

! Z V E S T J A
POMORSKEGA MUZEJA PIRAN

S T R E N N A
DEL MUSEO DEL MARE DI PIRANO

© Pomorski muzej – Museo del Mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano

Izid publikacije sta finančno podprla Občina Piran in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Za vsebino in jezikovno pravilnost prispevkov odgovarjajo avtorji.

ISSN 1855–8666

Kazalo

Igor Presl	<i>Predgovor ali: osamljenost trenutka »zdaj«</i>	5
	<i>Avtorji in avtorice prispevkov</i>	12

RAZPRAVE

Špela Pahor	<i>Piran, mesto paolanov in pripadnikov drugih agrarnih panog</i>	15
Igor Presl	<i>Knjige, tiskane v 16. stoletju, v knjižnici Pomorskega muzeja Piran: Analitična bibliografija kot zgodovinopisje</i>	47

ZAPISI IN POROČILA

Marko Osolnik	<i>Slovenske pomorske identitete niso ustvarjali zgolj Slovenci</i>	109
Nadja Terčon	<i>Kontraadmiral Aleksander Dimitrijevič Bubnov – pomorska vez med Rusijo in Slovenijo</i>	117
Milan Gregorič	<i>Veliki boj v Tržaškem zalivu za obvladovanje luških tranzitnih tovorov in transportnih poti v notranjost</i>	128
Pavel Četrtnič	<i>Mornar rušilca jugoslovanske vojne mornarice R-21</i>	141

SEMINAR O RIBIŠKI TRADICIJI V SLOVENSKI ISTRI

Saša Planinc Tanja Mihalič Gorazd Sedmak	<i>Predstavitev projekta "Proučevanje sinergijskih učinkov povezovanja ribištva in turizma" ter izvedbe seminarja</i>	159
Nadja Terčon	<i>Ali je Muzej morskega ribištva v Slovenski Istri realnost ali utopija?</i>	165
Vinko Oblak	<i>Ribiška tradicija v Slovenski Istri »Ribištvo nekoč in danes«</i>	189
Navodila avtorjem prispevkov		235

Predgovor ali:

Osamljenost trenutka »zdaj«

IGOR PRESL

Ker je pred nami tretja številka Izvestij, letnega zbornika Pomorskega muzeja Piran, bi nas zlahka zapeljala misel, da gre tudi tu za nekaj, kar pogosto in radi imenujemo razvoj ali celo napredek. Da dobrotljivega bralca ne bi predolgo dušilo navdušenje nad neko idejo, ki se zaradi navidezne samoumevnosti zlahka sprevrže v nepremišljeno frazerstvo, mi bo odpustil naslednjo avtobiografsko noto. V letih, ko so vsakovrstne in čedalje zmogljivejše naprave omogočale človeku vesoljske polete ter polnile časopisne strani in televizijske programe tudi pri nas, je naša mati, ko se je nekega popoldneva vrnila iz službe in se lotila štedilnika, mimogrede navrgla, da se je domov pripeljala s satelitom. Otroški klepet je zamrl, spoštljivo tiho smo jo obstopili široko odprtihi oči in zevajočih ust. Slišati je bilo samo drsanje kuhalnice po dnu aluminijaste ponve, kjer je na svinjski masti cvrčala čebula. S satelitom? Naša mami? Tisto noč so se skozi sanje podili Saturnovi obroči, leteče cigare in nagajivi Marsovkci, prekinjalo pa jih je nestrpno pričakovanje razodetja mulariji v vrtcu, s katerim bi triumfalno zmagal na »Čigav ata ima naj ...« tistega dne. Trenutek resnice je že pred dopoldansko malico, legendarnim kosom kruha z marmelado na margarini in čajem v plastični skodelici, peklensko vročim in sladkim, odpihnil upanje na vsaj kratkotrajno slavo. Vsi, ampak res vsi, so se že vozili z mestnim avtobusom gasilsko rdeče barve z belo streho, satelitom, ker je pač vozil na krožni progi. Tisti iz boljših družin celo večkrat. Naslednji stik z medplanetarnim prostorom je prihajal v obliki mesečno izhajajoče revije, ki nas je seznanjala z novotarijami od šivanke do rakete in obljubljala, da se bomo že okoli leta 1980 vozili z letečimi krožniki vsaj po zemeljskem ozračju. Na tak dogodek se je bilo seveda dobro pripraviti. Osnovnošolska modrovanja smo zato dopolnjevali z načrtovanjem strešnih garaž, vzletnih ramp, varnih pristajališč, posvetili smo se tudi modeliranju ergonomije potniškega prostora in se že prerekali, kdo bo kje sedel, kdo bo

smel brisati orošeno vetrobransko steklo ... Želel sem biti pri oknu, ki pa naj se odpira. A leto 1980 ni prineslo pričakovanega olajšanja. Govorilo se je celo o pomanjkanju bencina, ki pa za pogon letelih krožnikov itak ni bil primeren. Takrat že gimnazijca me je spoznanje, da se ne gibljemo po vzpenjajoči se časovni premici k vedno večji popolnosti, pustilo vse prej kot ravnodušnega. Podobna razmišljanja me danes precej manj vznemirjajo – celo z dilemo, če čas res obstaja, ali pa lahko le merimo neko drugo količino in je vedno samo trenutek zdaj, si po nepotrebnem ne belim glave. Nasprotno od razširjenega (in nevarno samo po sebi umevnega) prepričanja, da védenje o preteklem omogoča reševanje problemov sedanjosti in celo načrtovanje prihodnosti, menim, da je zgodovinopisno prilaščanje preteklosti vzrok za težave sodobnosti in je vsaka hipoteza, s katero želi zgodovinopisec upravičiti področje in metode lastnega delovanja, že njegova interpretacija. Na zgodovinopisje kot metagovorico gledam kot na niz prehodov, plasti, ki jih povezuje neka stopnja konsistence. Če se moram odločiti, da konsistenca nekega prehoda med zgodovinopisnimi diskurzi ne more počivati na verjetnosti, saj bi nato moral opredeliti tisto stopnjo verjetnosti, ki bi zadovoljevala minimalne pogoje prehoda med plastmi, je tak prehod možen samo prek nekega vmesnega sveta, v katerem v prehod *verjamem*. V tej točki, *veri, čisti možnosti vsega*, moram izgubiti distanco do samega sebe, se pravzaprav izničiti, pozabiti racionalno pripadnost določeni tradiciji, ki bi bila boljša od katerekoli druge tradicije. Svoje vrednote bi seveda lahko zagovarjal ali vsaj primerjal z objektivnostjo onkraj zgodovine, z nepremičnim razumom oziroma naravo, a kaj, ko me vedno znova preseneti spoznanje, da so moja prepričanja in merila ocenjevanja že del zgodovine in so prav tako kot drugi vidiki človekovega ravnanja predmet zgodovinopisne raziskave. Slednjo si zato predstavljam kot prizor iz nekega kratkega filma iz 1. svetovne vojne, v katerem si skupina francoskih vojakov prizadeva prizemljiti izvidniški balon. Ko nenaden sunek vetra dvigne balon in potrga sidrne vrvi, nekaj vojakov odnese z balonom – prav kot zgodovinopisca, ko zapusti trdna tla varne dejanskosti in se brez možnosti vrnitve zaveda, da bo nič kaj mehko padel na neznano, verjetno celo sovražno ozemlje. V skrbi za duševno ravnovesje celo verjamem, da moje razumevanje zgodovinopisja in preteklosti ni plod sprevrženega uma, ampak je ujeto med pritiske sekularnosti, demokratizacije, informatizacije in potrošništva, ki na novo oblikujejo polja in vrednostne sisteme znanja. Kako pa si to lahko razlagam v sicer (samo-)diskurzivni zgodovinski pripovedi?

S padcem tradicionalnih opor, temeljev, središč (npr. anglocentrizma, evrocentrizma, etnocentrizma ...), ki niso več kar tako dani, legitimni pa zato, ker naj bi bili naravni, ampak so spoznani kot časovno in krajevno definirana fikcija, ki ne deluje univerzalno, ampak v partikularnem

interesu, je življenjska sila pošla tudi metagovorici, velikim metafizičnim strukturirajočim sistemom, zgodbam, ki so vlivale smisel in pomen zahodni kulturi. Napovedani smrti boga (tj. teološke metagovorice) v 19. stoletju je sledila smrt sekularnih nadomestkov. V poznem 19. in v 20. stoletju ni bilo več gotovosti, prepričanja v razum in znanost, s čimer so postali problematični tudi na njem temelječi gotovostni diskurzi: razsvetljenstvo, različni programi človeškega napredka, reform in emancipacije, ki so se kazali v npr. humanizmu, liberalizmu, marksizmu itn. Predmoderne družbene hierarhije so slonele na nedvomnih, resničnih, nedotakljivih vrednotah: božanstvo, rasa, kri, poreklo. Človek je bil po rojstvu določen za vladarja ali za podložnika, kar je sam dobro vedel. To naravno in stabilno hierarhijo kraljev, aristokratov, klera in podložnikov naj bi spodrežal trgovski, finančni in industrijski kapital. Buržoazija je začela svoje interese oziroma pogoje lastne reprodukcije kazati kot liberalno korist. Človek tedaj ni imel več vrednosti zaradi rojstva, ampak zaradi moči. Vrednost ni bila več dana, ampak zaslužena. Težko priborjeno je buržoazija izrazila v vidnih in oprijemljivih predmetih, privatni lastnini. S teh položajev je lahko oblikovala kritiko v dveh smereh, s katerima je želela poudariti razliko do drugih in se dvigniti nadnje: nad ljudi, katerih bogastvo ni bilo zaslužno, in nad revne, tj. ljudi brez zasebne lastnine. Ta legitimizacija, značilna za konec 18. in zgodnje 19. stoletje, pa ni dolgo trajala. Kapitalistični način proizvodnje je imel stranske proizvode: aristokratsko, romantično reakcijo, ki se je skisala v elitistično *ennui* in v neprijetni obliki vzniknila v 19. stoletju. Mezdni delavci so gotovo opazili, da so revni, ne pa tudi nepomembni in nekoristni, in so se želeli predstavljati prav tako, kot so jih začeli opisovati, namreč kot delavski razred. Ni dolgo trajalo, da je ta razred proti buržoaziji naperil enak koncept uporabnosti in koristnosti, kot ga je buržoazija proti prejšnjim neproduktivnim razredom. Tako je ideja koristnosti nudila »grob vodnik za izkoriščanje«, Marx pa je za proletariat izdelal bolj izpopolnjeno filozofsko in zgodovinsko razumevanje njegovega položaja, ideologijo, ki ni pozitivno vrednotila pridobivanja katerekoli vrste lastnine in je proletariatu omogočila uživati enake formalne pravice in svoboščine, kot jih je imela buržoazija. Pot do dejanske svobode pa je bila odprava lastnine. Glede na to, da proletariat itak ni imel lastnine, je lahko vrednotil samo to, kar je imel, tj. samega sebe. Človek je vreden, če je živ. Če je bilo življenje ovirano z načinom razporeditve lastnine, značilnim za kapitalizem, je bila taka lastnina lahko odpravljena. V ne tako oddaljeni prihodnosti si je bilo obetati svet prave človekove svobode v skupnosti, tj. komunizem. Od uspeha in prvotne ambicije »delavci vseh dežel ...« oktobrske revolucije se je položaj slabšal. Univerzalnost marksizma je hitro postala ujet v nacionalne meje, osvobodilni cilji pa so maskirali diktatorske režime. Socializem je nehote pomagal uničiti svoj lastni potencial in okrepil pesimizem tam, kjer je prej domovala najvišja

optimistična delavska metagovorica, marksizem. Po dveh svetovnih vojnah, ekonomski krizi, fašizmu, nacizmu, travmatični dekolonizaciji itn. je tudi na zahodu prišlo do kritik kapitalizma, s čimer so padle še zadnje ideje o liberalnem napredku, harmoniji skozi konkurenco, optimistični veri v meščanskega racionalnega človeka. V tem položaju si je kapitalizem moral najti drugo osnovo za vrednote – tokrat je ta bila odkrito čaščenjne tistega, kar ga je sicer stalno podpiralo, a ga je bilo preveč tvegano izpostaviti brez zaščitne človeške maske: tržne zakonitosti, teorija, vidna v monetarizmu, si je podalo roko z izjemno gospodarsko produktivnostjo 50-ih let 20. stoletja. Kot pričakovano, pa je tako nedvoumno in odkrito vrednotenje denarja ter potrošnikove volje in izbire imelo ceno: v ospredje sta stopila relativizem in pragmatizem. Blago na prostem trgu ne potrebuje neke notranje vrednosti, pomembna je možnost, da ga zamenjamo za drugo blago, tj. menjalna vrednost. V taki družbi si tudi ljudje nadenejo videz blaga in svojo vrednost vidijo v zunanjih odnosih. Ogrožena so javna in zasebna moralna načela, etika postane poosebljena in narcisistična, relativna in izbirna zadeva okusa in stila. Relativizem in skepticizem sta okužila tudi epistemološke in metodološke prakse, ki od tedaj poznata samo še položaje, perspektive, modele, vidike, paradigme. Védenje se zdi poljubno in izbirno, zbrano kot kolaž, montaža ali mešanica zaporedja trenutkov, oblikovano pa tako, da zadobi veliko verjetnost. Skozi prožen pragmatizem (kar je dobro in se spleča) se védenje kaže kot vrsta preračunljivih praks. V taki kulturi relativizma se je tudi levičarska smer, že pokvarjena z levimi režimi, zmedla tudi zaradi izginjanja predmeta svojega delovanja, proletariata. Zaradi restrukturacije starejših načinov proizvodnje in novih podjetniško-uslužnih dejavnosti se je tudi proletarijat, kot težka industrija, ki ga je ustvarila, razkrojil. Njegovo mesto zdaj zaseda množica različnih skupin, tenka plast delavskega razreda, nova amorfna plast revnih, dokaj nestabilne skupine mladine, nezaposlenih, upokojencev, črncev, žensk, gejev, zelenih ... V tej postliberalni, posttežkoindustrijski, postmarksistični družbi so padli nekdanji centri, nekdanje metagovorice ne odgovarjajo več sodobnosti in so v očeh skepticizma začetka 21. stoletja zelo neverjetne. Morda nobena družbena oblika ni tako uspešno izkoreninila pojma »notranje, prave« vrednosti iz kulture kot liberalni tržni kapitalizem. Tega ni storil s ponujanjem možnosti izbire med možnostmi, ampak z legitimno kulturno logiko poznega kapitalizma. Ta padec hierarhično določenih vrednostnih sistemov, bolj ali manj popoln, bolj ali manj zavesten, je danes prevladujoča okoliščina našega intelektualnega in družbenega življenja. Ali lahko govorimo o vrednotah brez hierarhije?

Postmodernizem kot obči izraz teh okoliščin ni enovito gibanje, ni tendenca neke določene politične usmeritve, leve, desne ali centra, ni posledica Pariza 1968. Kot so zahtevale okoliščine, so morale aristokratske, meščanske in leve ideologije (skozi več diskurzov, filozofijo,

lingvistiko, politiko, umetnost, književnost, zgodovino) ponovno premisliti in utemeljiti svoje premise in temelje ter jih prilagoditi spolzким tlom novih okoliščin. Ta ponovna ocena lastnih temeljev je potekala z več različnih in nasprotujočih si vidikov, a vsi so vodili k enakim zaključkom. Po napornem iskanju argumentov in pozicij so vsi ugotovili, da teh temeljev ni ne zanje ne za druge, da jih celo nikoli ni bilo in da imajo vsi idoli človeški obraz. Skepticizem in celo nihilizem sta ostala dominantna temelja intelektualnih predpostavk t. i. našega časa. Zahodna tradicija je seveda že dolgo poznala več stopenj skepticizma, ki pa je vedno bil bežen motiv družbenih obrobij. Postmodernisti ne žalujejo za stabilnimi središči vrednot in metagovorici, iz več razlogov sta jim njihova odsotnost in obče priznana nemožnost primerljivosti konceptov celo dobrodošla.

Približno tak naj bi bil naš postmoderni svet. Zgodovinopisje, ki relativizira in historizira samo sebe, se mora izražati skozi skeptične koncepte, ali drugače, naš čas in njegove obdelave preteklosti primerno opisuje koncept ironične ponovne deskripcije. Zgodovina je zapisana pripoved, podvržena dekonstrukciji prav kot vsak drugi jezikovni konstrukt. Pri vsaki stvari je meja med dobrim in slabim, zaželenim in nezaželenim, uporabnim in neuporabnim, lahko presežena s ponovno deskripcijo. Teorijo spoznanja, ki je zagovarjala odkrivanje nekega bistva, ki naj bi bilo skrito v človeku kot imetniku in hkrati raziskovalcu bistev ter kot metafori zrcala narave, je izrinilo prepričanje, da ne obstaja nič več kot množica različnih relativnih opisov. Cilj raziskave tako ni več odkrivanje resnice, poslednjega upravičenja ali dokončne razlage, ampak nadaljevanje pogovora in upanje, da bomo na tej poti odkrili boljše opise različnih pojavov. Tovrstno (hermenevtično) metodo si najlažje predstavljam kot magnetofonsko glavo, ki bere magnetofonski trak, tj. ustvarja vsakokratne pomene, za seboj pa pušča prazen prostor za nove interpretacije. Rečeno drugače, hermenevtika ne rešuje problemov, zaradi katerih smo zapustili epistemologijo, ampak nudi možnost, da prostor, ki ga je zasedala epistemologija, ne bo zapolnjen. Tudi preteklost lahko ponovno opisujemo v neskončnost, različni metodološki pristopi pa lahko proizvajajo enako legitimne zgodovine. Razlikujejo se samo po načinu, ki določenim skupinam omogoča kontrolo nad preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Tako poznamo »zgodovinarjeve« zgodovine, tj. profesionalne, ki želijo vzpostaviti hegemonijo na določenem področju, pedagoške zgodovine, učene v šolah, ki so nujne popularizacije profesionalnih, poznamo celo vrsto različnih zgodovin: otroške, ženske, prepovedane, zamolčane, črne, bele, revolucionarne, lokalne, nacionalne ... Vse te zgodovine si lahko predstavljamo kot nepopolne, z natrganimi robove, s katerimi se stikajo, prekrivajo in naslanjajo ena na drugo, vse pa želijo biti to, kar niso – intertekstualne. Vse so obsedene z epistemološkimi, metodološkimi in ideološkimi predpostavkami, ki ne kažejo nobenega razmerja do drugih,

ampak zaobsegajo celotno področje, lastno legitimnost pa navadno utemeljujejo z nelegitimnostjo drugih. Na vsako lahko gledamo z liberalnega, marksističnega ali radikalno desnega vidika. Lahko nam je celo jasna popolna naključnost izbranih vidikov in spoznanje, da interpretacije središč naše kulture ne obstajajo zato, ker so metodološko korektne in (zato) resnične, ampak zato, ker so umeščene v dominantne diskurzivne prakse. Če pa tak interpretativni tok razumemo pozitivno, lahko okrepi tudi najbolj marginalne pozicije in jim ponudi možnost izdelave vsaj lastne zgodovine, če že nimajo moči za prisvajanje zgodovine drugih oziroma svoje zgodovine ne želijo ali zmorejo vsiliti drugim. S strani tistih, ki imajo dovolj moči, da zarišejo meje navidezne lastne zgodovine, ki jo utemeljujejo s trmastim vztrajanjem pri referenčnosti na domnevno objektivnost, pa je taka svoboda alternativnih branj preteklosti prevratniška. Danes poznamo dve vrsti zapiranja vrat v preteklost: nezaželene zgodovine se skuša ponotranjiti, inkorporirati, udomačiti v dominantno strujo (npr. feminističnim branjem se dovoli lastno in spoštljivo mesto v zgodovini *per se*, namesto da ostanejo ženske zgodbe), ali pa se postmodernistični fenomen brezpreteklostnosti ponovno opiše v dobro »edinega možnega in zveličavnega« dominantnega zgodovinopisnega diskurza. A če lahko preteklost beremo kot neskončno kroženje nebitvenih in neosnovanih interesov in slogov, se to ne nanaša zgolj na dominantna branja, ampak tudi na novejša alternative. Če pa drži, da smo vsi na isti barki, drži tudi, da nismo vsi v istem položaju na tej barki. V tej perspektivi lahko postmodernizem lahko razumemo kot zadnji poskus kapitalizma, da premaga opozicijo in prepreči spremembe. Poznamo lahko samo svet praznih označevalcev, svet brez pomenov, razredov, zgodovine. Pred očmi se nam odvija neskončna vrsta prividov, preteklost je preigravana s pahljačo slogov, smeri, označevalskih praks, ki se med seboj lahko poljubno kombinirajo. Morda je edina obstoječa zgodovina zgodovina označevalca, ki pa sploh ni zgodovina ...

Preteklost se kot pripoved dogaja na več načinov in v več metaforah, nekateri so bolj, nekateri manj mitološki in mistificirajoči, vsi pa pritegnejo pozornost zaradi načina ustvarjanja pomena, ki kaže na ustvarjeno, ne pa najdeno vsebino njihovih referenc. Tako se dekonstruira in historizira vse interpretacije z determinističnimi ambicijami, ki so »pozabile« na pogoje lastnega upovedovanja, na svojo podvrženost skritim interesom, svojemu zgodovinskemu trenutku, in prikrivajo tiste epistemološke, metodološke in ideološke predpostavke, ki vedno in povsod pretvarjajo preteklost v zgodovino.

Na tem mestu bi kdo lahko posumil, da je zgodovinopisje udobna pretveza peščice lahkomiselnih čudakov, ki jim je klasična filologija pretežek, naravoslovje pa preresen projekt. Čeprav se danes znanstveniki vse redkeje

v imenu starih časov sklicujejo na stroge in večne zakone ter do novega znanja in odkritij prihajajo s preizkušanjem verjetnih in delnih hipotez, se naravoslovje kaže kot varno pribežališče tistih, ki so izgubili »tla pod nogami«, morda podobnih tistim, ki jih je v začetku 20. stoletja zajel nekakšen občutek tesnobe, ker so se odrekli marksizmu. Priročnih formul, ki bi nas vodile skozi zapleten ocean navideznih dejstev in nevidnih čeri, ni več, nobena naravna zakonitost pa ne bo reševala posledic naše neumnosti.

Avtorji in avtorice prispevkov

- Pavel Četrlič, *mornar-nabornik Jugoslovanske vojne mornarice*
- Milan Gregorič, *ekonomist in publicist*
- dr. Tanja Mihalič, *redna profesorica na Univerzi v Ljubljani, Ekonomski fakulteti v Ljubljani*
- Vinko Oblak, *inž. ladijskega strojništva in dipl. ekonomist*
- mag. Marko Osolnik, *diplomat-analitik na Ministrstvu za zunanje zadeve RS*
- Špela Pahor, *univ. dipl. etnologinja in kult. antrop., samostojna knjižničarska referentka, pravljíčarka*
- Saša Planinc, *predavatelj na Univerzi na Primorskem, Fakulteti za turistične študije – Turistíci v Portorožu*
- Igor Presl, *univ. dipl. etnolog in sociolog, bibliotekar specialist*
- dr. Gorazd Sedmak, *izredni profesor na Univerzi na Primorskem, Fakulteti za turistične študije – Turistíci v Portorožu*
- mag. Nadja Terčon, *muzejska svetnica*

RAZPRAVE

Piran, mesto paolanov in pripadnikov drugih agrarnih panog

ŠPELA PAHOR

Izveček

V prispevku želim na podlagi literature in življenjskih zgodb prikazati posebnosti življenja v mestu Piran, ki ga zaznamuje paolanski način kmetovanja. Paolani so bili kmetje, ki so živeli v mestu, njive, vinograde, sadne in oljčne nasade pa so imeli v okolici. Čeprav je od 2. polovice 19. stoletja paolanska proizvodnja usihala, pa ostankom takega načina življenja sledimo še v 1. polovici 20. stoletja, vsekakor pa v nekaterih primerih do takratne rešitve meje med Jugoslavijo in Italijo. Tudi ribištvo in solinarstvo prištevamo k agrarnim panogam. Tako med večinskim prebivalstvom v mestu pred 2. svetovno vojno najdemo kmete, ribiče in solinarje ter obrti in poklice, ki so povezani s temi panogami. Po izseljevanju je prišlo zaradi migracij do velikih sprememb v strukturi prebivalstva in opazamo vse manj pripadnikov agrarnih panog ter porast drugih, neagrarnih poklicev. Vsaka sprememba v strukturi prebivalstva je prinesla tudi spremembe v načinu življenja.

Sintesi

Partendo dagli studi e dalle testimonianze della vita quotidiana, il mio contributo si propone di presentare la vita di ogni giorno nella città di Pirano com'era caratterizzata dall'agricoltura di tipo paolano. I paolani erano i contadini che vivevano in città ma che possedevano campi, vigneti, frutteti e oliveti nel circondario. Sebbene dalla seconda metà del XIX. sec. la produzione agricola di tipo paolano fosse in declino, i resti di tale attività si riscontrano ancora nella prima metà del XX. sec. e più in là, in alcuni casi fino al tempo della definizione del confine tra Jugoslavia e Italia. Anche la pesca e la salinatura fanno parte del settore agricolo. Di fatto, prima della Seconda guerra mondiale, tra la popolazione di maggioranza, in città riscontriamo contadini, pescatori e salinatori ma anche mestieri e professioni in qualche modo affini ad essi. Dopo l'esodo le migrazioni hanno portato a grandi cambiamenti nella struttura della

popolazione con sempre meno appartenenti al settore agrario e il contemporaneo aumento di professioni non agrarie. Queste trasformazioni della struttura demografica hanno portato anche a notevoli cambiamenti nel modo di vivere.

Način življenja v mestu Piran pomembno zaznamuje paolanski način kmetovanja, ki je bil sicer značilen tudi za Izolo in Koper. Sicer pa tudi ribištvo in solinarstvo, s čimer se je ukvarjal velik del prebivalcev Pirana, spadata med agrarne panoge. V Slovenskem etnografskem leksikonu (2004: 402) se lahko poučimo, da beseda *paolan* verjetno izhaja iz beneške sposojenke *populanus*, kmečki človek. To so bili kmetje, ki so živeli v mestu, njive, vinograde, sadne in oljčne nasade pa so imeli v okolici. Na svojih parcelah so si naredili preproste *kažete* za spravlanje orodja ali zatočišče ob slabem vremenu, uporabljali pa so jih tudi kot bivališča, predvsem v času večjih kmečkih opravil. Za večja dela so paolani najemali kmečke delavce. Čeprav je od 2. polovice 19. stoletja paolanska proizvodnja usihala, pa ostankom takega načina življenja sledimo še v 1. polovici 20. stoletja, vsekakor pa v nekaterih primerih do takratne rešitve meje med Jugoslavijo in Italijo. Pred 2. svetovno vojno so paolansko zemljo kupovali mestni trgovci in odvetniki ter kmetje iz gričevnatih predelov Koprškega. Novi naseljenci so si zgradili nova poslopja sredi posestev ali se vselili v prenovljene kažete. Tako so se ob obali razvijala razložena naselja. Nekake mini ostanke paolanskega načina kmetovanja lahko opazujemo danes pri piranskih vrtičkarjih, ki imajo okrog 1000 m² velike parcele na hribu Mogoron in Arze in kjer preživljajo prosti čas skoraj skozi vse leto, od januarja, ko začnejo s čiščenjem vrtov in prekopavanjem zemlje, do novembra ali celo decembra, ko obirajo oljke. Na teh vrtovih imajo majhne lesene ali kamnite barake za orodje, kokošnjake, zajčnike, nekateri celo kakšno kozo, ovco ali konja.

Kot sem že omenila, tudi ribištvo in solinarstvo spadata med agrarne panoge. Ribolov obsega vsa dela, ki so potrebna za gojitev in lov živali, ki žive v vodi in jih človek uporablja za prehrano. Pojem ribištvo pa obsega tudi ureditev ribolova, kot npr. pravico do ribolova, zakonodajo in ribiška združenja. Glede na vrsto rib in dobo ribolova ločimo poletni in globinski ribolov. Nekaterе vrste lova so zahtevale skupen lov več čolnov. Ribolovna pravica na morju se deli na ribolovno pravico na odprtem morju in ob obali. Ribolovne pravice so od antike do danes različno pojmovali. Včasih je bilo morje javno in vsak je lahko lovil ribe, ponekod so ribolovne pravice na posameznih teritorijih pripadale prebivalcem posameznih mest, kasneje so cerkvene in posvetne oblasti začele kratiti

pravico do ribolova; v srednjem veku so si ribolovno pravico delile komune in zemljiška gospodstva. Piranski statut je poleg trgovine z ribami predpisoval tudi ribolovna območja in njihovo upravo. Piransko ribolovno območje je bilo razdeljeno na več manjših delov, ki jih je komuna prodajala posameznikom, ki so tako dobili izključno pravico do lova v njih. Francozi so morje razglasili za svobodno, po odhodu Francozov pa je spet prišlo do sprememb. Pravico do ribolova so imeli prebivalci glavnih občin v občinskih mejah. Leta 1884 je prevzela pomorska oblast v Trstu celoten nadzor nad ribolovom in pravico do kaznovanja prekrškov. Lokalne oblasti so bile v Trstu, Piranu, Izoli in Gradežu. Italija je leta 1931 izdala enoten zakon o ribolovu. Po 2. svetovni vojni imamo svoje ribolovne zakone (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 1970: 495–520).

Soline, namenjene pridobivanju soli iz morske vode, naj bi bile v naših krajih že vsaj v 10. stoletju. Prvi viri o solinah v Piranu so iz druge polovice 13. stoletja. Solinarstvo je bilo pomembna gospodarska panoga v času Beneške republike in pomemben vir preživetja mestnega in kmečkega prebivalstva. Do začetka 20. stoletja so bile soline zasebna last, leta 1904 pa so postale državni monopol. Mnogi piranski paolani so obdelovali tudi solna polja. Pomembna je bila tudi trgovina s soljo, s katero so se ukvarjali med drugimi *barcaioli*, lastniki večjih tovornih bark. Solinarji so poleti živeli in delali v solinah, kjer so pobirali sol; vzdrževalna dela na solinah pa so potekala skozi vse leto. Solinarji so imeli poseben način življenja, kar se kaže v njihovi noši, prehrani, opravilih, orodjih, stavbarstvu, boleznih, pregovorih, poznavanju vremena in drugih običajih (Pahor 1963).

Mesto Piran in njegovi prebivalci

Piran je obmorsko mesto. Leži na ozkem polotoku, ki z sega daleč v morje med Piranskim in Strunjanskim zalivom. Hiše so stisnjene ena ob drugo vzdolž ozkih ulic in ob trgih. Nad mestom na položnih vzpetinah dominirata stolna cerkev sv. Jurija in mogočno obzidje. Strokovnjaki na podlagi imena mesta sklepajo na to, da je bil kraj poseljen že v predrimskem času. V tistem času je bil verjetno poseljen le rt polotoka, potem pa se je naselje postopoma širilo po polotoku proti vznožju hriba Mogoron. O postopni poselitvi pričajo tudi ostanki mestnega obzidja, ki je nastajalo v več fazah in se postopoma pomikalo proti Mogoronu (Pahor 1972). Glavni vzroki za naseljevanje so bili verjetno ugodna lega, za kmetijstvo primerno zaledje, prometne poti in obrambne možnosti. Skozi zgodovino so tu živeli različni narodi in se menjavale različne oblasti: Grki, Rimljani, Bizantinci, Franki, Oglejski patriarhi, Benečani, Francozi,

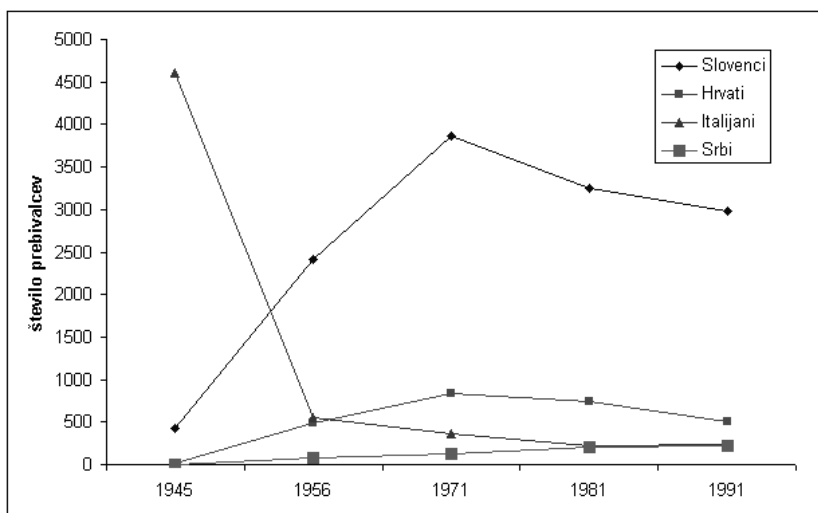
Avstrijci in Italijani, po letu 1954 pa Slovenci (Slekovec 1983: 8). Nastanek in razvoj mesta sta potekala v več fazah.

Še do pred kratkim je Piran predstavljal mestno središče piranske občine, ki obsega še kraja Portorož in Lucijo ter vasi Strunjan, Sečovlje, Seča, Dragonja, Nova vas, Sv. Peter in Padna ter njihove zaselke. Piran je bil upravno-administrativno, poslovno, trgovsko, turistično, gostinsko, kulturno, versko, zdravstveno in vzgojno-prosvetno središče, vendar so se v zadnjih letih mnoge od teh družbenih funkcij prenesle v bližnje naselje Lucija (Slekovec 1983: 25).

Leta 1869 je bil Piran tretje največje mesto na ozemlju današnje Slovenije, za Ljubljano in Mariborom. Leta 1910 je imelo mesto največ prebivalcev – 7491 (Slekovec 1983: 29) ali 7379 (Pletikosić 1999: 20). Po tem letu je prebivalstvo nenehno upadalo, kar je bilo sprva pogojeno s propadanjem obrti, pomorstva in paolanskega načina kmetovanja. Največji padec prebivalstva je bil po letu 1953, ko se je večina italijanskega prebivalstva zaradi nove državne meje izselila v Italijo (Slekovec 1983: 29–34). V Piranu je ostala desetina staroselcev (Pletikosić 1999: 18). Nastali primanjkljaj je pokrilo prebivalstvo, ki se je priselilo iz notranjosti slovenske in hrvaške Istre in iz Slovenije. S hitrim gospodarskim razvojem celotnega obalnega področja so se večale potrebe po delovni sili, kar je privabilo tudi veliko prebivalcev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Največ prebivalcev – 2423 se je v Piran priselilo med letoma 1953 in 1960. Med letoma 1961 in 1971 se je v Piran priselilo 1360 prebivalcev, med letoma 1972 in 1981 pa je sem prišlo kar 719 novih prebivalcev (Slekovec 1983: 29–34).

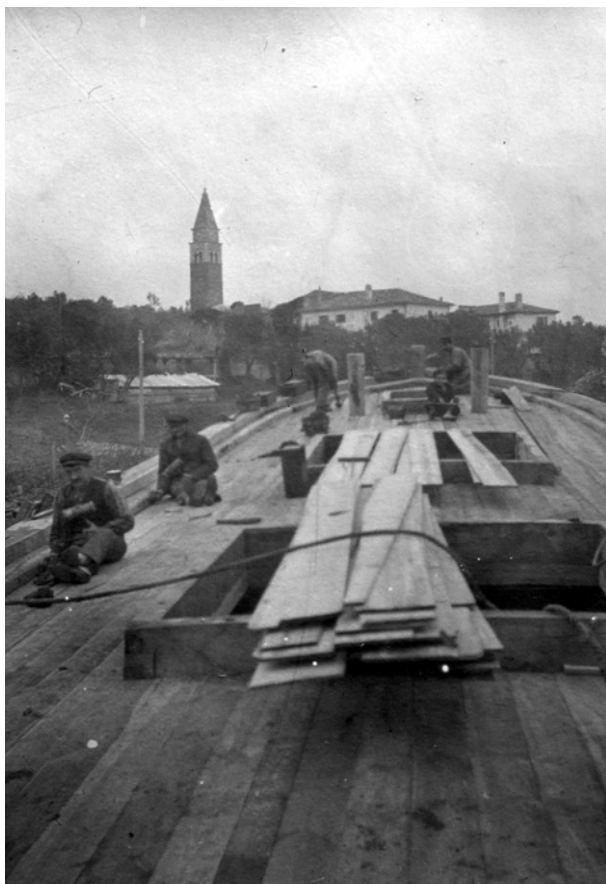
Posledica hitre zamenjave in večanja števila novih prebivalcev je bila med drugim sprememba kulturne krajine. Oljka kot dominantna kultura je skoraj izginila. Oljkarstvo je ponovno oživel šele proti koncu 20. stoletja. Občina je prebredla industrijsko fazo in se od sedemdesetih let naprej usmerila v terciarne panoge gospodarskih dejavnosti, predvsem v promet in turizem (Pletikosić 1999: 18).

Prisotno je tudi izseljevanje iz mesta v boljše stanovanjske predele občine, predvsem v bližnjo Lucijo, kjer hitro rastejo nova stanovanjska naselja. Tako so mnogi zaradi težkih stanovanjskih razmer zapustili mesto in dobili sodobno stanovanje v bloku v Luciji, Portorožu ali kje drugje, mnogi so si tudi zgradili hiše. Na izseljevanje iz mesta kaže podatek o številu prebivalstva v mestu, ki nenehno pada. Za Piran je značilno tudi staranje prebivalstva (Slekovec 1983: 33–39).

Gibanje števila prebivalcev po narodni pripadnosti v Piranu po letu 1945
(Pletikosić 1999: 32)

Z razvojem mesta je povezano ladjedelništvo. Znana je bila ladjedelnica družine Apollonio. Prebivalci mesta so se nekoč delili na kmete, mornarje, ribiče, solinarje in ladjedelce. V začetku druge polovice 18. stoletja je Piran dobil kemično tovarno mila in pralnih praškov *Furian–Salveti*, ki je skupaj s steklarno delovala do leta 1905. V Fiesi je obratovala opekarna (Slekovec 1983: 44–46, Pletikosić 1999: 17). Leta 1936 so odprli rudnik črnega premoga v Sečovljah. Med vojno je bil poplavljen; ponovno so ga za nekaj let odprli leta 1954. Ladjedelnica 2. oktober se je iz Bernardina leta 1975 preselila v Izolo. Leta 1982 se je preselila tudi *Splošna plovba Piran*. Večala pa se je vloga turizma. Največ delovnih mest je bilo v osemdesetih letih v turizmu in gostinstvu (Slekovec 1983: 44–46).

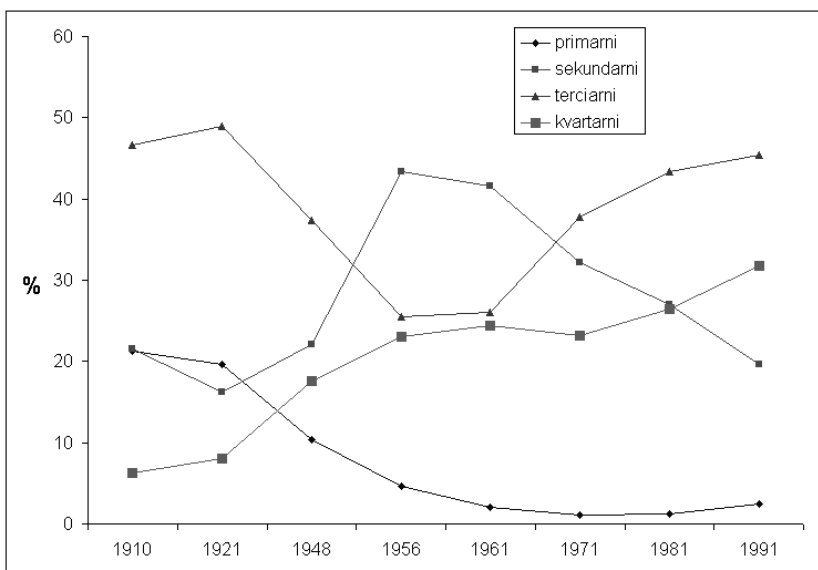
Ladjedelci na Bernardinu
(fototeka PMSMP)

Zgodovinarica Darja Mihelič v svojem delu Piran – mesto in ljudje pred sto leti (1996) na podlagi arhivskih virov navaja, da je poklic, ki daleč prednjači pred drugimi, poljedelec. Če k poljedelcem prištejemo še precej številne posestnike, znaša njihov skupni delež med poklici polovico ali 50%. Mornariški poklic je opravljajo 15 % Pirančanov, ribičev pa je bilo med njimi 5%. Posamezne skupine poklicev, zlasti obrtniki in uradniki, so zelo številne. Poklici so pogosto prehajali od očeta na sina, zato se je poklicna struktura počasi spreminjala (Mihelič 1996: 102–103).

Piranska uprava je skrbela za urejeno mestno življenje. Tako so za varnost skrbeli mestni čuvaji, stražarji, vratar. Ostali poklici, povezani s skupnimi mestnimi opravili, so bili še: zvonar, prižigalec luči, ječar, bolniški upravitelj, oskrbnik mestne shrambe, grobar. Med uradniki je bilo dosti

računovodij, finančnikov in davkarjev, cenilec in merilec polj, pisarji, notarji, kurirji, sodni adjunkti, advokat. Gospodarstvo Pirana je temeljilo na poljedelstvu. Vinorodno in z oljkami bogato piransko območje je že od srednjega veka dakje preživljalo številne piranske domačine. Pirančani so bili tudi mornarji in ribiči. Pred sto leti so svoj poklic v Piranu opravljali: mlinar, mesarji, veliko čevljarjev, tkalec, dva krojača, manufakturst, tesarji, kolarji, sodarji, ladijski smolarji, zlatarji, kovači, ključavničarji, zidarji, kamnoseki, steklarji, dva arhitekta, brivci, lasuljar, kopališčni mojster, strojniki, mehaniki, železničar, vlakovodja, delavec v industriji sardin, nosači, vozač, delavci, sluge, dekline, trgovci, knjigarnar, krčmarji, kavarnar, slaščičar, hotelir, prodajalec toplih napitkov, šolski mojstri, profesorji, doktor teologije, doktor prava, dva slikarja, kipar, dva glasbena mojstra, doktor medicine, kirurg, dva farmacevta, študent medicine, župnik, kanoniki, član minoritskega reda, cerkveni poverjenik, vojaške osebe (Mihelič 1996: 106–108).

Leta 1921 naj bi v Piranu živelo najmanj 6000 prebivalcev, od teh je bilo 2083 aktivnih. Gospodinje so bile prištete k neaktivnemu, vzdrževanemu prebivalstvu. Kmetov je bilo 283, ribičev 114, solinarjev 12, kovačev 28, mizarjev 35, tesarjev 24, kamnoseki 4, 59 ljudi je bilo zaposlenih v gradbeništvu (2 inženirja, mojstri, zidarji, vajenci), 82 šivilj, 34 čevljarjev, 601 prebivalcev je delalo v pomorskem poklicu, 10 je bilo tramvajskih delavcev, dva železničarja sta bila zaposlena v Trstu, 5 kočijažev in en poklicni šofer. V trgovini je bilo zaposlenih 146 ljudi. Hišnih pomočnic je bilo 84, zlatarjev pa 64 (med njimi so lastniki, pomočniki in čistilke zlata). V gostinstvu je delalo 27 Pirančanov, v živilskih poklicih 24, brivcev je bilo 17, pleskarjev pa 10. Občinskih in državnih uradnikov je bilo 91. 25 ljudi je delalo v zdravstvu, 46 v prosveti. V mestu so bili še 4 odvetniki, notar, gasilec, pianist, ki je v kinu spremljal neme filme. 84 je bilo navadnih delavcev in 63 raznih administratorjev, ki niso bili zaposleni v državnih ali občinski upravi (Pletikosić 1999: 37–38).

Gibanje deležev prebivalstva Pirana po sektorjih zaposlitve v 20. stoletju
(Pletikosić 1999: 44)

Z zamenjavo prebivalcev je prišlo do velikih sprememb v gospodarstvu. Ob registraciji stalnega prebivalstva, opravljeni leta 1956, je v Piranu živelo 1427 aktivnih prebivalcev. V industriji in rudarstvu je delalo 400, v kmetijstvu 66, v gradbeništvu 71, v prometu 146, v trgovini in gostinstvu 164, v proizvodni obrti 149, v uslužnostni obrti 54, v državni upravi, prosveti in ostalih dejavnostih kvartarnega sektorja pa 328 ljudi. Pod *drugo* je bilo vpisanih 49 ljudi. Po popisu iz leta 1991 je bilo v Piranu 1865 aktivnih prebivalcev. V industriji in rudarstvu je delalo 272 prebivalcev, 44 v kmetijstvu in ribištvu, 1 v gozdarstvu, 2 v vodnem gospodarstvu, 95 v gradbeništvu, 176 v prometu in zvezah, 187 v trgovini, 394 v gostinstvu in turizmu, 66 v obrti in osebnih storitvah ter 593 v kvartarnem sektorju. Za 11 oseb ni podatkov (Pletikosić 1999: 37–43).

V obdobju med leti 1921 do 1991 torej lahko sledimo postopnemu upadanju števila zaposlenih v pomorskem poklicu, obrtnikov, kmetov, solinarjev in ribičev. Narašča pa število zaposlenih v gostinstvu in turizmu. Po 2. svetovni vojni je naraslo število zaposlenih v industriji in rudarstvu, kar pa se je spremenilo po zaprtju sečoveljskega rudnika, ladjedelnice na Bernardinu in tovarne Salvetti. Ribištvu se je po izselitvi italijanskega prebivalstva obdržalo predvsem zaradi priseljencev, ki so se zaposlili na ribiških barkah. Ko se je v sedemdestih in osemdesetih letih gradila turistična infrastruktura, se je razmahnilo gradbeništvu, kar povzročilo

številine imigracije nekvalificirane delovne sile. Največ migracij je povzročal turizem. Tu so zaposlovali predvsem slabo plačano nekvalificirano, večinoma žensko delovno silo. Zaradi pomorstva je v Piran imigriralo tudi veliko kvalificirane delovne sile, ki jo je zaposlovala Splošna plovba Piran. Po izselitvi večine italijanskega prebivalstva je bilo veliko pomanjkanje delovne sile v kvartarnem sektorju. Zato so le tega pošiljali iz vseh delov bivše SFRJ (Pletikosić 1999: 44).

Oblast si je zelo prizadevala nadomestiti odseljeno prebivalstvo. Najprej so v Piran prihajali delavci iz notranjosti Istre, nato iz notranjosti širše in ožje nove domovine. Iz drugih jugoslovanskih republik je prišlo tudi mnogo izobraženih ljudi. Pomorska šola je pritegovala učence iz vse Slovenije, iz Istre, Kvarnerja, Dalmacije in Boke Kotorske. Ekonomsko migracijo so spodbujali ladjedelnica, sečoveljski rudnik, tovarna mila in plinarna. Na migracije je imela velik vpliv ustanovitev Splošne Plovbe Piran, kjer so se zaposlovali slovenski mornarji in mornarji iz mediteranskih dežel federacije.

Prvi val priseljevanja je trajal približno od leta 1956 do 1962. V začetku sedemdesetih let je postal turizem tista veja gospodarstva, ki je v Piran v naslednjih dveh desetletjih pripeljala največje število ekonomskih migrantov. Takrat so se začele intenzivne investicije v turizem. V sedemdesetih letih so ladjedelnico preselili v Izolo in na Bernardinu zgradili hotele. Ladjedelnica se je umaknila hotelu, lucijske soline pa marini. Gradili so tudi druge hotele. Na gradbiščih so delali slabo plačani delavci, največ iz republike Bosne in Hercegovine. Njim so sledila njihova dekleta, ki so se zaposlovala v turizmu kot čistilke, snažilke, sobarice, v pralnicah, v kuhinjah in v strežbi. Tam so bili dohodki vedno tako nizki, da za domačine niso bili zanimivi. Najpomembnejši povzročitelj migracij v Piranu v 20. stoletju so bili torej gospodarski in politični dejavniki. Ekonomske migracije so bile v mestu stalne skozi vse stoletje, politične migracije pa so dosegle svoj vrh ob vojnih spopadih ter ob spremembah državnih meja v severno jadranskem prostoru (Pletikosić 1999: 88–90).

Način življenja paolanov, ribičev in solinarjev v Piranu

V nadaljevanju želim prikazati, kaj lahko iz življenjskih zgodb izvemo o načinu življenja v Piranu v času pred drugo svetovno vojno in deloma tudi po njej. Pri tem se opiram na življenjske zgodbe, zbrane med leti 1982 in 2009. Podatke črпам tudi iz virov in literature.

Pirančani so se v glavnem ukvarjali z ribištvom, solinarstvom, pomorstvom, obrtjo in kmetijstvom. Obdelovalno zemljo so imeli v Fiesi,

na Belem križu, v Šentjanah, v Portorožu, Luciji in Seči. Do polj so šli peš, z osličkom ali z vozom. Tisti, ki so imeli njive v Seči, so iz Pirana do svoje kmetije hodili približno tri ure. Vstati so morali zelo zgodaj, da so do poldneva okopavali njive, po kosilu pa so šli še na solna polja. Nekateri so šli tudi s tramvajem. S seboj so imeli delovno orodje, žaklje in vreče. Na njive so nosili gnoj, ki so ga naredili v Piranu. Nekatere hiše so namreč imele tudi hleve. Nekateri so imeli na polju tudi majhno hišico, *casa de campagna*. Poleti so nekateri v njej tudi živeli, največkrat pa so se vsak večer vračali domov. Večinoma so imeli njive tisti, ki so imeli tudi soline. Torej so obdelovali zemljo in solna polja. Tudi na solinah so imeli hiše, v katerih so preživeli poletne mesece od aprila do septembra.

S problematiko **morskega ribištva** so se v slovenski etnologiji ukvarjali nekateri študentje na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo v svojih seminarskih in diplomskih nalogah. Sama sem seminarsko nalogo o zasebnem ribištvu v Piranu napisala kot študentka Oddelka za etnologijo v Ljubljani (Pahor 1982). Nataša Rogelja je leta 2005 napisala knjigo *Ribiči* pripovedujejo, ki je plod njenih raziskav ribištva na doktorskem študiju.

Ribja tržnica v Piranu, začetek 20. stoletja
(fototeka PMSMP)

Po pripovedovanju informatorjev so ribiči veljali za revnejši sloj prebivalstva. Prebivali so v najstarejšem in najbolj zanemarjenem delu mesta, na Puntì. Tako slišimo pripovedovati: »Rojena sem na Puntì, v delu mesta, kjer je pravzaprav pravi Piran. Povedala bom še na drug način: to je

bil revni del Pirana. Piran je bil namreč некоč razdeljen na dva dela. Punta je bil tisti bolj skromen del Pirana, tu so živeli ribiči, družine, ki so se komaj preživljale s svojim delom, šivilje ... Moški so živeli od ribolova. Medtem pa so v delu Marciana živele družine pomorščakov. Saj veš, da mornar, ki pluje po morju, zasluži več denarja kot ribič. Ribolov je ali pa ga ni. Včasih so mreže polne rib, včasih pa cel teden ni nič. Težko je živeti samo od ribištva. Kljub temu so družine, ki so živele na Punti, živele mirno. Recimo, da je piranska Punta kraj, kjer se skriva melos, najčistejši del nekdanjega Pirana, Pirana s svojimi tradicijami, Pirana s svojo lepoto in mnogimi drugimi stvarmi.«

Ribiške barke so bile v glavnem last bogatih meščanov, trgovcev in zemljiških posestnikov. Ribiči so bili najemniki bark in hkrati delovna sila. Veslanje in jadranje ob ugodnem vetru sta bila takrat edini mogoč način premikanja po morju. Ribiči so sušili mreže na lesenih drogovih in na vrveh ob obali. Rib je bilo takrat več kot danes. Vsak dan so jih prodajali na kamnitih mizah na ribji tržnici. Ogromno rib in zelenjave so prodali tudi v Trst. V mestu je bila tudi ribarnica.

Lov na ciplje pred solinami v Luciji
(fototeka PMSMP)

Pomembna ribiška tradicija je bil in je še tudi lov na *šjevole*. To je oblika skupinskega zimskega ribolova na ciplje. »Ta velik lov na *šjevole* je bil velik ribiški praznik. Zaslužek so dali na stran in ga *šparali* za vsak slučaj,

če bo potreba, ali pa so kaj velikega kupili za hišo. Delali so ves teden. Najprej so opazovali morje. Na Puntji je bilo morda dvajset velikih ribičev. Eden je stal na piranskem pomolu, eden na drugem pomolu, nekateri na lesenih pomolih v portoroškem zalivu, na griču nad Portorožem ... Od zgoraj se je namreč videla velika jata teh rib, ki so se stisnile skupaj zaradi mraza. In takrat so ribiči vrgli mrežo in jih ujeli. Mreža se imenuje *trata* in je zelo dolga, tudi po dva kilometra, narejena pa je iz debele niti. Mrežo si razdelijo med veliko manjšimi čolni, *batelli*. Vsaka barčica ima nekaj metrov te *trate*. Čolni naredijo krog in v sredini tega kroga so ribe. Na koncu mreže je velika *saccaleva*. Ko tisti ribič, ki je na *saccalevi*, da ukaz, vržejo vsi naenkrat mrežo v morje. S temi besedami so jo vrgli: »*Per Sant' Andrea, che la vadi!*« Svinec na mreži se je potopil na dno in *suri* ostanejo na gladini. In ko so tako vsi v krogu v istem trenutku vrgli mreže, se je okrog rib naredil zid iz mreže. Mrežo so vlekli z vseh čolnov, na koncu je bila *saccaleva* in ko so jo potegnili, so bile ribe zaprte v ječi. Lahko jih povlečeš ven s *saccalevo*, ali pa jih uloviš v mrežo, ki jo ribiči vlečejo in vlečejo skupaj s čolni. Ribiči gredo v vodo s slavnimi *trombini*, nepremočljivimi visokimi škornji in mrežo vlečejo proti portoroški obali. Če pa ni plaže, je treba *trato* povleči k *saccalevi*. *Trata* je zelo dolga in zelo visoka.«

Po 2. svetovni vojni so se iz mesta izselili skoraj vsi avtohtoni prebivalci. Nekaj starejših ribičev je ostalo v mestu. Mesto so naselili ljudje iz vseh koncev nove države. Dalmatinci so prinesli s seboj navade in ribiške izkušnje iz svojih krajev. Ljudje s celine so se ribištva učili od domačinov in od priseljenih Dalmatincev. Ladijski motorji so zamenjali jadra. Industrija je začela izdelovati plastične barke, poceni mreže in ostalo ribiško opremo. Med ribiška opravila spada tudi skrb za čolne. Tako se nekateri posvetijo temu, da s pomočjo dvigala v pristanišču dvigajo barke, jih barvajo, plastificirajo, zaščitijo dno pred školjkami in se včasih lotijo manjših mizarskih del. Ribičev delovni dan se začne zjutraj, ko se ob kavi s sodelavcem dogovori o delu. Nato skupaj odrineta na morje, da bi poiskala in dvignila mreže, ki sta jih zvečer *kalala*, vrgla ali položila v morje. Pri orientaciji si pomagata z različnimi orientacijskimi točkami na obali, z uro in s kompasom. Nato dvigneta mrežo, jemljeta ven ribe in mreže sproti ali pa v pristanišču očistita. Nato sledi prodaja rib v ribarnico, v gostilne, kupcem na obali ali preprodajalcem. Proti večeru se ribiča zopet odpravita na morje kalat. Mreže se razlikujejo po dolžini, višini, načinu pletenja, velikosti luknjic. Za različne vrste rib se uporabljajo različne mreže. Nekateri ribiči se ukvarjajo tudi z nabiranjem školjk, z nastavljanjem vrš in parangalov, drugi s šivanjem mrež.

Žetev soli v Sečoveljskih solinah konec 19. stoletja
(fototeka PMSMP)

O solinarstvu je pri nas prvi pisal zgodovinar Miroslav Pahor skupaj z etnologinjo Tatjano Poberaj v delu *Stare piranske soline* (Pahor 1963). Ko se je v piranskem Pomorskem muzeju zaposlila etnologinja Zora Žagar, je nadaljevala njuno delo na tem področju. Tako je zdaj v sečoveljskih solinah odprt tudi Muzej solinarstva, v katerem je prikazan način življenja, orodje in delo solinarjev. V poletnem času družine so se družine, ki so se ukvarjale s solinarstvom, preselile na soline, kjer so živele v solinarski hiši. Odhod v soline je bil navadno povezan s praznikom sv. Jurija, zavetnika Pirana, ki praznuje 24. aprila. Ta dan je bil velik praznik. Solinarji so vse svoje stvari naložili na barko in se odpeljali. Vsi so imeli otroke in ti so pomagali v solinah. Ko se je začela šola, so se morali vrniti. Sol so pobirali vsak dan. Shranjevali so jo v pritličnih kletih solinarskih hiš. Na tak način so hodili v soline do leta 1955, ko se je zaradi izseljevanja vse spremenilo. Spomin na odhod v soline danes obujajo v okviru raznih turističnih društev s solinarskim praznikom na dan sv. Jurija.

Praznik sv. Jurija, zavetnika Pirana, 24. aprila.
(fototeka PMSMP)

Prehrana solinarjev je bila skromna. Prehranjevali so se s tem, kar so pridelali na vrtu ob solinarski hiši, kjer so včasih tudi redili nekaj kokoši. Zjutraj so morda spekli eno ali dve jajci in pojedli ostanke večerje. Ob dvanajstih so ženske skuhale kosilo. Ker so bile testenine drage, so v glavnem kuhali rižote. Lovili so tudi ribe. RIBE, radič in polenta je bila tipična večerja v solinah. Nabirali so tudi različne halofitne zeli, ki rasejo ob solinah. Po domače so jim rekli *sburioni* in *bledica*. S temi zelišči so se prehranjevali predvsem med vojno, ko je manjkalo vsega. V solinah so imeli družinske peči, kjer so pekli kruh za družino.

Iz življenjskih zgodb izvemo tudi, pripadniki katerih drugih **poklicev** so še živeli v mestu in kakšne usluge so nudili prebivalcem. Stanje v času, ki ga opisujejo, lahko primerjamo z današnjim časom in ugotovljamo, kako se obrtne delavnice in trgovinice zapirajo ena za drugo in se te dejavnosti selijo v sosednje kraje ali izginjajo. V Piranu so pred drugo svetovno vojno živeli in opravljali obrt: urar, pletilje, sladoledar, natakariji, slaščičarji, zidarji, krojači, šivilje, mornarji, kamnoseki, sprevodniki, čevljarji, notar, advokat, gostilničarji, kavarnarji, bankir, taksist, zdravniki, kuharice, učitelji, farmacevt, fotografi. V mestu je bil frizer in veliko brivcev. V Trafiki na Tartinijevem trgu so prodajali tobak in sol. V Beneški hiši, *Casa Veneziana* je bila po letu 1918 kavarna *Café Venezia*, še prej pa *Café*

Unione. Gostiln je bilo veliko in Pirančani so imeli navado, da so šli tja na toplo malico. V mestu je bilo nekaj slaščičarn.

V mestu je bila tudi delavnica, kjer je gospod Petronio popravljaj kolesa. Tudi dve lekarni sta bili. Čevljar je popravljaj je stare in delal nove trpežne delovne čevlje, ki jih je tudi poceni prodajal. Na Tartinijevem trgu je bila tudi knjigarna in papirnica, kjer so prodajali knjige in zvezke. Zraven je bila tiskarna, kjer so tiskali knjige. V *Villa Novella* v današnji Rozmanovi ulici je bila zlatarna. Bilo je tudi veliko administratorjev in uradnikov, ki so hodili pobirat denar po hišah.

Pirančani so v kamnolomu v Kanegri delali apno. Zidarji so znali narediti odlične fasade. Nagrobnike je delal kamnosek. Bilo je tudi nekaj kovaških delavnic, kjer so popravljali štedilnike, vozove, vse kmečko orodje, vodovodne pipe in lonce. Po mestu in okolici je hodil mož, ki je brusil škarje in nože. V mestu je bilo tudi nekaj majhnih delavnic, kjer so popravljali lonce in brusili škarje. H kovaču, ki je imel delavnico nekje na vasi, so peljali tudi konje, da jih podkuje. Peči za domač kruh so bile v Piranu tri ali štiri. Dobra pekarica je bila Nina *del forno*. Gospodinje so doma zamesile kruh in *pince*, naredile hlebčke in jih nesle v peč k Nini *del forno*. V Piranu je bila tudi mestna pekarna, iz katere so z vozičkom razvažali kruh v trgovinice. Tam so pekli kruh še po letu 1960. Oče informatorke je imel doma ročni mlin in je mlel za druge, v zameno pa je dobil moko. Mlel je pšenico in koruzo. Košare so delali skoraj vsi tisti, ki so se ukvarjali s poljedelstvom. Rekli so jim *cajne*. Bile so različnih velikosti. Nekatere so bile velike tudi za dvajset, trideset kilogramov krompirja, še več. Pletli so tudi *plenjerje*, *pienerje*. Le te so uporabljale ženske, ko so hodile prodajat na trg.

Pozimi so se mnogi ukvarjali s prevozništvom. Pirančani so imeli pomembne trgovske odnose s Trstom, potovali pa so tudi ob istrski obali do Rovinja ali Pule. Šli so tudi daleč v Italijo, do Benetk. V Trst so peljali žito, pesek, drva. Drugod so menjali sol za moko. Vse so peljali z barkami, ki so bile dolge približno dvanajst metrov. Veslali so ali pa razpeli jadra. Do leta 1955 se je ves promet odvijal po morju. Nekateri so s soljo trgovali še po drugi svetovni vojni. Po drugi svetovni vojni so ljudje iz Istre nosili prodajat v Trst meso in mast. Pri kmetih v vaseh vse do Savudrije, ki so jo Pirančani imeli za svoje ozemlje, so kupili meso in mast in ga nosili prodajat čez mejo. Ali pa so v Savudriji sol zamenjali za moko in meso. Tudi v času Italije so tisti, ki so delali v solinah, tihotapili sol. O kontrabantu s soljo v času med obema vojnoma sta pisali Nataša Rogelja in Špela Pogorelec v Glasniku SED (Rogelja, Pogorelec 1999).

Informatorka je pripovedovala, kako so nekatere ženske dobile posebno dovolilnico, *licenza ambulante*, in so z njo lahko prodajale blago v Piranu, Izoli ali drugod. Od kmetov so kupile *al in grosso*, na debelo. Potem so prodajale *na kilo*, *na deko*. Tako so delale še po drugi svetovni vojni. Enkrat na teden so prišli v Piran sejmarji. Svoj prostor so imeli na *Squero vecio*. Prodajali so obleke, nogavice, blago na metre. Okoliški kmetje so svoje poljske pridelke, mleko in drva prinašali iz slovenskih vasi današnje piranske občine, pa tudi iz Savudrije, iz Madonna del Carso in Castel Venere, ki so včasih tudi spadali k piranskemu ozemlju.

Za javni red in mir v mestu sta skrbela dva paznika, ki so se ju vsi bali, za čistočo v osmicah in javnih lokalih pa sanitarna inšpekcija. Skrbeli so tudi za zdravstveno varstvo. Pred Piranom je bila ambulanta, *La sanità*, kjer so morali biti pregledani mornarji. Vseeno je bilo veliko bolezni.

Stavbarstvo je odražalo socialno razslojenost in stanovsko neenakost družbe pred drugo svetovno vojno. Tako slišimo pripovedovati: »Nekateri so imeli celo hišo zase, drugod se je cela družina stiskala v eni sami sobi. Včasih so bile hiše majhne. Ko si vstopil, si moral skloniti glavo, bil je samo en prostorček, v enem kotu je bilo ognjišče in po ozkih stopnicah si prišel v gornjo sobico, kjer so spali. Bilo je veliko takih hišic, potem so jih podrli. Potem so prišli drugi in vsak, ki je prišel, si je naredil večjo in boljšo hišico. V Piranu je bilo veliko bogatejših družin. Te so stanovale v hišah ob obali in ob trgih.« Bogatejši so imeli so tudi velike hiše z več stanovanji, ki so jih oddajali. Zidali so jih zato, da so vložili denar. Revne družine so imele skromno stanovanjsko opremo. Spali so na *cavaletah*, deskah, na katere so položili *pajon*, *pejerič* ali perje od koruze. Tudi to kaže na večinoma kmečko poreklo Pirančanov. Šele kasneje, med vojno in po 2. svetovni vojni, so začeli uporabljati postelje. Najprej so to bile postelje z železnimi *fedri* ali *metalica*, okrog leta 1955 pa šivani *modroci* s *fedri* ali *šušte*. Šele v sedemdesetih letih so začeli kupovati jogije.

K sobni opremi je sodil še *lavandin*, umivalnik, *broca de l'acqua*, vrč za vodo, omarica za umivalnik. Ognjišča so bila zidana, nad njimi je bila napa. V tridesetih letih so začeli izdelovati *plake* ali *špakerje*. Kuhinjska oprema so bile stare kredence, *banco de l'acqua*, kamor so postavili golido z vodo, miza in stoli ter klop, kjer so sedeli otroci. Šele po drugi svetovni vojni so prišle v modo nove kuhinje. Skrinjam so rekli *cason*, *la casa* ali *casela*. Včasih so jih okrasili. V skrinje so zložili rjuhe, brisače, osebno perilo, obleke, včasih so sem zaklenili tudi kruh. Šele kasneje so prišle v rabo omare.

Socialni status, povezan s pripadniki posameznih stanov, se je odražal tudi v načinu **prehranjevanja**: »Tokrat smo bili siti enkrat na teden. Jedli smo polento, ribice, kruh, zelje. Če smo zjutraj jedli prežgano župo, smo bili zelo veseli. Jedli smo dvakrat ali trikrat na dan. Ali celo samo enkrat. Za kosilo je bila mineštra, za večerjo polenta ali močnik, če je bilo kaj moke. Enkrat ali dvakrat na leto je prišlo tudi malo mesa domov.« Prehrano v solinah smo že omenili. Kruh so pekli tudi pod *črpno*. *Črpnja* je večja okrogla posoda, pod katero so položili kruh, nanjo pa naložili oglje. Pod *črpno* so pekli kruh še v tridesetih letih 20. stoletja. Kasneje so nosili kruh v *forno*, v peč. Kruh so tisti, ki so imeli peč, pekli tudi doma.

Ribiči so pozimi v velikih posodah na oglje pekli *mušole*, školjke in jih prodajali mimoidočim. Ti so imeli navado, da so od doma s seboj vzeli košček kruha, pojedli eno *škatalo mušolov* in šli v gostilno popit malo vina. To je bilo poceni. Rekli so: »O, ti so poveri, jejo samo *mušoli*!« To je bila skromna hrana, hrana za revne. Ta navada se je obdržala skoraj do leta 1950. Nekateri fantje so pekli kostanj, da so si kaj zaslužili za šolo. Kostanj so prodajali po ulicah. Bili so skoraj otroci. »Pekli so tudi za kos kruha, ne samo za zabavo. Za zabavo ne bi nihče tega delal, ker ni bilo lahko«, se spominja informatorka.

Za Veliko noč so šle ženske blagoslovit pecivo, *pince* in *le colombe*, ki so imele v sredini trdo kuhano jajce. Za novo leto in Božič so pekle *fritole*. *Fritole* so še ena posebnost Pirana, narejene so namreč drugače kot v ostalih mestih v Istri. Piranske *fritole* ne vsebujejo skoraj nič moke, ampak *gres*, vendar samo toliko, kot je potrebno, da se ostale sestavine povežejo med seboj. Piranske *fritole* so narejene iz veliko nastrganih jabolk. Notri so še suho grozdje, naribana čokolada, vse suho sadje, kandirano sadje, narezano na majhne koščke, *pinjole*, narezane na majhne koščke, zmleti orehi, lešniki in mandeljni. Iz teh dobrih sestavin so ženske naredile testo, dodale so rum in vanilijo, in jih z žlico polagale v vroče olje, kjer so jih cvrle. »Prave piranske *fritole* so sočne, sladke, polne drobcev lešnikov in drugega suhega sadja, ki ga lahko grizeš. Pri nas je moj tata pripravljala vse te sestavine. Jaz sem mu pomagala. Najprej smo stolkli lešnike, mandeljne in orehe. Teh je bilo veliko. Ne bom niti govorila, koliko časa smo lupili in strgali jabolka. Potem jih je treba stisniti, da gre ven voda, če ne pridejo *fritole* preveč vodene. To je bila cela procedura. Za pusta pa smo pekli *kroštole*. Vsak praznik je imel svoje tipično pecivo. Vsakdanja hrana pa je bila preprosta. Istrski ljudje živijo od veliko *mineštre*. Meso se je jedlo samo na zapovedane praznike. Kokoške in govedina, pa kak goveji rep so bili za v juho. Ljudje niso jedli veliko mesa. Zato so bili verjetno ljudje nizke rasti.«

Socialne in stanovske razlike so se kazale tudi v **oblačilih**. Revnejši sloji so se oblačili preprosto in skromno. »Oblečeni smo bili, kot smo mogli. Smešno in žalostno. Tisti, ki je vstal prej, se je oblekel malo boljše. Nisi imel kaj obesit v omaro. Ali si imel vse na sebi, ali je čakalo za oprat«. Ženske so nosile dolge črne obleke: »Moja mama je imela dolge obleke, dolga krila in srajco.«

Po pripovedovanju informatork so si obleke šivali sami ali pa so na novo preurejali stara oblačila, ker si novih niso mogli kupiti. Tudi pletli so. Nekatero bogatejšo žensko so se učile šivanja *rikaméja* pri redovnicah. Te so si doma šivale doto, tudi do sedemdeset rjuh. Manj kot dvanajst rjuh je bilo redko. Osebnostno perilo je bilo iz lana. Brisače so bile lanene. Tudi te so bile okrašene z *ažurjem*. Zavesa so bile lanene, *rikamirane*. Lan se je dobil v trgovinah.

Glede mode so se Pirančanke zgledovale po Tržačankah. Rade so bile lepo oblečene. Obleka in obutev prebivalk mesta se je razlikovala od tiste, ki so jo nosile vaščanke. »Pirančanke so nosile čevljičke na pas, mokasinke. Samo kmetice so nosile čevlje z vezalkami! Pozimi smo otroci imeli čevlje, ne iz grobega usnja, iz kozlička, *di capretto*! Z mucko okrog gležnjev«. Otroci so pozimi nosili dokolenke in pumparice in kazali gola kolena. Zaradi močne burje so nosili kapo in šal. Pozimi so nosili zimske, spomladi pa spomladanske plašče. Kopalke so otrokom navadno naredile mame. Bile so pletene iz volne. Ženske so za kopanje nosile oblačilo, ki so mu rekle *pasa Maria*. Bilo je kot črna kombineža, z belimi trakci za okras, za spodnji del pa so nosile bolj dolge črne hlače. Kopalke so bile vedno črne barve. Bogatejši so vzeli s seboj na kopanje *ombrelino*, senčnik.

Poklicni stan in s tem povezane **socialne razlike** so bile velike: »V Piranu so bili ali prav bogati ali prav lačni. Mi smo rekli, da so bogati tistim, ki so bili siti. Več kot polovica Pirančanov je bila revnih. Polovica bogatih so bili *maritimi*, mornarji, polovica jih je imela njive v Luciji, Seči, imeli so solna polja. Precej ljudi je delalo v ladjedelnici. Bile so tri ladjedelnice, lastniki so bili trije bratje Apollonio. Potem je bila tudi tovarna Salvetti, kjer je delalo precej Pirančanov, tudi precej žensk. Bila sta dva gospodarja te družbe, Curzolo in Salvetti.«

Otroci so po končani obvezni petletni osnovni šoli šli delat. Delali so že z enajstimi, dvanajstimi, štirinajstimi leti. Nekatera dekleta so bile služkinje pri bogatih tržaških družinah. Delale so tudi v hotelih. Fantje so delali v ladjedelnici na Bernardinu, za *lačno plačo*, za voziček drv ali deset lir na teden. Bogate ženske so bile doma. Ženske so šle v službo le, če je bila prav zelo velika potreba. Malo boljše stoječi so bili natakari in mornarji. Ti

so si prizadevali, da bi dobili službo pri družbah Lloyd triestino, Italia ali Adriatica. Bogati so bili tudi tisti, ki so imeli trgovino, urar, bankir, lastnik taksijev in garaž, advokat, notar, zdravniki, *conti Furgoni, aviatičarji in komandanti*.

Za zelo revne ljudi so skrbeli patri v minoritskem samostanu: »Patri so nam dali košček kruha ali krompir. Skuhali so velik lonec krompirja in zjutraj so nam razdelili ta topel krompir. Ljudje so prihajali trkat k njim na vrata. V letih 1932 do 1935 je bilo to vsak dan. Delali so tudi *il pane di Sant' Antonio*, kruh svetega Antona. Bila je skupina žena, ki so hodile v cerkev in so pomagale tistim, za katere so vedele, da so potrebovali pomoč. Enkrat tedensko so nam dale kruh. Ob torkih smo šli k njim.«

V bližino mesta so prihajali tudi Cigani, v mesto samo pa berači. Bilo je v navadi, da so jim ljudje kaj dali, na primer košček kruha, sadež, *čentežime*. Beračenje je bilo prepovedano, a so to vseeno počeli. Šele malo pred drugo svetovno vojno je bil nadzor nad berači malo bolj strog. V iskanju zaslužka in boljših pogojev za življenje so se ljudje selili od vedno. »Slovenke so prihajale sem, v Trst, v Gorico. V Hrastniku pa je v prejšnjem stoletju ustanovila tovarno stekel ena gospa iz Trsta, ki je bila židovskega izvora. Torej iz Trsta so hodili v Trbovlje in v Hrastnik, iz Trbovelj pa so že v prejšnjem stoletju prihajali ljudje v Trst, v Gorico, v Piran«, pripoveduje informatorka.

Tik pred prvo svetovno vojno je bila tudi v Piranu velika revščina. Informatorka se spominja pripovedovanja svojih prednikov: »Čeprav so vedno imeli, ali so imeli sol ali nekaj je bilo ... Leta 1917, 1918 se ni dalo dobiti nič. *Ma* v glavnem so preživeli, ali z ribami, ali s kakšno moko. Vem, da so bile velike krize, ko so prišli vojaki iz prve svetovne vojne ... Doma so imeli violino in ta violina je šla, so jo prodali za barko. Da so kupili barko. Že po prvi svetovni vojni so zaradi krize Pirančani sami prodali dosti stvari, ker tukaj je šlo za kruh. Zelo pomembna je bila barka. Ker barka je bila prevozno sredstvo in brez prevoznega sredstva nisi mogel preživeti.«

Socialni status prebivalcev in njihova stanovska pripadnost se je odražal predvsem tudi v tem, v katerem delu mesta so živeli: »Piran je bil razdeljen na dva dela: Marsiano, Trg in Obalo, kjer so živeli bolj nobel ljudje ter na Pusterlo in Punto, kjer so živeli kmetje in ribiči. Ti niso imeli veliko. Ribiči so leto za letom čakali na ciplje, od tega so živeli. Tudi kmetje, ki so živeli na Kampolinu in gor po hribu, niso imeli veliko.«

Poleg družinskih, sorodstvenih so ljudi med seboj povezovale tudi prijateljske in **družabne vezi**. Značilno je bilo generacijsko povezovanje vrstnikov. Tako kot na vaseh je bilo tudi v Piranu več fantovskih in dekliških družb. V fantovskih družbah je bilo veliko fantovskih šal, ko so na primer nekomu skrili barko, drugemu zazidali vhodna vrata in podobno. Preden so šli fantje, stari od sedemnajst do devetnajst let, v vojsko, so se kak dan prej vsi skupaj zbrali pri kaki družini in naredili praznik s plesom. »Fantje in dekleta so veliko večerov preživeli skupaj, zdaj pri eni, zdaj pri drugi družini. Bila je kakšna družina, kjer so imeli malo več prostora, saj so bile druge hiše majhne.« Mladi so se včasih zbirali in so peli po ulicah. Družabno življenje je bilo zelo razgibano. Pirančani so se radi udeleževali vseh mogočih prireditev, od športnih do kulturnih, v navadi pa so bila tudi skupna praznovanja.

»Pirančani so bili zelo veseli in družabni ljudje. Gojili so šport, predvsem atletiko in nogomet.« V mestu sta bili dve kinodvorani. Filme so šli ljudje največkrat gledat ob nedeljah. Predstave so se začele ob dveh popoldan in končale ob polnoči. Obiskovalci so lahko kadarkoli vstopili ali izstopili iz dvorane. Poleti so na Tartinijevem trgu igrali tombolo. V kavarno Cafe Nazionale so hodili čitat časopise. Tam so se zbirali socialisti in anarhisti. Spomladi so posebno deklice, dekleta in žene hodile na hrib Mogoron, ki je bil že tedaj posejan z vrtovi in oljkami. Tja so šle šivat. Z njimi so šle včasih tudi njihove mame.

Ljudje so bili zelo družabni. Otroci so se veliko igrali skupaj. Tudi plesat so šli v skupinah. Takrat je bila navada, da so bili na plesih starši zraven. Ta čas, ko so mladi plesali, so starši klepetali. Skupaj so praznovali tudi Novo leto. Šli so ven, niso ostali doma. V gledališču je bilo organizirano praznovanje za vse. »Piran je bil kot ena velika, velikanska družina. Vsi smo vedeli nekaj od vsakega. Ljudje so se strašno kregali, ne bi ti dali niti kozarca vode, če pa je bilo kaj narobe, so pa držali skupaj«, je pripovedovala informatorka.

Nekatere družbe so se še po vojni dobivale na domovih in igrale karte. Igrali so tudi tombolo. »Je bilo več takih skupinic, ki so igrali. Jih je bilo sedem, osem ali deset, ki so igrali, posebno pa ob nedeljah. So igrali za neke simbolične denarčke. Slovenke pa se ne zbirajo tako. So prišle od povsod. Tu so bili pa že rojeni, so se poznali«, je razlagala informatorka.

Na trgu pred cerkvijo Marije od zdravja so poleti, ko je bilo vroče, sede ženske iz predela Punte. »Predvsem tiste s Punte, ne tiste iz Marciane. Govorim o Punti. Punta v Piranu je bila svet zase. Svet revnih, svet ljudstva, svet ljudi, ki so živeli od tistega, kar so zaslužili, ki niso imeli

velikega bogastva. Punta ni imela bogastva, ampak je bila bogata v tradicijah. Ženske so poleti kuhale v kletih, ker je bilo v njih hladno in ker so bile lahko takoj zunaj – ni jim bilo potrebno hoditi po stopnicah. Piran je bil razdeljen tudi na manjše rajone, ne samo na velike, kot sta Punta in Marciana. Na Punti so bile hiše, ki so gledale prav na ta trg. V navadi je bilo, da so ženske kuhale v kletih in da so družine zvečer jedle na prostem. Mama je prinesla krožnike. Po tleh, ki so bila iz drobnih kamenčkov, so ženske dale temno sive vojaške odeje z belim robom iz prve svetovne vojne – najbolj stare odeje. Te odeje so razprostrle po tleh in tam so sedeli otroci. Ni jim bilo treba reči, naj ne hodijo stran, ker so razumeli, da morajo sedeti v tem kvadratu. So bili že navajeni. Sedeli so in mama jim je prinesla jest. Sede na tleh so jedli, zunaj, na zraku. Jedli so *paštašuto*, ocvrt krompir, panirano ali rdeče meso ... Bilo je, kot bi imeli piknik na prostem. To je bilo v navadi, ob večerih so jedli na prostem. Mi iz trga Marije od zdravja smo tudi spali zunaj. Odrasli so se pogovarjali, kadili, si pripovedovali šale, klepetali. Mi otroci smo bili utrujeni, saj smo se igrali od jutra. Mama je prinesla blazine, malo smo se še igrali in potem zaspali. Bili smo zadovoljni, ker smo slišali mamo in očeta, kako se smejita in klepetata. In tako smo spali do jutra, do zore, dokler ni vstalo sonce, in potem smo šli spat v hiše. Hiše so bile takrat hladne, saj so bila okna na stežaj odprta in je zrak krožil. To je bila tradicija. Vsaj na Punti je bilo tako, to sem sama doživela.«

Tudi **versko življenje** je bilo razgibano. V Piranu je bilo enajst cerkva. In vseh teh enajst cerkva je imelo svojega duhovnika: »Pri svetem Frančišku so bili najbolj revni, najbolj preprosti, oblečeni v rjavo in z belo vrvico okoli pasu. Potem je bila Marija od zdravja, sveti Jurij. Vsaka cerkev je imela drugačno barvo oblačil za ministrante. Naši verniki, ministranti in duhovnik, smo bili v belem. Pri svetem Juriju so bili v svetlo modrem. Bili so tudi rdeči, rumeni... Vsaka cerkev je imela svoje svetnike, svoje vernike in svojega duhovnika in vsi so imeli svoja oblačila v drugačnih barvah. Kler je bil v Piranu zelo razvit. Piran je bil eno od mest v Istri, kjer je bil kler zelo razširjen.«

Mnogo je bilo cerkvenih praznikov in procesij. V nedeljo so šle družine najraje k maši in po nedeljskem kosilu na sprehod. Pirančani, po pripovedovanju nekaterih informatorjev, niso bili zelo pobožni ljudje. To naj bi bilo po mnenju Antona Trstenjaka (Trstenjak 1987) značilno za meščane. Vendar so radi hodili v cerkev, saj je bil zanje tudi to neke vrste družaben dogodek. Preprosti ljudje so šli na sprehod do gostilne na Belem križu ali v gostilno Bastian v Lucijo. Profesori so šli v Portorož, v Casino ali v Palace sedet in pit čaj. Ali v Teatro Tartini, kamor preprosti ljudje niso hodili. Športniki so zahajali v gostilno Cafe Sport.

Po pripovedovanju informatorke so bile za praznik sv. Jurija velike procesije. Procesije so bile tudi za druge svetnike, na primer za svetega Andreja, sv. Jakoba, sv. Ano, *Maria delle Grazie*, sv. Roka. Udeležba na procesijah pa naj bi bila, po Trstenjaku, značilna za kmečke prebivalce (Trstenjak 1987). »Vsaka procesija je imela svoje ulice, po katerih je šla. Šli so po uličicah, ulicah, trgih in trgih. Če so bile ulice ozke, so ženske naredile *i cieli, nebesa* ali *nebo*. Pod temi *nebesi* so šle procesije. *Nebo* so naredile v prvem nadstropju. Od okna do okna so razprostrle bele rjuhe, na katere so prišile zvezde, luno ... Ulice so se spremenile v tunele, kjer so bila tudi ta *nebesa*. In seveda, če so bila *nebesa*, je moral tisti, ki je na čelu procesije nosil Kristusa, ki je bil tudi čez dva metra visok, križ spustiti malo niže, tako da ga je nosilo štiri ali osem župljanov, dokler ni bilo konec *nebes*. Potem so ga spet dvignili. To je bila cela procedura, kjer je imel vsak svojo nalogo. Prvi spredaj je nosil križ. Potem so nosili sveče, nato *bandere* svetnikov, medaljone iz cerkve. Tu so viseli vsi zlati, srebrni ali bronasti medaljoni, ki so jih darovale ženske, ko so doživele kak čudež ali da bi si ga izprosile. Za njimi so šle deklice, ki so se pripravljale na prejem prvega svetega obhajila, oblečene v bela oblačila. Če je bil mraz, so se spodaj dobro oblekle, ampak na vrhu je bila bela obleka. Majhne nevestice ... Zadaj so šli ministranti v oblekah iste barve, kot jo je nosil župnik. Za njimi so šli ljudje. Včasih so učiteljice iz vrtca naredile kronice iz papirnatih rož za otroke. Videla si te otroke, oblečene na primer kot male frančiškane, v dolge rjave tunike in belo vrv okoli pasu ali pa brez pasu.«

Moški so hodili v cerkev samo za velike praznike, recimo za Božič. Mornarji in ribiči pa so naredili praznik z barkami. Za praznik Brezmadežne so vse barke na novo pobarvali in jih polakirali, pobarvali so jadra. Jadra so dali kuhat v velike lonce za pranje perila. Če so želeli rdeča jadra, so v lonec vsuli v prah zmlete strešne opeke. Ko se je voda obarvala, so dali kuhat jadra. »Belo platno je postalo rdeče. In zakaj ne bi še okrasili to lepo polje rdeče barve? Povabili so pleskarje, ki so s čopičem narisali na lepa rdeča jadra rumeno sonce z žarki, luno, ribe. Barke so bile drugačne od teh danes. Barka mojega očeta, zadnja, ki si jo je kupil, je imela ime *Speranza in Dio*, Zaupanje v Boga. Vsaka barka je imela svoje ime, ponavadi ime kakega svetnika. Jadra so okrasili, pa tudi barke so bile okrašene in pobarvane. Naša je imela spredaj ladijsko poleno, na kateri je bilo izrezljano in v nebesno modro pobarvano oko, ob straneh čolna pa so bila narisana usta. To je bila morska sirena, *la sirena del mare*. Na vsaki strani je bil obraz sirene.«

Otroci, razen seveda tistih, ki so s svojimi družinami odšli v soline ali na polja, so poletja preživljali na obali, kamor so hodili na kopanje. Zjutraj se

niso kopali. Na kopanje so odšli po tretji uri popoldan. Najprej so pojedli, potem so šli spat, ob treh pa so šli sami na kopanje. Imeli so *šlaufe* od kamiona ali od avta. Ali pa so kose plute zvezali v obroč, nekak rešilni pas. Imeli so tudi velike buče za plavanje. Vse to so jim starši naredili doma. Plavati so se naučili hitro, nekateri že, ko so bili stari tri, štiri leta. Otroci so se veliko igrali na prostem in nekatere njihove igre so bile povezane z obredi, ki so se jih udeleževali ali jih opazovali v cerkvi ali pa z domačimi opravili. Igrali so se *krst za novo punčko*, kuhali so, šli s tramvajem na izlet, nabirali so marjetice, igrali so se poroko, obhajilo. V spomladanskem času je bilo na *Riva Nova* polno otrok. Po skalah so se igrali hišico.

»Kot otroci smo se igrali različne igre: loviti se, *guardia e ladri*, skrivati se, *papagal, che ora fa*. To se igra tako: eden je *papagallo* in je obrnjen k zidu, ostali pa delajo majhne korake; lahko je to *un passo de formiga, un grande de leone, un salto de canguro*... Tako kot ukaže *papagallo*, ki je pri zidu. Ko sem imela šest, sedem let, smo se deklice igrale *gospe*. To je prav tipična igra, ki smo se jo igrali na Puntì. Nekoč hišne kleti niso bile tako grde, kot so danes, polne vlage, pajkov, insektov, škatel, smeti ... Ne, kleti so bile kot še ena soba, ki je bila del zgornjega nadstropja. Ko je bilo vroče, so se ženske v Piranu preselile iz gornjih nadstropij v hladne in vlažne kleti. In tako je klet postala poletna kuhinja. Kleti so bile čiste. Tu so ženske poleti kuhale, jedle, živele. Predvsem je bila to kuhinja. Moja mama je na kletna okna obesila celo bele zavese. In bilo je tako čisto, da si lahko dal polento na tla. In v teh kletih smo se igrale *gospe*. Mami smo vzele dolge obleke, dovolj je bila spalna srajca, čevlje s peto. In smo se igrale *gospe*, ki so šle pit čaj k sosedu ali prijateljici, ki govorijo in opravljajo svoje može. Šle smo na sprehod in tako smo se igrale. Najpomembnejše pri tej igri je bilo, da si se oblekla kot gospa. Najti obleke, obleči se kot gospa. Če smo imele dolge lase, smo jih spele v *chignon*. Bilo je, kot da se pripravljamo, da bomo nekoč gospe. Posebnost te igre je bila tudi v tem, da smo govorile v jeziku, ki je bil nekaj posebnega: vse besede smo zapele. Na primer, pele smo: »Dove vai?« »Vado qui.« Pele smo v sopranu. To je bila tudi umetnost petja, ki je bila v Piranu zelo zaželenja. *None* so nam prepevale najpomembnejše arije iz oper. Že od malega smo imele to v ušesih.«

Fantje so še po drugi svetovni vojni zelo radi lovili ribe. Fantovske igre so bile povezane tudi z letnimi časi. Fantje so se poleti potapljali, pobirali z dna školjke, ježke in razne predmete. Starejši fantje so pod cerkvijo lovili ribe s podvodnimi puškami *na fedr*. »Medtem smo mlajši na obali nabirali naplavljen les za ogenj. Potem smo na žerjavici pekli ribe, zraven kadili, pili vodo in se lepo imeli. Jeseni se je začelo v pristanišču loviti *špare* in *menule*.« Na glavnem pomolu se je ob koncu tedna navadno zbralo

ogromno ljudi, ki so lovili ribe z *laksom* ali z ribiškimi palicami. Za vabo so uporabljali črve ali namočen star kruh. Včasih so sedeli na skalah in opazovali delfine, ladje ali nevihto na italijanski strani zaliva. Lovili so tudi *kalamare* in sipe. Za vabo so naložili žive *angodele*, to so majhne sardele. Namesto mreže so uporabljali mamine strgane najlonke. Navadno so *angodele* lovili z obale.

Ženske so **rojevale** doma, brez babice. Pomagat je prišla samo babica, *komare*, ženska, ki se je malo spoznala na porode. Kasneje so ženske rojevale tudi v piranski bolnišnici. Od leta 1952 naprej pa so ženske iz Pirana rojevale v koprski porodnišnici.

Če se je rodila deklica, so včasih rekli: »*Ladra la mare, ladra la fia e ladro chi che la porta via.*« »Tudi jaz sem se rodila doma. Umili so me in me oblekli, in moj oče je vzel eno lepo pregrinjalo in me odnesel naravnost v *oštarijo*. »*Eccola qua, la ze nata!*«, je rekel. Bila sem tam v sredini in gledal me je ves zadovoljen in vsi mornarji, vsi, ki so bili takrat v *oštariji*, so nazdravili, ker je bila rojena Luisella. Njemu pa še ni bilo dovolj. In kaj je naredil? Pomočil je svoj veliki debeli prst v kozarec z vinom in rekel: »Zdaj bom naredil nekaj, da ti iz ust ne bo nikoli smrdelo!« In mi je namočil usteca z vinom.«

Otroke so še pred drugo svetovno vojno povijali v *fascie*, trakove do vratu. Previli so jih štirikrat ali petkrat na dan. Ko je mati otroka povila in mu dala na glavo kapico, je otroka potegnila za nos, da bi imel lep nos. Potem je otroka pokrižala.

Botre so izbirali glede na spol otroka. Otroci so dobili za krstno darilo zlato verižico ali zapestnico. Če je bilo mogoče, so imeli radi, da je bil za birmo isti boter. Vendar so gledali tudi na denar. Če boter ni imel denarja za darilo, so rajši izbrali drugega. Darilo za birmo je bila ura ali verižica.

Mladi so se spoznavali na plesih. Najprej so si dvorili. Če so videli, da so za skupaj, so šli domov vprašat za roko. Največkrat so vprašali očeta, sicer pa vso družino. Takrat so se oblekli malo lepše. Potem so se dogovorili. Če so le mogli, so bile **poroke** velike. Veljala je samo cerkvena poroka. Civilna ni bila obvezna. Že takrat so se nekateri poročili samo civilno. Na ločence so gledali postrani.

Ljudje so **umirali** doma, redko v bolnici. Če so bili v bolnici, so celo prosili svojce, naj jih dajo domov, da bodo umrli doma, v svoji postelji. Mrliča so čuvali doma, dve noči. Malo so molili, malo so se šalili. Pripravili so večerjo. Temu so rekli *veglia*. Igrali so se tudi razne igrice, na

primer igro s črnim loncem. »Vse omare v sobi, kjer je ležal mrlič, so pokrili z belimi rjuhami. Zavesa so itak že bile bele, potem so bile bele še omare, tudi nočne omarice so prekrili z belo posteljnino, tako da je bilo vse belo. Na postelji, ki je bila tudi prekrita z belimi rjuhami in belim kvačkanim pregrinjalom, je ležal mrlič. Če je bil moški, so ga oblekli v črno obleko, ženske so oblekli v najlepšo obleko. Sobo so imenovali *la camera ardente*. Zato, ker je bila soba vsa v belem in je bilo veliko sveč, ki so gorele. Sveče so bile pri nogah mrliča, ob straneh, na pručkah, povsod so bile sveče. Rekli so, da gre duša v nebo skupaj s plamenom.«

Mrliča so čuvali doma dva dni, ne več. Tretji dan je bil pogreb. »Po nekem zakonu, ki je prišel iz Francije, so mrliča takoj, ko so umrli, odnesli v kapelico na pokopališču. In tam se naredi to *camero ardente*. Se ne čuva več mrličev doma. Tako sem slišala govoriti, da se imamo za ta zakon zahvaliti Franciji.« Od približno 1960 mrličev niso več čuvali doma. Redki danes umrejo doma. V Piranu je šel pogrebni sprevod skozi mesto na pokopališče. Od leta 1958 naprej niso več naredili sprevoda čez mesto, ampak so začeli nositi krste takoj na pokopališče.

Pirančani so radi **praznovali**. Miklavž je otrokom prinesel darila v šolo. Takrat so na tablo obesili kake piškote in učiteljica je povedala, da je to prinesel Miklavž. Sv. Lucijo so šli praznovat v bližnjo Sv. Lucijo, kjer je bila maša. Na oltarju je bila slika s sv. Lucijo, ki drži posodo z očmi. Takrat so tudi kaj boljšega skuhati. Božič in Veliko noč so praznovali verni in neverni. Pekli so *fritole*. Za božič so postavili jaslice, *presepio*. Nekateri so postavili tudi jelko. Bolj pa je bil v navadi brin, saj tu jelke ne rasejo. Brin so okrasili z *balotami*, ki so jih kupili v Trstu. Jaslice so naredili sami doma. Za božič se niso obdarovali. Na ognjišču so prižgali božični čok. Jaslice so postavljali tudi po drugi svetovni vojni, čeprav je bilo prepovedano.

Za Novo leto je bil ples. Novo leto so praznovali dva ali tri dni. Zbrali so se pri kaki družni, bogatejši so imeli tudi dvorane, kjer so plesali. Za Silvestrovo so se zbrali tudi v gledališču. Na plesu je igrala harmonika. Kjer so bile dvorane za ples, so igrali tudi druge inštrumente, trobento, bobne.

Za **pusta** so maskare hodile po hišah, kjer so jim dali jajca ali klobase. Potem so naredili fešto. Tudi za pusta so plesali po hišah in v gledališču. V gledališču so bili trije pustni večeri zapored. Bila so tudi tekmovanja v najlepših maskah. V četrtek je bil otroški ples. Tudi otroci so tekmovali. Kostume so si izmislili ali pa so jih videli v revijah. Tu so bili še klasični kostumi: Pierrot, Harlekin, Pulcinella, Colombina, domino. Zadnji četrtek

so izbirali najlepšo masko. Najlepše maske so nagradili. Zadnjo pustno noč so prirejali mornarji. Takrat so se vsi mornarji zbrali v gledališču Tartini. Tej zadnji noči od pustnega torka do pepelnične srede so rekli *cavalchina*. Izbirali so tudi kraljico večera, najlepšo masko ali najlepši par.

Po pripovedovanju informatorke je bilo pustovanje tudi po 2. sv. vojni med največjimi prazniki v Piranu. »To je javni praznik. Drugi prazniki, božič, novo leto, so se praznovali bolj doma, so bili bolj družinski prazniki. Pustovanje pa se je dogajalo izven hiše. Ko sem imela pet let, mi je mama naredila kostum. Ni bilo denarja, da bi kostum kupila, nismo plavali v zlatu; takrat je bil res konec vojne, a se je komaj obnavljalo. Takoj po vojni je bilo prepovedano pustovati, potem pa se je ta tradicija obnovila. Moja mama in tisti, ki so ostali v Piranu, so rekli: »Ma zakaj? Pust je ljudski praznik, v njem ni nič političnega, zakaj nam ga ne pustijo?« In so začeli pri otrocih. Moja mama je bila velika organizatorka. In kaj je naredila? Organizirala je vse otroke, mame otrok, ki so se našemili za praznik in so prišli pit kakav k nam domov. Kaj je naredila moja mama? Iz kuhinje smo dali ven vse pohištvo, veliko mizo je dala k oknu, na mizo je postavila stol, na katerem je sedel harmonikar s harmoniko. To je bil naš orkester. Skupaj z drugimi mamami je skuhala velik lonec kakava. Ta lonce si je sposodila v kaki restavraciji, saj doma nismo imeli tako velikih loncev. Toliko kakava, toliko skodelic. Za pusta so tipične kroštole. Takoj so narejene in z malo denarja. Dala jih je v veliko košaro, pjener.«

Za Veliko noč se ni delalo. Do četrтка so ljudje še lahko delali, od četrтка do drugega ali tretjega dne po Veliki noči pa se ni delalo. Tega so se držali tudi neverni. Za Veliko noč so pekli *pince* ali *ubeljen* kruh iz moke, sladkorja, jajc, masla. Za *patrona*, zaščitnika mesta sv. Jurija, je bil velik praznik. Po obali so bile postavljene stojnice. Bil je sejem. Prodajali so obleke, igrače, sladkarije, orehe.

Verovanje zajema tako vraževerje, razne vere in uvere, religioznost na splošno kot tudi odnos do krščanstva in krščansko vero. Ljudje so bili v Piranu pred drugo svetovno vojno precej vraževerni. Verjeli so v črno mačko. Če so šli zjutraj ven iz hiše in so videli črno obleko, so se morali obrniti. Ko je šla ženska ven iz hiše in je najprej srečala moškega, ji je to tisti dan prineslo srečo; če pa je srečala žensko, je menila, da tisti dan ne bo imela sreče.

Ko je kakega otroka bolel trebušček ali se je slabo počutil, so ga odnesli h kaki ženski. Ta je dala v stekleničko premog, malo olja in malo česna ter povedala, da je treba s tem namazati otroka. Nekatere ženske so metale

tudi karte. Po večini so to bile starejše ženske. Rekli so jim *buta carte*. Nekatere so se spoznale na uroke. Dale so olje, *karbon* in česen v *flaško*, nekaj molile, te prekrizale in povedale, kdo te je uročil in kaj moraš narediti.

Za versko življenje so skrbeli duhovniki, redovniki in redovnice. Včasih so bili v Piranu tudi salezijanci. Vsako nedeljo popoldan so pripravili kaj za otroke. Redovnice so vodile razne krožke in učile ročna dela.

Po drugi svetovni vojni je bila po pripovedovanju informatorke italijanska manjšina zelo pomembna pri ohranjanju religioznosti: »Takoj po vojni nismo smeli iti v cerkev. Sploh pa Slovenci ali pa druge narodnosti, še manj pa Muslimani. Cerkve so bile takoj po vojni nekaj časa prazne. Moja mama je bila katoličanka in je še naprej hodila v cerkev, čeprav so jo gledali grdo. *Ma* je šla in zraven nje so bile tudi druge Italijanke. Način združevanja teh Italijank v Piranu je bila ravno cerkev ... Italijanke so tudi čistile in krasile cerkev ter skrbele za cerkev. Rekla bi, da so to religiozno kontinuiteto, Cerkev v Piranu, ohranile prav te starejše ženske. S tem, da so hodile v cerkev, pomagale. To religioznost so ohranile prav te ženske, ki so bile doma, ki niso hodile v službo in se niso ukvarjale s politiko. Če si imel službo, nisi smel hoditi v cerkev.«

V današnjem času so maše vsak dan ob osmih zjutraj pri patrih minoritih ter zvečer v kakšni drugi cerkvi. Maše v italijanskem jeziku so vsako soboto zvečer.

Ribiči, solinarji in kmetje so morali veliko **znati**. Tako so na primer dobro poznali vreme. Vreme so znali napovedati po soncu, po oblakih, po luni, po obnašanju mravelj, po letu galebov, pa tudi po dogajanju v telesu. Če jih je na primer srbela kakšna stara brazgotina ali so jih bolele kosti, je to pomenilo, da bo dež. Zdravili so se s čaji, ki so jih kupili na trgu, ali z zdravili iz lekarne. Ženske so znale narediti tudi domača zdravila iz česna. Namočile so ga v žganje ali v olivno olje in so s tem namazale otroka pod nosom ali po glavi ali grlu, kadar je bruhal ali mu je bilo slabo.

V mestu je bila tudi **gledališka** skupina in še danes je v okviru Skupnosti Italijanov poleg drugih krožkov aktivna dramska skupina. To niso bili poklicni igralci, pač pa amaterji, ki so ljubili gledališče in so vsako leto naredili kakšno igro. Ta kontinuiteta se ohranja v današnji čas.

O **ustnem slovstvu** skoraj ni pričevanj, razen omembe beračev v življenjski pripovedi ene od informatork. V času pred drugo svetovno vojno so v mesto prihajali berači. Eden od njih je znal igrati na violino in

si je s tem zaslužil košček kruha. Potovka Lisa pa je znala povedati kakšno *štorijo*, pesmico ali pravljico. Danes se mnogi ukvarjajo s tako imenovanim literarčenjem, pisanjem dnevnikov, spominov, priložnostnih pesmic, posvetil.

O **glasbenem življenju** v Istri piše etnomuzikolog in glasbenik Dario Marušić, ki v svojem delu *Piskaj, sona, sopi* (Marušić 1995: 67) omenja tudi mandolinske skupine, značilne za istrska mesta. Taka mandolinska skupina je danes tudi v Piranu.

V mestu je bilo pred drugo svetovno vojno več glasbenikov in glasbenih skupin. Bilo je veliko glasbenikov, ki so igrali na harmoniko. Nekateri so igrali violine in so s svojim glasbenim znanjem sodelovali tudi v gledaliških skupinah. Glasbene skupine ali *bande* so igrale na plesih in na obhodih po mestu vsako nedeljo. Igrali so trobente, klarinet, na pokrovke od loncev, tamburico. Vodil jih je in jim dirigiral *maestro* Bevilacqua. *La banda* je igrala še nekaj časa po vojni, potem pa je razpadla zaradi povojnega izseljevanja.

Piranski orkester z začetka 20. stoletja. Fotoatelj Alfredo Pettener.
(fototeka PMSMP)

Bili so tudi orkestri. Različne glasbeno gledališke skupine so prirejale razne igre, tudi opere. Tako so v Piranu zaigrali Traviato, Rigoletto in

podobna glasbena dela. Peli so tudi ljudske pesmi. Peli so za praznike, za pusta. Bile so tudi skupine, ki so prepevale vsak dan, zvečer, krožile so po mestu, po ulicah. Peli so prvi in drugi glas.

Mladi so se ob sobotah in nedeljah zbirali po hišah in so **plesali**. Plesali so valček, tango, polko. Tango in valček sta bila plesa za mlade. Plesali so tudi počasne, mirne plesе. V času vojne, ko je bil ples prepovedan, so se zbirali po domovih in plesali. Vedno je bila kje kaka dobro urejena klet ali večja soba v pritličju, kjer so lahko preživeli tri ali štiri ure. Da jih ne bi odkrili, so se zbirali vedno v kaki drugi hiši. Plesali so do devetih, desetih zvečer. Igrala je harmonika.

Še pred vojno je bila na Belem križu blizu današnje antene gostilna. Tam so tudi organizirali ples v dveh izmenah. Prvi ples je bil v popoldanskih, drugi pa v večernih urah. Plačali so nekaj *čentežimov* ali pol lire. Tam je igral manjši orkester. V zasedbi je bila trobenta, violina, ustna harmonika, bobni. Na te plesе so prihajali ljudje iz Pirana, iz Fiese, s Pacuga, iz Portoroža. Tudi tu so plesali valček, tango in polko. Še veliko prej so plesali tudi mazurko.

Plesi so bili tudi v Tartinijevem gledališču, ponavadi od petih popoldne do devetih zvečer. V gledališču so bili tudi koncerti in enkrat na mesec so igrali komedije. Vsak se je lahko udeležil teh brezplačnih prireditev. Navadni ljudje so sedeli čisto na vrhu, v *loggione*, bogati pa v *loggiah*.

Gledališče Tartini in kavarna »Al teatro«, začetek 20. stoletja
(fototeka PMSMP)

Po drugi svetovni vojni je prišlo na tem območju do velikih političnih sprememb. Tudi o tem marsikaj izvemo ravno iz življenjskih zgodb. Petdeseta leta 20. stoletja so bila leta eksodusa, ko se je dotlej večinsko prebivalstvo množično selilo v Trst in Italijo. Tu so cele družine pustile svoje hiše, svoje domove in v Trstu sprva živele v hangarju. Meje so bile zaprte in strogo nadzorovane. Na tej strani meje so bile trgovine skromno založene in ljudje so si želeli marsikaj kupiti v Trstu, pa so jim na meji vse to zasegli.

Tiste Italijane, ki so ostali, so zastraševali. »Moja mama je bila prava Italijanka. Spomnim se, da je večkrat prihajal en gospod Saksida – je že umrl – in je kričal po ulici pod oknom: *»Prekleti Italijani, pojdite stran.«* To mi je ostalo in verjetno mi bo ostalo celo življenje. Nisem razumela, zakaj so nas preganjali. Moja mama je bila doma, nikoli ni šla niti delat, je kuhala, čistila in gospodinjala. Moj oče pa ni ne med vojno ne pred vojno nikomur naredil nič slabega. Ampak smo imeli ta bič; v bistvu nismo bili sprejeti, ker smo bili Italijani.« Izseljevanje v Italijo je potekalo do leta 1965. Šele po letu 1975, ko je Jugoslavija podpisala osimske sporazume, se je mobilnost prebivalstva nekoliko stabilizirala.

Zaključek

Iz literature in zbranih življenjskih zgodb izvemo veliko o poklicni in socialni sestavi prebivalcev Pirana in s tem povezanim socialnim statusom Pirančanov. Skozi stoletje nazaj, kamor še seže ljudski spomin, lahko tudi opazujemo spremembav poklicni strukturi prebivalcev. O teh spremembah pričajo tudi arhivski podatki, ki jih je zbrala Darja Mihelič. Tako lahko vidimo, da je v Piranu kljub temu, da je imel status mesta in vse funkcije, ki mestu pripadajo (upravno, izobraževalno, politično, komunalno, storitveno), skoraj polovica prebivalcev še pred sto leti bila kmečkega porekla in stanu. H kmečkemu prebivalstvu kljub specifičnostim pri opravljanju poklica in v načinu življenja lahko prištejemo tudi ribiče in solinarje. Le ti bi se, če bi imeli na voljo le dve možnosti izbire: kmet ali industrijski delavec, gotovo odločili za možnost kmet. Poleg tega so se mnogi kmetje ukvarjali tudi s solinarstvom. Torej se je več kot polovica prebivalstva ukvarjala z agrarnimi panogami: kmetijstvom, solinarstvom in ribištvom. Kaj povezuje vse te tri poklicne skupine? Gotovo več dejavnikov: povezanost z naravo in poznavanje njenih pojavov, kot sta na primer vreme ali bibavica, ki vplivajo na načrtovanje in potek dela in s tem povezana odvisnost od narave in letnih časov; pretežno težaško fizično delo, pri katerem vsak obdeluje svoje polje – njivo, *kavedine* oziroma solna polja ali morje; način življenja, ki se kaže že v samem poteku delovnega dne: zgodnje jutranje vstajanje, odhod na oddaljena polja, delo

samo, različna druga opravila (kot so pri ribičih šivanje mrež, pri solinarjih utrjevanje nasipov in popravljanje zapornic, pri kmetih pletenje košar), skromni obedi, vračanje domov, večerna utrujenost. Podobnost se kaže tudi v nizkem socialnem statusu, podobnih običajih (prehrana, oblačenje in tako dalje) ali v skupnih praznikih, ki so predvsem verske narave, lahko pa spadajo tudi v cikel koledarskih praznikov, kot je na primer pustovanje. Po pripovedovanju več informatorjev je bilo kmetom, ribičem in solinarjem skupno tudi to, da so živeli v najstarejšem in najrevnejšem delu mesta, na Punt. Ta del Pirana je predstavljala nekakšno mesto v mestu ali vas v mestu, saj so imeli mnogi v svojih hišah tudi hleve z oslički, ki so jih potrebovali pri prevažanju na oddaljena kmetijska zemljišča. Del obrti, ki jih navaja Darja Mihelič za čas pred sto leti, je prav tako povezanih z delom kmetov, solinarjev in ribičev (kolarstvo, sodarstvo, ladijsko smolarstvo, kovaštvo) in ko izginja stari agrarni način preživljanja, izginjajo tudi te obrti, pojavljajo pa se nove.

Spremembe v načinu preživljanja in s tem v poklicnem in socialnem statusu prebivalcev so se dogajale počasi, a vztrajno. Do največje spremembe pa je prišlo po 2. svetovni vojni, ko se je spremenila tudi politična ureditev in je vsled tega večina domačinov pobegnila v Italijo. Danes se s kmetijstvom v Piranu nihče več ne ukvarja (razen seveda vrtničarjev, ki pa jim je to dodatna dejavnost), prav tako ni v Piranu več nobenega solinarja. Nekaj je še ribičev, ki se z ribolovom ukvarjajo kot s svojo edino pridobitno dejavnostjo. Tako je mesto povsem izgubilo svoj deloma (50 %) kmečki značaj, kar se pozna tako v stavbarstvu in načinu bivanja, prehrani, oblačenju, običajih in pri praznovanjih. Razna društva sicer želijo ohranjati te običaje, predvsem solinarski praznik, povezan s praznikom sv. Jurija, ki je zaščitnik mesta, menim pa, da gre bolj za folkloro, ki se nikoli ne more približati načinu življenja, kakršno se je nekdanj odvijalo v mestu.

Informatorji:

Luisella Ravalico, Piran
Ottilia Grisanci, pokojna, Piran
Elsa Koncilja, pokojna, Piran
Maria Fornazaro, Piran
Kuhta Zdravko, Piran
Amalia Petronio, Piran

Literatura in viri:

- Bogataj Janez: Sto srečanj z dediščino na Slovenskem. Ljubljana 1992.
- Brumen Borut: Evropske urbane študije pred durmi posturbanosti. V: Etnolog 4/LV. Ljubljana 1994. Str. 19–34.
- Ferlež Jerneja: Terensko delo v urbanem okolju. V Glasnik SED 42/1, 2. 2002. Str. 59–62.
- Petaros Kmetec Ksenija: Gospodarski ribolov v sozvočju z naravo. Pogovor s piranskim ribičem Dušanom Kmetcem. V: Studia Iustinopolitana. Revija Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper. Koper 2009. Str. 651–659.
- Keršič Irena: Kolon in gospodar – dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi. Primera na mikroravni. V Etnolog 2/1 (LIII). Ljubljana 1992.
- Kremenšek Slavko: Slovenska etnologija in mesta. V: Etnolog 4/LV. Ljubljana 1994. Str. 9–20.
- Makarovič Marija: Kmečko gospodarstvo na Slovenskem. Ljubljana 1978.
- Mihelič Darja: Piran – mesto in ljudje pred sto leti. Koper 1996.
- Pahor Miroslav: Piran. Portorož 1972.
- Pahor Miroslav in Poberaj Tatjana: Stare piranske soline. Ljubljana 1963.
- Pahor Špela: Privatno ribištvo v Piranu od konca druge vojne do danes – s posebnim ozirom na današnje stanje. Piran 1982.
- Pahor Špela: Po poti nekaj življenj. Življenjske zgodbe Pirančanov kot vir za preučevanje načina življenja. Piran 2006.
- Pletikosić Ivica: Prostorski učinki migracij v Piranu. Diplomaska naloga. Ljubljana 1995.
- Pletikosić Ivica, Migracije v Piranu v dvajsetem stoletju. Magistrska naloga. Ljubljana 1999.
- Rogelja Nataša: Ribiči pripovedujejo. Koper 2006.
- Slekovec Eva: Piran – geografija mesta. Diplomaska naloga. Ljubljana 1983.
- Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana 2004.
- Slovensko ljudsko izročilo. Pregled etnologije Slovencev. Ur. Angelos Baš. Ljubljana 1980.
- Slovensko meščanstvo od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948). Ljubljana 2008.
- Umek Ema: Ribištvo in ribolov. V Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana 1970. Str. 495–520.
- Uršič Tatjana, Učne metode za spoznavanje kulturne dediščine na primeru Pirana. Diplomsko delo. Koper 2002.
- Volpi Lisjak Bruno: Vonj po morju. Smešne, resnične pripovedi slovenskih ribičev. Trst 2006.

Knjige, tiskane v 16. stoletju, v knjižnici Pomorskega muzeja Piran

Analitična bibliografija kot zgodovinopisje¹

IGOR PRESL

Izvleček

Analitična bibliografija, ki se ne omejuje na vlogo instrumenta v rokah tekstne kritike, lahko nudi temeljna védenja o načinih in organizaciji dela v tiskarnah do njihove mehanizacije v prvih desetletjih 19. stoletja, pričevalnost materialne podobe ohranjenih izvodov knjig primerja in dopolnjuje z arhivskim gradivom in sočasnimi tiskarskimi priročniki, ki so obsežen in bogat vir za zgodovino okoliščin, navad in pravil, v katerih so se rojevala tiskana besedila. Postala je neločljiv del zgodovine knjige in tiska, saj s pričevanji, ki so materializirana v tiskanih izdelkih, razlaga dogajanja v preteklosti, omogoča poskus rekonstrukcije proizvodnega procesa izdelka na podlagi najmanjših in navidez nepomembnih znakov, ki jih mnogi zgodovinopisci v zaslepljenosti z reprezentativnimi dosežki izjemnih posameznikov ali strukturnimi razmerji dolgega trajanja spregledajo, dominantni zgodovinski diskurz pa jih ne zmore zaznati oziroma upoštevati, ker ne nastopajo dovolj pogosto, da bi bili statistično relevantni.

Abstract

If analytical bibliography is not limited to the role of an instrument in the hands of textual criticism, it may provide fundamental knowledge of the methods and organisation of work in printing plants prior to their mechanisation in the first decades of the 19th century; it also compares and completes the testimony of the material image of preserved copies of books with archival material and contemporary printing manuals, which

¹ Prispevek temelji na avtorjevi specialistični nalogi in doktorski disertaciji, skrajšan je in prilagojen intelektualnemu dosegu pričakovanega bralstva.

represent an extensive and rich historical source of the context, customs and rules in which the printed texts came to life. Bibliography has become an inseparable part of the book and printing history, for through the testimonies materialised in the printed products it explains events of the past and enables attempts at the reconstruction of the production process of the printed items based on even the tiniest and seemingly least important signs that many historiographers, blinded by representative achievements of exceptional individuals or by long-standing structural relationships, overlook and the historical discourse fails to pick up or take into account, as they do not appear frequently enough to be statistically relevant.

Antikvarne knjige, posebej inkunabule, so že dolgo predmet zgodovinskih, bibliografskih in biblioloških raziskav. V zadnjih desetletjih se je tudi po zaslugi mnogih novih tehnoloških metod polje znanstvenega zanimanja razširilo in poglobilo. Na nivoju sinteze novih dognanj pa je čutiti pomanjkanje del, ki bi to področje sintetično in kritično predstavila. V slovenščini imamo na tem področju tudi terminološke težave, ki se jih navadno premaguje z besediščem sorodnih ved (predvsem umetnostne zgodovine), prevzemom najprimernejše tujke oziroma izpeljanke iz nje ali s povsem novo besedo. Terminologija je indikator razvitosti neke vede.

Izdelava ročno tiskane knjige na ročno izdelanem papirju je ujeta med njene materialne značilnosti in komunikacijske možnosti v vsakokratnem kulturnem okolju. Knjiga je izdelek povsem fizične narave, značilen za določeno tiskarno v preseku prostora in časa (glede na vrsto tiskarskih črk, papirja, postavitve besedila, format in sestavo snopiča itn.), ki pa zaradi vsebine besedila, značaja in pomena slik, načrtov itn. lahko deluje v daljšem obdobju in širšem geografskem prostoru.

S spletnim katalogom knjig, tiskanih v 16. stoletju,² je ta del piranske knjižne dediščine vključen v svetovni bibliotekarski projekt in dragocen pripomoček raziskovalcem zgodovine knjig, založništva in tiskarstva, naključnemu bralcu pa spodbuda za razumevanje tega obdobja in duhovne kulture omikanih slojev severnojadranskega prostora. Tiskarstvo je pravi razcvet doživelo šele v 16. stoletju, antična in druga dela so s tehnološkimi izboljšavami in povsem novim nastopanjem na knjižnem trgu dobila novo podobo: pojavil se je založnik-humanist, knjiga pa postala sredstvo spopada reformacije in protireformacije. Čeprav velja leto 1500 za

² [Http://www2.arnes.si/~kkppomm/cinque_bib.htm](http://www2.arnes.si/~kkppomm/cinque_bib.htm).

formalen zaključek obdobja inkunabul, je do pravega preloma prišlo šele med letoma 1520 in 1540.³ V obdobju inkunabul se je tiskana knjiga razvila od oblike, ki je strogo sledila pravilom rokopisne knjige, do samostojnega izdelka z lastnimi proizvodnimi in tržnimi viri ter zakonitostmi. Tiskarska tehnika je vnesla le nekaj novega: večjo količino izdelkov v krajšem času z večjo zanesljivostjo prenosa vsebine. Gutenberg je prilagodil tehnike, ki so že bile v uporabi, papir, črnilo in stiskalnico, črke pa so bile izdelane z napravami, s katerimi so sicer izdelovali kovance, odlikovanja in žige. Ni naključje, da je Gutenberg bil zlatar, kar so bili tudi mnogi zgodnji tiskarji in njihovi tesni sodelavci. Prvi evropski tiskarji so morali konkurirati prepisovalcem, zato so posnemali rokopisne knjige z vrsto črk, postavitvijo besedila itn., prav kot so prvi avtomobili morali posnemati kočije, parniki jadrnice itn. Tiskana knjiga je sprva seveda morala biti čimbolj podobna rokopisni knjigi. Kot skriptorji že stoletja prej so tudi tiskarji uporabili tip črk, postavitev strani in njenih funkcionalnih za lastno identifikacijo na tržišču. Pogosto so tiskane knjige bile tudi finalizirane na isti način kot rokopisne in z razpečevanjem so se ukvarjali isti trgovci. Nekateri bralci so imeli raje rokopisne knjige in so že tiskane dajali prepisovat, nekaterim avtorjem pa se je zdelo manjvredno pisati knjige za tisk. Prehod od rokopisnih do tiskanih knjig je bil postopen in še danes ne dokončen niti enosmeren, saj tudi danes poznamo prepisovanje iz tiskanih knjig in obratno, pa tudi tiskarske pisave so vplivale na rokopisne. Tisk je omogočil večjo obstojnost sporočila, čeprav je bilo tiskano na manj obstojnem materialu kot rokopisno, saj je bilo posredovano večjemu številu ljudi, izdelano v večjem številu primerkov itn. (Eisenstein, 1993, 80–81).

Širjenje tiskarstva ni potekalo linearno in homogeno v vsej Evropi. Hainova razmejitvev⁴ lahko velja za Nemčijo, manj pa za Italijo, saj je tiskarstvo v Benetkah prestopilo mejo inkunabul že v osemdesetih letih 15. stoletja. Pariške tiskarne naj bi stopile v novo dobo v devetdesetih letih, lyonske šele v začetku 16. stoletja, španske in srednjeevropske pa še kasneje. V 16. stoletju so se pojavili poglobitni založniki in tiskarji svetovnega slovesa in družinske tradicije (Ascarelli, 1996, 10). S knjigami so prek Benetk, Trsta in nemških dežel tudi v etnično in kulturno mešano Istro prihajale humanistične in nove verske ideje, ki so imele širše razsežnosti, čeprav je bil protestantizem tu že v kali zatrt.

³ Knjige, natisnjene med letoma 1501 in 1520, naj bi torej bile postinkunabule (Coppens, 1999, 1).

⁴ Leto 1500 je sicer umetna meja med inkunabulami in knjigami 16. stoletja, ki jo je postavil Ludwig Hain (1781–1836) v delu *Repertorium bibliographicum*, prvi bibliografiji inkunabul, ki je še vedno aktualna.

Kot vsaka novost je tiskarstvo imelo svoje zagovornike, navdušence, pa tudi ljudi, ki so ga, včasih tudi upravičeno, z nezaupanjem zavračali. Učenjaki so opazili, da svoja besedila v tiskani obliki lahko širijo hitreje in množičneje ter vsaj teoretično z manj napakami. Za skeptike pa je to bila obrt, ki je skriptorjem, rubrikatorjem, iluminatorjem ipd. jemala delo, bila zgolj mehanična dejavnost, ki je slonela bolj na trgovini in (kapitalističnih) poslovnih potezah, za avtorje pa je bila manj intelektualna, bolj tvegana in dražja. Večinoma cerkveni izobraženski eliti, dotedanji edini varuhinji pisne tradicije, ni bilo všeč, da so jo spodili s prestola ekskluzivnosti, k dobičkonosnim poslom pa pripustila meščanske sloje, ki so tako tudi ideološko ubežali ustaljenemu nadzoru oblasti.⁵ Prizadeti so bili tudi drugi udeleženci v dotedanji izdelavi in trženju knjig, dvori, univerze, mestne oblasti, obrtniki in trgovci. Sposobnejši in bogatejši prepisovalci oz. lastniki skriptorijev so se lahko prilagodili novi tehniki, trgovci se skušali vključevati v nove blagovne tokove, cehi pa se pritoževali nad svoboščinami, ki so jih uživali novi obrtniki. Med prvimi tiskarji ni bilo mnogo takih, kot je bil Aldo Manuzio, ki je uspel z dobro pozicioniranim kulturnim programom.⁶ Mnogi samostani, ki so se skušali vključiti v proizvodnjo tiskanih knjig, so pogosto uspeli natisniti le eno delo (Montecchi, 1987, 188). Ker je pri rokopisnih knjigah bila ločnica med proizvodnjo besedila in njega uporabo manj izrazita, so se mnogi pisci počutili intelektualno in družbeno vzvišeni nad to novo serijsko mehanično obrtjo.⁷ Nekateri pa so le opazili in znali izkoristiti njene prednosti: besedila so dosegla širše množice, s čimer je bil avtor deležen večje slave, v renesansi bistvenega merila in sredstva za preseganje zemeljske minljivosti. K uspehu tiska je pripomogla možnost, da so se z novo dejavnostjo, ki je (še) niso obvladovale cerkvene in posvetne oblastne strukture, lahko širile bolj ali manj revolucionarne ideje. Tiskana knjiga ima v Evropi šestnajstega stoletja v marsičem drugačno vlogo kot kdajkoli kasneje, saj je (še) prek nje reformacija (lahko) sprožila pravo informacijsko vojno. Zaradi učinkovitosti širjenja svojih idej je zahtevala

⁵ Seveda je cenzura kasneje bolj pazljivo spremljala tiskano knjižno proizvodnjo in avtorji, ki so se ji želeli izogniti, so svoja dela dajali prepisovat (Montecchi, 1987, 187).

⁶ Beneška tiskarna Alda Manuzia (ok. 1452–1515) je na prelomu 15. v 16. stoletje uvedla nekaj novosti, ki so jih v naslednjih desetletjih prevzele mnoge evropske tiskarne. Prvi je uporabil kurzivo in priročni format oktav, tiskal je tudi knjige v hebrejščini in grščini (Montecchi, 2005, 69–70). Znana sta njegov signet s podobo delfina, ki se ovija okoli sidra, ki naj bi ponazarjal stabilnost, okretnost in hitrost, ter moto *festina lente* (hiti počasi). Več v: Davies, 1999.

⁷ Še v začetku 18. stoletja naj bi se mnogi spraševali, kaj koristnega in kaj škodljivega naj bi povzročil tisk, in se nostalgичno ozirali proti turškemu imperiju, kjer so rokopisne knjige ohranile svojo »svetost«, prepisovalci pa svoj družbeni ugled. Prvo tiskarno, ki pa se islamskega sveta ni neposredno dotikala, so tam postavili šele leta 1707 (Montecchi, 1987, 189–190).

pismenost ljudstva v lastnem jeziku in do konca stoletja je vsaka druga knjiga bila tiskana v jeziku tudi majhnih ljudstev, latinščina pa je ostajala večinoma omejena na znanost (bolje: učenost), religijo in pravo. Tudi vsebinsko je bilo čedalje več književnosti za ljudstvo, manj pa cerkvenih knjig (Žvanut, 1988, 9). V prvi polovici stoletja je bila svoboda tiska razmeroma velika, obdobje pa se je končalo z zmago protireformacije v mnogih evropskih deželah tudi zaradi dosežene prevlade nad sistemom proizvodnje knjig kot komunikacijskega sredstva.

Proizvodnja, distribucija in potrošnja tiskanih publikacij so povzročile velike spremembe v komunikacijskem prostoru. Poleg razlik v tehniki in tehnologiji reprodukcije rokopisne in tiskane knjige so bistvene razlike v načinu in namenu uporabe te proizvodnje in proizvodov samih. Knjižnice so postale bogatejše,⁸ knjižni sejmi bolje obiskani in odločilni za več gospodarskih panog, dostop posameznikov do znanstvenih vsebin pa lažji. Tisk je povzročil radikalen preskok v standardizaciji in možnosti reprodukcije in ohranjanja besedila v (bolj ali manj) nespremenjeni obliki. Napak seveda ni bilo malo, množile so se zaradi piratskih izdaj, prevodov, plagiatov, klevetniških spisov, izvlečkov in hitrosti dela manj veščih ali vestnih obrtnikov, bilo pa je tudi mnogo popravljenih, izpopolnjenih in na novo komentiranih izdaj.

»Skupen« evropski knjižni trg je začel izginjati, ko je postal zasičen s knjigami v latinščini in sta ponudba in povpraševanje po knjigah v ljudskih jezikih začela naraščati. Tako so ljudski jeziki stopili na pot standardizacije in razvoja v nacionalne jezike. Tisk je postal dejavnik enotnosti in čuta pripadnosti skupini, oblikovalec narodnih samobitnosti, saj je proizvajal identična besedila v velikem številu, posamezniki pa so brali ista besedila iste vsebine v istem jeziku. Bralci so tako zlahka začeli verjeti, da pripadajo neki skupnosti, ki govori isti jezik in ima skupno jezikovno, politično, kulturno izkušnjo in zgodovinsko usodo. Tisk je omogočil tudi učinkovitejši prehod v racionalizacijo in sistematično organizacijo znanstvene misli, ki je že bila prisotna v zahodnem svetu. Zbiranje, urejanje in sporočanje (tudi) znanstvenih izsledkov je bilo postavljeno na povsem nove temelje. Sistematizacija je uspela prodreti šele takrat, ko se je humanistični impulz realiziral v kulturi tiskanja.

Knjiga 16. stoletja je predmet raziskav po vsej Evropi. Poenotena merila so zato pogoj za vsako povedno primerjavo in sintezo, ki ju v zadnjih letih omogočajo komunikacijski sistemi, strojno čitljivi formati in

⁸ Nekateri sodobniki pa so trdili, da je knjižnic resda več, a so slabše vsebine. Tisk naj bi razvrednotil celo klasične avtorje, kot so Homer, Vergil in Cicero, saj naj bi se na neprodane izvide ponečedile muhe (Montecchi, 1987, 192).

katalogizacijska pravila tako rekoč »iz fotelja«. Analiza se navadno ukvarja s tremi vidiki:

- okoliščine tiskanja knjig (tiskarji in založniki, krajevna umestitev tiskarstva, izdelava papirja, tiskarskih črk in drugih naprav, formati knjig, vodni znaki, ikonografija, tipologija tiskarskih črk in pisav, postavitev tipične strani, organizacija dela in ekonomika poslovanja tiskarn);
- analiza vsebine (avtorji in vsebina del na tržišču, literarna umestitev besedila, bralstvo določenih vsebin);
- analiza sprejemanja, branja (položaj tiskane besede na pretežno nepisnem tržišču, odnos med pisano in ustno tradicijo, cenzura, družbeni spopadi za in v novem komunikacijskem mediju, distribucija in metode trženja, tihotapljenje knjig).

Najpogosteje pa se loči dva pristopa:

- bibliografsko smer bolj zanima knjiga kot materialni objekt, njena proizvodnja in distribucija;
- literarna smer pa se ukvarja z vsebino in idejami, ki jih knjige želijo posredovati.

Prvi gledajo knjige brez zanimanja za pomen besedila, drugi pa jih berejo, a se ne zavedajo, kako materialne lastnosti knjige določajo ustvarjanje pomena besedila. Raziskave zgodovine knjig so pomembne za spoznavanje knjižnih elementov, tj. njene fizične pojavnosti, in razmer, v katerih so bile proizvedene. Literarna zgodovina, ki jo navadno zanima zgolj vsebinsko sporočilo besedila, to možnost uporabe knjige kot zgodovinskega vira najpogosteje spregleda ali vsaj podcenjuje. Zanj je pomembno le, da je določeno besedilo bilo napisano, ne pa kako in zakaj, v kakšnih razmerah je živel pisec, delala stavec in korektor, zakaj je prihajalo do prav določenih tiskarskih napak, zakaj je bila določena vsebina natisnjena v prav takem formatu in s takimi črkami, zakaj je nosila kraj izida Basel, čeprav je bila natisnjena npr. v Benetkah, zakaj je na listih v predgovoru drugačen vodni znak kot na listih ostalega besedila itn. Mnoge odgovore ta vprašanja nudita šele poznavanje in razumevanje načina življenja njihovih tvorcev, tako intelektualnih kot rokodelskih, k čemur v marsičem pripomorejo tako arhivski viri kot tudi najmanjši elementi takratne knjige. Knjiga je bogat zgodovinski vir po vsebini in formalnih označbah (avtor, tiskar, kraj tiska, založnik, leto, drugi strukturni elementi) ter po znamenjih uporabe (žigi, zapisi, opombe,

rokopisne in risarske vaje, poškodbe, vezava, popravila). Do njene pričevalnosti pa se lahko dokoplujemo šele, ko:

- utišamo sistem lastnih referenc in se upremo skušnjavi, da bi zgodovino knjige brali skozi optiko neizbežne zmage tiska. Tisk ni preprosto zamenjal, izpodrinil rokopisa, ampak gre za drug medij s povsem novim pomenom in družbeno vlogo, za dopolnjevanje in sobivanje rokopisne in tiskane knjige vse do današnjih dni;
- se knjigi približamo kot vsakemu drugemu materialnemu izdelku in ne nasedemo šarmu besedila, ki nas hoče prepričati, da nudi bolj neposredno sporočilo v skoraj našem jeziku;
- knjige ne razumemo kot zgolj vsebnik, sredstvo »domovanja« besedila, ki ga lahko iztrgamo iz materialnosti brez posebne škode za njegov pomen in material sam;
- besedilne dokumente dojemamo kot izdelke z razumljivimi znaki, ki so rezultat delovnega procesa, racionalnega delovanja človeka v nekem družbenem prostoru in času.

Poleg nepopolnih bibliografij težave pri zaokrožanju podobe knjige 16. stoletja povzročajo ilegalne izdaje in inkvizicija, omejenost raziskav, ki večinoma lahko upoštevajo samo knjige, hranjene v javnih knjižnicah, pri recepciji vsebine pa ne vemo, če je lastnik knjigo sploh prebral, razumel ali se celo strinjal z vsebino (pri slednjem so povedne rokopisne opombe, ki jih pogosto najdemo poleg besedila, včasih tudi nasprotujoče si trditve, pisane z roko več bralcev v različnih obdobjih, komentarji komentarjev, popravki besedila in »prevajanje« v sodobnejši jezik). T. i. tekstna bibliografija bi zato lahko predstavljala vmesnik, točko stičišča med bibliologijo in filologijo, prav kot je tiskarstvo prežemalo in obojestransko oplajalo materialno in intelektualno proizvodnjo.

Tiskarstvo v 15. in 16. stoletju

Če ne prej, se je s knjigo ReOrient A. G. Franka (Frank, 1998) končala iluzija o evropski imenitnosti, edini (zahodnoevropski, uspešni itn.) poti do današnjega stanja, ki jo zagovarja npr. E. L. Jones (Jones, 2003). Tisk ni zgolj pomembna dejavnost *per se*, ampak način prenašanja, sporočanja znanja, vključujoč znanost in tehnologijo, je znak kulturne racionalnosti in odprtosti družbe. Ni torej naključje, če je tiskarstvo prednjačilo na Kitajskem, premične kovinske tiskarske črke na Koreji ipd. Tudi družbene posledice so bile tam večje kot v Evropi s ponarejanjem papirnega denarja vred. Na Kitajskem niso izumili samo smodnika, papirja in kompasa, mnogo pred Evropejci so poznali več strojnih dejavnosti, jeklarstvo,

mehanične ure, jermenske in verižne pogone, pretvorbe premočrtnega v krožno gibanje, viseče mostove, globoko vrtanje v zemeljsko površino, pogon ladij z lopatastimi kolesi, napredne sisteme vetrila, tesnjenje ladij, ladijske krmilne naprave itn. Evrocentrična zabloda naj bi bilo tudi prepričanje, da je Evropa s tiskom s premičnimi črkami doživela kulturno revolucijo, zaradi katere je lahko v 17. stoletju prehitela Kitajsko.

Vzhodnoazijski prolog

V devetdesetih letih 20. stoletja je bilo objavljenih več raziskav o kitajskem založništvu, papirništvu in tisku (npr. Lucille Chia, Kai-wing Chow in Ellen Widmer ter mnogi na Kitajskem). Kai-wing Chow želi v svojem delu sintetizirati ta spoznanja predvsem glede odnosa avtor-založnik-bralec ter ekonomike založništva in tiskarstva v 16. in 17. stoletju (Chow, 2004). Vodi ga misel, da vloge tiskarstva ne moremo dojeti samo kot neko izboljšavo v tehniki komunikacije. Ključ do razumevanja razmerja med kitajskim in evropskim tiskarstvom nudi šele poznavanje načina uporabe te tehnologije in družbene vloge njenih nosilcev in potrošnikov izdelkov, predvsem pa okoliščin razvoja, širjenja, prodaje, transformacij in zatona. V kitajski kulturi, ki odklanja motiv dobička, je tiskarski poslovnež bil v drugačnem položaju kot v stremuški Evropi, pa tudi lesorezna blokovska tehnika in tisk s premičnimi črkami si nista bila v zahodu tako priljubljeni dihotomiji primitivno/moderno. Kitajska ni poznala cenzure ne potrebe po podeljevanju licenc, tiskarstvo pa ni bilo, kot je dolgo veljalo, domena družbene elite – tamkajšnja proizvodnja knjig se je zelo razlikovala od evropske, čeprav sta tudi tam bila založništvo in tiskarstvo relativna enotna (tj. tiskar je pogosto financiral izid knjige, prispeval uvod, komentar ipd).

Kitajska je bila ogromna dežela s centralno oblastjo brez avtonomnih provinc ali mest s temu primerno razvejanim, podkupljivim ipd. uradniškim aparatom. Najbolj cenjen poklic je bilo državno uradništvo, za uspeh drugih dejavnosti pa je bila pomembna zaščita tega ali onega uradnika na čim višjem položaju. Uradniška služba je bila na višjih položajih dedna, drugi pa so se morali prebiti skozi sito številnih izpitov. Krog upravičenih do teh služb pa se je stalno ožil (prav kot je npr. v beneških mestih t. i. zapora Velikega sveta ožila krog upravičencev do položajev in služb v organih oblasti). Leta 1549 je samo 7 % od vseh, ki so uspešno opravili vse izpite, dobilo uradniško mesto, leta 1601 pa 6 %. Od teh je le manjšina prišla do višjih položajev v uradniški hierarhiji.

Osrednja vlada naj bi že v 10. stoletju začela tiskati učbenike in uradne dokumente za široko potrošnjo. Posel naj bi pritegnil privatne obrtnike, v

15. stoletju pa bi tisk bil dobičkonosna dejavnost mnogih posameznikov, družin, verskih skupin itn. Od leta 1500 naj bi premične črke množičneje uporabljali kljub cenenim lesoreznim blokom. Navadno so uporabljali lesene tiskarske črke, nekatere velike tiskarne pa bakrene. Tiskanje lesoreznih blokovskih knjig pa je preživelo prav zaradi nizke cene dela in papirja. Okoli leta 1600 naj bi bil tisk knjige na Kitajskem občutno cenejši kot v Evropi. Zato je knjiga bila dostopnejša množicam, največji del bralstva pa so bili kandidati za uradniške izpite, ki so si služili kruh tudi kot pisci besedil, korektorji in drugi delavci v tiskarnah. Tako so bili hkrati potrošniki in ustvarjalci izpitnega gradiva. Proti koncu 16. stoletja je to bil že tako donosen posel, da so se mnogi odrekli življenju »od izpita do izpita« in postali poklicni založniki, pisci uvodov, korektorji itn. Tak vpliv privatne iniciative, heterodoksnih komentarjev konfucianizma in poljubnih interpretacij uradne »politično korektne« razlage Zhu-Chenga pa ni bil po volji oblasti tudi zaradi manjše prodaje državi lojalnih knjig in večjega odpora do uradne ideologije in zahtev po reformah. A oblast ni mogla storiti ničesar, saj ni vodila registra tiskarjev niti uvedla sistema odobritve tiskanja, privilegijev, cenzure (Sivin, 2005).

Tiskarstvo v evropski renesansi

O postopnem širjenju tiskarstva iz Kitajske v Evropo ni dokazov, očitno pa je šlo tudi za skrivanje in varovanje tehnološkega znanja. Evropske popotnike je bolj očaral videz kitajskih bankovcev kot pa tehnika izdelave. Kot kaže, je do med seboj neodvisnih izumov tiska prišlo večkrat. Evropsko tiskarstvo se razlikuje od kitajskih in korejskih predhodnikov po izdelavi in uporabi matric, s katerimi so lahko vlivali večje število tiskarskih črk – ne odlikuje ga torej mehanična serijska proizvodnja tiskanih strani papirja, ampak serijska izdelava tiskarskih črk. Kot kaže, pa do te zamisli ni prišel Gutenberg.⁹ S sodobno digitalno tehnologijo so odkrili, da slednji ni tiskal z odlitki črk iz iste matrice, ampak je črke izdeloval posamično, morda celo ročno izrezoval. V papeški buli, ki jo je tiskal leta 1456, oznanja pa turško zasedbo Konstantinopla, je na stotine različnih variant črk, kar kaže na ročno izdelavo posamezne tiskarske črke. Podobno je pri več Gutenbergovih sodobnikih (Agüera y Arcas, 2001, 997).

Čeprav so z Gutenbergovim prvenstvom dolgo dokazovali »izjemnost« Evrope 15. stoletja, tudi tu ni šlo za en samostojen izum (sploh pa ne za dokumentiran dogodek – o tehničnem in družbenem okolju prvih tiskarn lahko sklepamo samo prek analize ohranjenih knjig), ampak za postopen

⁹ Prim. tudi: Braudel, 1988, 175–180.

proces z več inovatorji (Gunaratne, 2001, 459).¹⁰ Vzrokov za uspeh tiskane besede v Evropi ni iskati v posameznem tehničnem, ekonomskem, družbenem ali intelektualnem dejavniku, ampak v ugodni kombinaciji vseh štirih in še kakšnega. Za prenos take tehnične invencije v proizvodno dejavnost je bilo pomembno že obstoječe povpraševanje po branju dovolj velikega dela prebivalstva z gospodarsko močjo, varnostjo in prostim časom, dovolj pa je moralo biti tudi literarne in druge strokovne ponudbe. Evropa je vsaj že v 13. stoletju poznala tehnike izdelovanja in distribucije knjig za univerze, kar je Petrucci opisal kot »zametek industrializacije proizvodnje knjig« (Petrucci, 1995, 174). Knjigotržci so bili založniki in organizatorji cele proizvodne verige od izdelave pergamenta, prepisovanja besedil in različnih dejavnosti, ki so dale izdelku končno podobo. Iluminatorji so krasili inicialke in risali vinjete, rubrikatorji preprostejše inicialke, naslove poglavij ipd., okraševalci so barvali inicialke in obrobne motive, knjigovezi so knjige opremili z dekorativno in zaščitno vezavo. Večje povpraševanje po kakšnem delu so zadovoljili na tovarniški način: Dantejevo Komedijo je sredi 14. stoletja prepisovala skupina poklicnih pisarjev, ki je postala znana kot Skupina stotih (*gruppo del Cento*) po enem od njih, ki je uspešno omožil hčere na račun zaslužka po stotih prepisanih Komedijah. Posamezne univerze so seveda imele svoje sisteme prepisovanja literature za učitelje in učence (Richardson, 1999, 7).

Navadno se renesanso izven Italije opisuje z metaforami, ki so lastne posameznim interpretativnim modelom. Če gre za model trka, sta to »prodiranje« in »širjenje«, model epidemije pravi, da se je Evropa »nalezla« renesanse podobno kot kuge, pri trgovskemu modelu gre bolj za »sposojanje«, izvoz ipd., za hidravlični model pa so značilni »razlivanje«, »vsrkavanje« in »kanali« (Burke, 2004, 15). Tiskarstvo se je sprva dobesedno »širilo« s fizičnim premeščanjem, s potovanji tiskarjev, stavcev, livarjev črk itn., kasneje pa tudi s prevzemanjem znanja in kapitalskimi tokovi. Geografska razporeditev pomembnih tiskarskih centrov je za stabilizacijo potrebovala vsaj pol stoletja.

Za renesančno kulturno izmenjavo naj bi bile zaslužne predvsem štiri diaspore: italijanski umetniki, humanisti in trgovci, nizozemski slikarji in kiparji, nemški tiskarji in grški stavci, brez katerih ne bi mogli natisniti številnih klasičnih del v izvirniku (Burke, 2004, 14).¹¹ V nemških deželah je bil velik razkorak med pomembnima proizvodnima dejavnikoma: na eni

¹⁰ Poleg Gutenberga so vsaj še štirje želeli izdelati knjigo z mehanično reprodukcijo: Jean Brito iz Bruggea, Prokop Waldvogel iz Avignona, Panfilo Castaldi iz Felter in Laurens Koster iz Haarlema (Blum, 1940, 3–19; Kilgour, 1998, 85).

¹¹ Ker so Benetke bile največje pribežališče Grkov, morda ni naključje, da je Aldo Manuzio prav tja postavil svojo tiskarno in tiskal grške klasike (Martin, 2000, 181).

strani napredne tehnologije v posameznih dejavnostih, na drugi pa redka naseljenost, slabe prometne povezave, različni interesi maloštevilnih industrijskih in trgovskih središč – civilizacija je tam obstajala le sporadično. K slabemu poslovnemu okolju za uspeh novih obrti so v Nemčiji prispevali še kaotičen političen položaj, davki in vojne, negotove razmere na trgu surovin, proizvodov in delovne sile, samovolja knezov, ki so kovali vedno manj vreden denar, prodajali in odvzemali privilegije, izsiljevali, ugrabljali, ropali. V italijanskih deželah je tiskarstvo hitro napredovalo kljub politični razdrobljenosti in nestabilnosti, saj je tu bilo že mnogo piscev in znanstvenikov, ki so tiskarje zalagali z besedili, dovolj je bilo mest z izobraženim občinstvom, ki je predstavljalo že diferencirane potrošnike: za šolske knjige, privaten študij, zabavo in pobožnost, priročnike za vrsto poklicev in strok, kot npr. pravne, medicinske, verske itn. Tiskarstvo je potrebovalo tudi določene ekonomske pogoje: posameznike, ki so v tej dejavnosti videli dobiček (ne zgolj finančni, tudi ideološki), in razvejano mrežo trgovskih posrednikov, ki so nudili surovine (papir, črke, črnilo, stroje) in razpečevali izdelke – knjige. Najbolje so bile situirane Benetke s cvetočim intelektualnim življenjem, blizino univerzitetne Padove, tesnimi stiki z Verono in Vicenzo, relativno stabilnim političnim položajem in po vsem Sredozemlju razvejanimi trgovskimi potmi (Richardson, 1999, 4).

Tiskarska obrt je prišla iz Nemčije v Italijo s Sweynheimom in Pannartzom, ki sta po letu 1465 tiskala v Rimu in Subiacu, samostanu, kjer je večina redovnikov bila Nemcev. Tudi v Benetkah je prvi tiskar bil Nemec, Johann iz Speyerja leta 1469, ki naj bi v Italijo prišel v družbi Sweynheyma in Pannartza. Benetke, že stoletja prvo trgovsko mesto Apeninskega polotoka, so bile za novost razumljiva poslovna odločitev. Obvladovale so pomorske trgovske poti proti zahodnim in severnim evropskim obalam in Levantu ter kopenske do južnonemških in srednjeevropskih dežel. Johann je prvi zaprosil beneški senat za privilegij, ki mu je zagotavljal petletni tiskarski monopol v vseh beneških posestih. Njegova prva dela sta bili Cicerove *Epistolae ad Familiares* in Plinijeva *Naturalis Historia*. V obdobju pred patentni in avtorskimi pravicami je monopol (poleg manj uspešne popolne tajnosti delovanja) bil edino sredstvo, s katerim je inovator lahko zaščitil svoje posle. Johann je nekaj mesecev kasneje umrl in monopolne pravice njegove obrti, čeprav jo je prevzel brat Wendelin, so prenehale veljati. Beneški senat je kmalu opazil, da bi podeljevanje takih ekskluzivnih monopolov utegnilo dušiti novo in z njo povezane dejavnosti, s tem pa trgovsko uspešnost mesta. Vodilni beneški tiskar je takrat postal Nicolas Jenson, francoski graver in črkorezec, ki naj bi ga Ludvik XI. poslal v Nemčijo poizvedovat za Gutenbergovim odkritjem. V Benetke pa se je verjetno napotil in tam

ustalil zaradi Gutenbergove smrti. V tiskarstvo je uvedel nov standard kakovosti črk in postavitve strani, kar mu je pomagalo preživeti krizo v sedemdesetih letih 15. stoletja, ko je zaradi konkurence mnogo tiskarjev propadlo predvsem zaradi napačne izbire zvrsti besedila, naklade in ciljnega občinstva (Martin, 2000, 30). Podobno se je dogajalo tudi v Rimu in Parizu, kjer je večina knjig bila patristične, klasične in humanistične vsebine. Po veliki krizi te dejavnosti leta 1473 se je izbira vsebin postopoma usmerjala k bolj specializiranim bralskim nišam, pogosto z večjo mero zanesljivosti in stalnosti v povpraševanju, k cerkvi in univerzam. Po letu 1480, ko je v Benetkah bilo že prek petdeset tiskarjev, so podeljevali privilegije le za tisk posamezne knjige. To so bila pravna, sholastičnofilozofska, teološka in liturgična besedila, namenjena bolj konzervativnemu bralstvu, ki je imelo raje gotico. Klasične avtorje so tiskali v antikvi. Ker je tiskarstvo bilo kapitalsko intenzivna panoga z negotovim tržiščem in nizko profitno mero, je že zgodaj prihajalo do združevanja več tiskarskih podjetij tudi na mednarodni ravni. Deli tako nastalih združb so bili specializirani za določeno poslovno področje, pogosto z večjim ali manjšim prekrivanjem dejavnosti. Mednarodno tržišče se je kar ponujalo, saj je večinoma šlo za knjige v latinščini. Knjiga je morda prvi izdelek kapitalizma, ki mu je relativno prosto tržišče odprlo pot tako rekoč v vsako hišo (Davies, 1999, 7–8).

Mest s tiskarnami naj bi bilo v začetku 16. stoletja v Evropi skoraj 270. Središča, kjer so se pojavile prve tiskarne, pa kasneje niso nujno bila vodilna tudi v knjigotrštvu. V Franciji sta vodila Pariz in Lyon, na Apeninskem polotoku so več kot polovico vseh knjig natisnili v Benetkah, na Nizozemskem je močno izstopal Antwerpen. V nemških deželah ni bilo take izrazite koncentracije, Anglija pa je še v začetku 16. stoletja bila večinoma odvisna od uvoza knjig. Tiskarstvo je uspevalo pretežno kot mestna obrt, a niso vsa velika mesta imela velikih tiskarn. Mnoga južnoevropska mesta z več kot 100.000 prebivalci niso slovela kot tiskarska mesta (npr. Milano, Neapelj). Mesta z od 60.000 do 100.000 prebivalci so imela le skromno vlogo (npr. Sevilla, Cordoba, Grenada, Firenze). Tiskarstvo in knjigotrštvo sta cveteli v manjših mestih, npr. v Lyonu, Antwerpnu, Augsburgu in Kölnu, v mestih z živahnimi sejmi, kjer se je ustvaril trg za to novo blago, knjige, tiskarske pripomočke in surovine ter za informacije o njih. Poleg sejmov v Lyonu in Leipzigu je največ evropskih založnikov privabljal prav frankfurtski sejem. Do konca 15. stoletja je bilo natisnjenih okoli 27.000 inkunabul, največ seveda v Nemčiji (40 %) in Italiji (31 %). Sledile so Francija, Nizozemska, Španija in Portugalska ter Anglija. Če upoštevamo relativna razmerja naklade in števila prebivalstva, pa vodi Nizozemska z nekaj več kot 1.000 prebivalci na natisnjeno inkunabulo, sledijo Italija z okoli 1.300, Nemčija 1.800 itn.,

kar nekateri pripisujejo razlikam v stopnji pismenosti, predvsem pa deležu proizvodnje knjig, ki je bil namenjen izvozu. V 16. stoletju je zastopanost držav v proizvodnji knjig bila približno enaka kot v stoletju prej: Nemčija (29 %), Francija (26,5 %), Italija (25 %), Nizozemska (6,5 %). Velika pa je bila koncentracija v določenih mestih, v Parizu in Lyonu npr. natisnejo 90 % vse francoske proizvodnje, v Londonu 95 % angleške, v Benetkah skoraj 50 % italijanske. V Nemčiji je pojav manj izrazit, v nobenem mestu niso natisnili več kot 11 % vseh knjig. Po letu 1530 je prevladal Frankfurt predvsem po zaslugi založnika Sigmunda Feyerabenda in knjižnega sejma. Pomembni dejavniki pri razvoju in geografski razširjenosti tiskarstva, založništva, knjigotrštva in z njimi povezanih dejavnosti so bili politična in verska situacija, visokošolske ustanove, intelektualna svoboda, predvsem pa ugodne trgovske razmere (Gilmont, 1990, 21–22).

Odločilna razlika med založnikom rokopisne in tiskane knjige je bilo tveganje, ki je založnika rokopisne pestilo manj kot založnika tiskane knjige. Pri rokopisnih izdajah je bil kupec večinoma že znan, besedila so prepisovali do že prodane naklade, s čimer je naložba denarja bila večinoma varna. Tisk je v knjigotrški posel uvedel temeljne kapitalistične elemente, brezosebnega, abstraktnega kupca, možnost serijske proizvodnje, negotovo naložbo denarja, bolj ali manj svobodno konkurenco na tržišču delovne sile, orodij in naprav, surovin in končnih izdelkov. Nove so bile tudi metode oglaševanja in prodaje, pomembni so postali prodajni katalogi, v katerih so se počasi oblikovale standardizirane oblike bibliografskih zapisov.

Zaradi pomanjkljivih bibliografij je težko oceniti knjižno proizvodnjo 16. stoletja. Izdaj naj bi bilo med 350.000 in 415.000, upoštevati pa je treba tudi knjige, ki iz različnih razlogov niso preživele do današnjih dni. Poleg heretičnih knjig, ki so tiskarje sicer privlačile, a so pogosto končale v ognju, so to bile tudi cenene in knjige malih formatov, gospodinjske (kuharske) knjige, almanahi, prerokovalske in knjige čudes in skrivnosti, medicinske in zeliščarske knjige, učbeniki, pobožne, računovodske knjige itn.,¹² torej prav knjige, ki so jih uporabljale široke množice prebivalstva in so pomembne za razumevanje lokalne proizvodnje, distribucije in potrošnje tiskane komunikacije. Lahko so bile uničene z uporabo, papir uporabljen v druge namene, lahko so končale med vsakodnevnimi odpadki, na tržnici za zavijanje rib, le izjemoma pa so zapisane v

¹² Za vodenje dvostavnega računovodstva, ki so ga zahtevale nove obrti in poslovne prakse, so tiskali priročnike, ki so se z uporabo seveda uničili (Kilgour, 1998, 74).

zapuščinskih inventarjih,¹³ darilnih listinah in drugih virih za sodobno bibliografijo (Coppens, 1999, 1–8). Knjižna proizvodnja v 16. stoletju je bila mnogo bolj raznolika, efemerna in obče dosegljiva, kot to želijo prikazati sodobne stereotipne predstave.

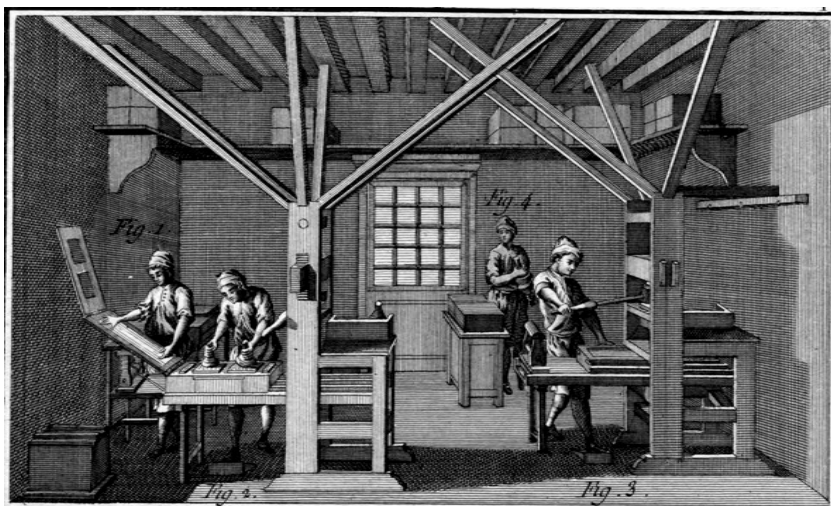
Postavitev tiskarne ni zahtevala velike kapitalске naložbe, tiskarske črke pa so bile drage. Sredi 16. stoletja je postavitev delavnice s tiskarsko stiskalnico v Italiji stala 20 do 40 liber, tiskarske črke v primerni količini pa med 250 in 600 librami. Naložba v tisk enega dela v oktavu z 800 stranmi v npr. 1.400 izvodih je znašala celih 450 liber, torej približno toliko kot postavitev celotne tiskarske delavnice. Pri tisku je bil najdražji papir, ki je, odvisno od kakovosti, dosegal od 40 do 65 % cene celotne izdaje. Tako je ostalo maksimalno 50 % za delo in 10 % za administrativne in druge stroške. Taka struktura stroškov ni dovoljevala velikih naklad, saj je strošek za papir in delo bil neposredno vezan na število natisnjenih izvodov (variabilni stroški). Postavitev besedila je bila fiksni strošek, ki je znašal 15 do 20 % celotnih stroškov. Dobiček je bil potencialno visok, lahko 50 do 100 % tudi pri manjših nakladah (300–400 izvodov), če so bili fiksni stroški (postavitev stavka, korekcije, najemnina, stiskalnica) v primerjavi z variabilnimi (papir, črnilo, delo tiska) nizki (Richardson, 1999, 26). Tveganje, da ostane mnogo izvodov neprodanih, da je torej vezanega preveč kapitala v papirju, je bilo veliko. K ceni na drobno so prispevali še transportni stroški (z daci ipd.) in razne marže posrednikov. Knjiga je bila lahko prodana za dvakraten znesek, ki ga je zaslužil založnik. Visoki transportni stroški in tveganje, da tovor knjig ne prispe na cilj, so spodbujali založnike k ponovnim izdajam, tiskarje pa k namestitvi delavnic čim bližje tržišču. Z eno tiskarsko stiskalnico naj bi obojestransko natisnili od 1.300 do 1.500 tiskarskih pol na dan, seveda z velikimi odmiki, npr. 250–2.600 v Parizu, 100–5.000 pri Plantinu v Antwerpnu. Navadno je eno delo zaposlovalo dva stavca in dva delavca na stiskalnici (Gilmont, 1990, 26–27). Za tiskarski poklic je bila značilna velika mobilnost delavcev, k čemur sta prispevala kuga in cehovstvo. Tiskarska dejavnost je pritegovala mnoge poklice. Tu so zlatarji (npr. Georg Husner), graverji in slikarji, literati in drugi univerzitetno izobraženi. V obrtniških cehih so bili npr. slikarji združeni z lekarnarji, ki so jim pripravljali barve, kiparji z zlatarji, arhitekti z zidarji in tesarji.

Za tiskarske družine je bila značilna endogamija te in drugih sorodnih dejavnosti. Pomembna so bila torej poznanstva, poroke, dedovanja, skrb za

¹³ V popisu zapuščine Franca Tomaža Grošlja so l. 1748 navedene naslednje knjige: trinajst o kralju Salomonu, tri knjige o življenju princa Evgena, *Frauen Zimmer Lexicon*, kuharska knjiga, Zgodovina Trsta in Legendarij, zbirka zgodb iz življenja svetnikov (AST IC, F. 830).

vdove (ker je le-ta dedovala tudi tiskarske privilegije in mojstrstvo), da bi zagotovili kontinuiteto dejavnosti (Flood, 1990, 42). V 16. stoletju je bilo čedalje več žensk povezanih s proizvodnjo knjig. Podoba ženske nepopolnosti in grešnosti se je skozi distanco do nekaterih krščanskih in Aristotelovih pogledov začela spreminjati. Erazem je pisal o izobraževanju žensk (1529), Luter pa je opravičeval svojo pomoč pri pobegu devetih nun iz samostana Nimbschen, med katerimi je bila tudi njegova kasnejša soproga. Oblikovanje in vzpon narodnih jezikov sta pospeševala žensko jezikovno ustvarjalnost. V tej zvezi se govori celo o »feminizaciji« renesanse (Burke, 2004, 212). Ocenjuje se, da delež tiskanih knjig izpod ženskega peresa v Evropi do leta 1640 ni presegel 1 % (večinoma pobožne vsebine in poezije), znana pa je le ena knjiga, za katero je lesoreze izdelala ženska, sicer oblikovalka čipk Geronima Parasole (*Dialoghi di don Antonio Agostini arcivescovo di Tarracona intorno alle medaglie inscriptioni et altre antichita*, Rim, 1592) (Sammons, 1999). Največjo vlogo v proizvodnji in trgovini s knjigami so ženske imele prav kot soproge ali vdove in hčere tiskarjev in založnikov. Plantinova hči je npr. za očeta korigirala besedila v latinščini, grščini, hebrejščini, kaldejščini in sirijščini (Burke, 2004, 214). O vlogi žensk priča zbirka Axela Erdmanna, direktorja švicarskega knjižnega antikvariata Gilhofer & Ranschburg, in katalog 138-ih knjig iz 16. stoletja, ki so kakorkoli povezane z ženskami, bodisi kot avtoricami (naštel jih je prek 40), založnicami, tiskarkami ali pa so govorile o različnih plateh ženskega življenja, razvedrilu, hujšanju, kozmetiki, čarovništvu, zakonskem življenju, izobrazbi itn. (Erdmann, 1999). Poroka z mojstrovo (lastnikovo) vdovo je pogosto bila edini način za napredovanje tiskarskih delavcev, saj se število tiskarn in delavcev (pomočnikov, vajencev in drugih) zaradi ostre konkurence, velikih tveganj in nizkih donosov navadno ni višalo. Kaže, da so ostareli mojstri pogosto predajali posle mlajšim soprogam, ki so se nato tudi intimno zbližale s pomočniki, kar je nudilo bogato snov za folklorne stvaritve, ki danes govorijo o pojavih, o katerih ni arhivskih in drugih pisanih virov (Darnton, 2005, 96, 114).

Delavca pri stiskalnici (prvi je nanašal črnilo, drugi nameščal pole papirja in stiskal, tendenca je bila po specializaciji) sta bila plačana kot fizična delavca, stavci pa malo manj kot učitelji, okoli tri milanske dukate mesečno, udeleženi pa so bili tudi pri dobičku od prodaje knjig (ali pri izgubi). V šestdesetih letih 16. stoletja je Paolo Manuzio delavca pri stiskalnici plačal malo več kot stavce, ki so prejeli po pet skudov mesečno. Stavci so začeli kot vajenci v najstniških letih, dobivali okoli desetino siceršnje plače, verjetno s hrano in bivališčem, vajeništvo pa je trajalo tri leta. Dnevne plače so navadno nihale zaradi sezonske komponente, poleti so bile torej višje zaradi daljšega delovnega dne.

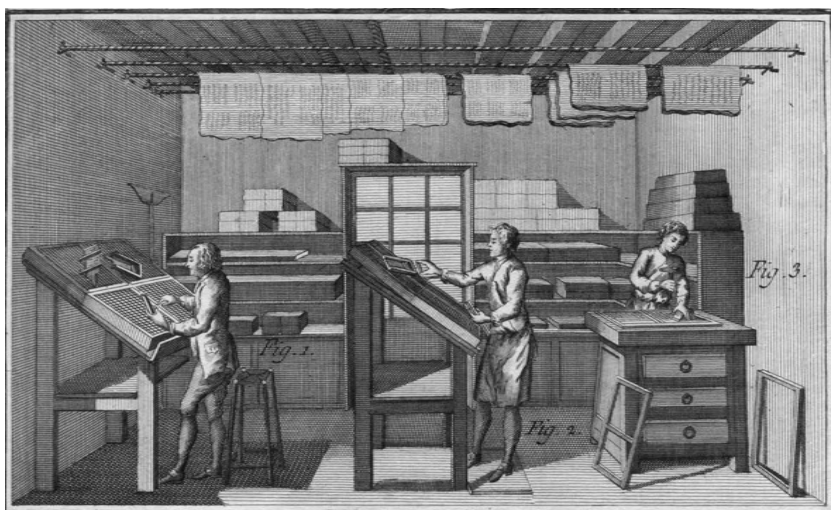

*Tiskarska delavnica z dvema stiskalnicama*¹⁴
 (Encyclopédie méthodique, Imprimerie, 1787, 60)

Zgodovinsko manj povedno bi bilo primerjati ceno knjige s plačo tiskarskega delavca, saj ta navadno ni bil njen ciljni potrošnik (Landau, 1994, 369). Poklicne bolezni so bile pogoste zaradi značaja dela obeh vrst tiskarskih delavcev: stavci in korektorji so stalno sedeli, delavca pri stiskalnici pa stala. Stavci so bili zaradi zrenja v majhne črne črke v slabi svetlobi izpostavljeni celi vrsti bolezni oči, zaradi sedenja pa je bila pogosta slaba drža in sključenost. Delavca na stiskalnici sta stala in opravljala težje fizično delo – pogosto so se zato pojavljale krčne žile in razjede na nogah, ledvične bolezni in kri v urinu ter povešen želodec. Mnogi so zato morali zapustiti ta poklic že v srednjih letih. Zaradi nezdravega delovnega okolja pa so trpeli za boleznimi dihalnih organov. Prostor je bil zadimljen, vlažen in vroč, ker so delavnice morale biti ogrevane, da se je črnilo na potiskanih listih hitreje sušilo. Ko so delavci zvečer odhajali domov, so stopili na hladnejši zrak. Posebej delavci na stiskalnici, ki so se pri delu potili, so pogosto imeli vročino, vnetje poprsnice, pljučnico in revmatizem. Boleznim zaradi stika s svincem, čeprav jih takrat niso kot take diagnosticirali, so bili najbolj izpostavljeni livarji črk in stavci. Do sprememb v pogojih dela ni prišlo pred koncem 18.

¹⁴ Podobe iz francoske Enciklopedije iz 18. stoletja so v večini primerov veljavne tudi za 16. stoletje, saj je do bistvenih izboljšav prišlo že takrat, kasneje pa le z zamenjavo lesenih delov z bronastimi, uvedbo vzmeti za enakomernejši pritisk na črke, možnostjo tiska večjih formatov itn. Vse do industrijske revolucije ni bilo odločilnih strukturnih sprememb. Že potiskane liste so še v času izida Enciklopedije sušili v istem prostoru nad delavci (Zappella, 2001, 242–243; Kilgour, 1998, 92).

stoletja, ko so tudi lastniki tiskarn spoznali pomen blaginje delavcev za produktivnost dela (Montecchi, 1987, 196–198).

Stavci pri delu

(Encyclopédie méthodique, Imprimerie, 1787, 47)

Podoba francoske tiskarne iz leta 1749 je verjetno bolj realistična od shematskih in idealiziranih slik iz Enciklopedije

(Contat, 1980, 64–65)

Tiskovnim napakam je navadno botrovala zahtevana hitrost dela, ki se je seveda večala s povpraševanjem, nižanjem cen in konkurenco. V Franciji so tiskali po 1.500 strani dnevno z bolj izpopolnjenimi stiskalnicami na dva potega. V dvanajsturnem delavniku je to pomenilo tisk ene pole na eni strani vsakih 15 sekund. K hitrosti so bile prisiljene vse faze dela: delavci na stiskalnici zato, da so stavci lahko ponovno uporabili črke in da je papir bil še vlažen za tisk druge strani, stavci pa zato, da delavci na stiskalnici ne bi ostali brez dela. Zaradi hitrosti ni bilo natančnosti in zaradi napak je ta dejavnost bila stalno v latentni krizi (Richardson, 1999, 19–24). Na primer Jacopo in Filippo Giunta sta v Firencah pogosto imela polna skladišča neprodanih knjig, ki so nato končale na tržnici za zavijanje zelenjave. Nevarnosti je bilo več, od piratskih izdaj, plačilne nediscipline in nesposobnosti knjigotržcev in drugih v verigi knjižne proizvodnje, nesreč pri transportu, požarov v skladiščih, izbruhov kuge itn. Zaradi tveganosti je naložbo kapitala včasih spodbujala država s podeljevanjem nekaterih pravic, olajšav in privilegijev ter neposrednim vložkom denarja – slednje zelo redko, češ če je tiskarstvo tako donosen posel, naj si tiskarji najdejo zasebne financirje npr. med trgovci. Mecenstvo je bilo pomemben dejavnik in vir finančne podpore avtorjem vse do konca 16. stoletja. Cerkev je bila bolj dovzetna za nudenje pomoči, saj je v tisku videla podporo pri širjenju vesti, doktrine in dokumentov, pa tudi propagandno in obrambno orožje pred herezijami in nemoralnostmi, ki so se širile prek istega medija. Tiskarji so začetni kapital pogosto dobivali od zasebnih avtorjev (npr. zdravnikov, notarjev, učiteljev), ki so želeli objaviti svoja dela in izkoristiti tisk za doseganje intelektualne in materialne blaginje. Za promocijo tiska so bili zainteresirani tudi knjigotržci, od katerih je znan Lucantonio Giunta starejši v Firencah (z bratom Filippom sta imela kar za 20.000 florintov kapitala), in papirničarji, ki so pogosto postali družabniki tiskarjev. Tako je tudi papirničar Giovanni da Legnano financiral tiskarstvo in knjigotrštvo v Milanu in Pavii. Tiskarji pa so se zaradi razpršitve tveganja ukvarjali tudi z drugimi pridobitnimi dejavnostmi, celo najbolj uspešni, kot npr. Lucantonio Giunta mlajši, ki je trgoval s severnomorskimi slaniki, Melchiorre Sessa pa s suknom (Richardson, 1999, 27–29).

Razmerja med založniki in tiskarji so lahko bila zelo raznolika. Partnerstvo je lahko razpadlo že med tiskom, lastništvo tiskarn je bilo pestro, oddajanje del podizvajalcem pa pogosto. Znane so tudi ekskluzivne pogodbe med založnikom in tiskarjem, ki v pogodbenem obdobju ni smel tiskati za druge naročnike, in take, kjer je tiskar plačal del ali celoten tisk in še avtorjev honorar. Dobički so bili razdeljeni glede na vložen kapital in tveganje. Za zbiranje kapitala, delitev tveganja in dobička je več tiskarjev lahko oblikovalo kooperacije. Težko je zato natančno določiti, kdo je bil

založnik, kdo tiskar – renesančno tiskarstvo je bilo zelo odprto in fleksibilno (Richardson, 1999, 30).

Provizija posrednika pri prodaji je znašala okoli 10 %. Pogosto so založniki in tiskarji imeli svoje trgovine v več mestih: knjige Luc'Antonia Giuntija so bile naprodaj po vsem Apeninskem polotoku, Gabriele Giolito je imel knjigarne v Ferrari, Bologni in Neaplju, Melchiorre Sessa mlajši je zaposloval knjigarnarje v Genovi, na Kalabriji, Siciliji in v Španiji. Kot drugi obrtniki so se tudi knjigarnarji naseljevali v določenih predelih mest; v Benetkah med trgom Svetega Marka in Rialtom ter v Frezzeriji na vzhodu od tega trga, v Firencah okoli Badie, v Rimu v okrožju Parione in na trgu Campo dei Fiori. Pred trgovinami so lahko bile stojnice, vsekakor pa izvesek, po katerem je bil knjigarnar ali založnik znan, pogosto je to bil simbol ali napis, ki ga je predstavljal tudi njegov signet oziroma motto. Inventarne in zapuščinske listine pričajo, da je v prodajalnah bilo tudi po več tisoč knjig, mnoge tudi starejšega datuma izida, prodajali so torej tudi rabljene knjige. Večje knjigarne so imele svojega knjigoveza ali so stranki vsaj priskrbele vezavo po njenih zahtevah. Knjige pa so se prodajale tudi drugje, v starinarnah, kjer so sicer trgovali z drugimi predmeti, na sejmi, na črnem trgu z ukradenimi in ilegalnimi knjigami, potujoči kramarji so poleg druge robe navadno ponujali pamflete, pesmarice z besedili, ki so jih sami prepevali ipd. Obseg menjave na knjižnih sejmi je spodbujal večje založnike in knjigarnarje, da so v tistih mestih odpirali knjigarne, najemali zastopnike in se tam tudi naseljevali. V Italiji so bili najbolj znani knjižni sejmi v Benetkah, Recanatiju, Folignu in Neaplju, dvakrat letno pa v Lancianu. Poleg frankfurtskega je bil znan tudi lyonski sejem. Založniki so izdajali kataloge svojih knjig, ki so jih pošiljali knjigarnarjem, zastopnikom in kupcem. Prvi tak katalog naj bi l. 1470 izdala Sweynheym in Pannartz, po drugih virih približno takrat tudi Heinrich Eggstein, Peter Schöffer in Johann Mentelin, do konca 15. stoletja pa naj bi v nemških deželah izšlo prek 50 takih katalogov (Dular, 2002, 17). Proti koncu 16. stoletja so dediči Alda Manuzia na praznih listih na koncu knjig tiskali cenike svoje ponudbe (Richardson, 1999, 37).

Tudi plačilo ni bilo vedno zagotovljeno ob pravem času, količini in gotovini (celo v pravi valuti). Ko je Gabriele Giolito leta 1563 poslal Giovannija Battista Capella v Neapelj, kjer naj bi prevzel njegovo knjigarno, je resno dvomil, če bo prejšnji zastopnik sploh hotel predati trgovino. Težave so bile tudi s prepovedanimi knjigami, saj je v njih ostalo mnogo vloženega kapitala, če pa si je založnik želel vsaj povrniti stroške, se je izpostavil velikemu tveganju, včasih celo življenjski nevarnosti. Proizvodnja in prodaja knjig sta bila počasna posla. Prihajalo je tudi do kraj tiskarskih črk, besedil, ponatisov z drugim krajem izdaje ali uporabo

imena znanega založnika ali njegovih tiskarskih črk. Prosta konkurenca je silila tiskarje in založnike v ilegalna dejanja, vohunjenje in podkupovanje. Podeljevanje privilegijev pa je seveda imelo učinke, podobne monopolu: manjša kakovost tiska, višje cene, nedostopnost tržišča za potencialno boljše izvajalce itn. V Benetkah in drugih večjih mestih je založništvo bilo dovolj donosen in politično učinkovit posel, da sta se zanj zanimali tudi država in cerkev, ga želeli regulirati in si ga za določene namene prilaščati. Svoj vpliv sta dosegali z natančnim sistemom podeljevanja privilegijev, odobritev in cenzure, sezname prepovedanih knjig, javnim sežiganjem knjig, kaznovanjem prestopnikov itn. Cenzura, nadzor trgovine s knjigami in kaznovanje prestopkov so se zaostri po letu 1540. Metode, s katerimi so želeli ustaviti širjenje reformacije, so ogrožale obstoj in razvoj tiskarstva, knjižne kulture in tovrstne omike nasploh. Ne samo pisanje, tudi branje je mnogokrat postalo nezaželeno in sumljivo. Visoki družbeni sloji niso radi videli, da se omika, želja po pismenosti, pa tudi razvrat širijo med ljudstvom. Biblija v ljudskem jeziku je bila dvorezen nož: po eni strani je postala dostopna ljudskim množicam, po drugi pa je tako premaknila težišče z ustnega širjenja tradicije na pismeno, z občo dostopnostjo izvornih besedil pa je nudila možnost oblikovanja lastnega mnenja in primerjave med različnimi razlagami. Biblija je tako postala predmet diskusije, kar je Tridentinski koncil označil kot nedopustno, posebej zato, ker so imele dostop do tega svetega teksta tudi neomikane ženske (Richardson, 1999, 150–151). Morala in vera, s pojavom absolutističnih monarhij pa tudi politika, so morale dobro krmariti med koristnostjo in nevarnostjo tiskane besede.

Tisk je avtorjem prinesel nova tveganja in možnosti: v primerjavi z objavo rokopisne knjige je izid tiskane bil bolj kompleksen, vključeval je več ljudi različnih poklicev in funkcij, več denarnih tokov in novih poslovnih razmerij z drugačnimi tveganji močne naključne komponente tudi v verodostojnosti besedila. Tiskana knjiga pa je bila za avtorje vabljava zaradi možnih večjih zaslužkov in slave, če jih le ni kdo ogoljufal.

Sestavine tiskanih knjig iz 16. stoletja

Inkunabule so v bistvenih elementih ohranjale podobo srednjeveških rokopisnih knjig (velikost, pisava, vezava, okraševanje, ureditev besedila), saj je do tehnoloških in sprememb v okusu publike prihajalo postopoma. Proizvodnja tiskanih knjig je bila ujeta med statične vzore preteklosti in izjemno dinamiko, ki sta je narekovala tehnološki proces tiskanja in založništvo s stalnim iskanjem novih trgov. Knjiga je največ tipoloških sprememb doživela prav v 16. stoletju. Takrat tiskane knjige uvrščamo med renesančne knjige, upoštevajoč seveda krajevne, časovne in socialne

posebnosti. V splošnem lahko v strukturi knjige razlikujemo pet sklopov: pisno podlago, zapis, kompozicijo knjižnega bloka, elemente za identifikacijo in vezavo.

Pisna podlaga

Ročno izdelan papir je ena bistvenih značilnosti antikvarne knjige. Zanj so značilne redkejšje debelejše in gostejše tanjše vodne črte, vodni znak in pomožni vodni znak, sledi papirniškega sita, vidne, če pogledamo papir proti svetlobi, in t. i. brada, neravni robovi, ki jih v neobrezanih knjigah zasledimo še v 18. stoletju. Prav tako je papir na eni strani hrapav, na drugi pa gladek. Kakovost papirja je bila različna, odvisna od surovin, polnil (kalcijev ali magnezijev karbonat), postopka izdelave in obdelave (glajenja, površinske obdelave z živalskim klejem ali škrobom) ter namena (Čučnik-Majcen, 1996, 54). Od mehanično izdelanega papirja se torej razlikuje po materialu (vsebuje večinoma lanena, konopljena, v manjši meri tudi bombažna vlakna) in podobi, ki jo dobi v tiskarskem situ. Ta znamenja so pomembna za bibliografsko analizo, ki z novimi tehnikami reprodukcije in možnostjo gradnje medmrežnih podatkovnih in slikovnih baz stopa v obdobje znanstvenega pristopa v mednarodnem prostoru. Knjiga sama večkrat kaže na način preskrbe in ravnanja s tako dragocenim materialom, kot je bil papir, saj lahko v isti knjigi najdemo papir več proizvajalcev, različne kakovosti in celo dimenzij.

V Evropi je bila uporaba papirja za uradne dokumente pogosto prepovedana, saj je izviral iz arabskih in židovskih okolij in bil občutljivejši od pergamenta.¹⁵ Na Kitajskem in v arabskih deželah je papir zlahka prevladal nad dražjimi in težjimi konkurenčnimi materiali, v Evropi pa je izpodrnil pergament kot pisno podlago šele z razmahom tiskarstva. Kulturna raven srednjeveške Evrope se ni mogla primerjati s kitajsko in arabsko tudi zaradi medija (pisne podlage), prek katerega je potekala komunikacija. Npr. knjižnica v Cordobi je v 10. stoletju posedovala 40.000 zvezkov, vatikanska knjižnica kot najbogatejša knjižnica tistega časa v krščanskem delu Evrope 986, bogati samostan Cluny dve stoletji kasneje pa borih 570.¹⁶

¹⁵ Verjetno pa se je težje uveljavil tudi zaradi slabše kakovosti – bil je krhek in hrapav, prekomerno pa je vpijal črnilo in ostala barvila (Kilgour, 1998, 79). V kraljevini Siciliji so bile neveljavne vse izjave, napisane na papirju (Blum, 1934, 23).

¹⁶ [Http://www.puntosufi.it/TEMI6.HTM](http://www.puntosufi.it/TEMI6.HTM). Clunyjski opat Peter je ostro nasprotoval uporabi papirja (Blum, 1934, 30).

Izdelava papirja

Papir naj bi začeli izdelovati leta 105 (verjetno pa so ga tam poznali že prej) na Kitajskem, kjer naj bi neki Tsai Lun svilene niti v dotedanji pisni podlagi nadomestil z rastlinskimi vlakni. Kaže, da je ta tehnika nato prek Koreje prodrla na Japonsko, Arabci pa so se je naučili po zmagi nad kitajsko vojsko pri reki Taraz leta 751. Med ujetniki je namreč bilo nekaj izdelovalcev papirja, ki so nato morali znanje posredovati zmagovalcem. Obrt je uspevala v Samarkandi, kjer je bilo dovolj konoplje, lana in čiste tekoče vode (Blum, 1934, 19). Prek arabskega sveta je papir mnogo kasneje prodrl v Španijo, kjer je l. 1074 Abu Mustafa postavil prvi evropski mlin za papir. Veliko zakasnitev mnogi pripisujejo pomanjkanju stikov med muslimanskim in krščanskim svetom, posebej muslimanski premoči na sredozemskem morju. Čeprav so Valencijo poldrugo stoletje kasneje zavzeli kristjani, so mlin v Jativi še vedno vodili židje, sicer zaščiteni, a zdaj obdavčeni (Kilgour, 1998, 79).¹⁷ Po letu 1270 so se sprva z muslimansko delovno silo iz Andaluzije začele pojavljati papirnice ob reki Giano v Fabrianu. Izdelava papirja se je uveljavila najprej tam, kjer so predhodno že uporabljali lanena in konopljena oblačila, predvsem perilo (Spector, 1987, 8). V Angliji, kjer so prevladovala volnene obleke, je prva papirnica začela delovati konec 15. stoletja, šele hugenotski begunci iz Francije pa naj bi tam in še posebej na Škotskem uvedli napredne tehnologije, poleg izdelave papirja in tiskarstva tudi predenje in tkanje (Bayley, 1990, 4).¹⁸ S tiskarstvom in množičnejšo proizvodnjo v 15. stoletju je cena papirja v Evropi padla za okoli 40 %, na pergamentu tiskana knjiga pa je lahko bila tudi do osemkrat dražja od konkurenčne na papirju. Med tiskarji in izdelovalci papirja so se stkale tudi trajne poslovne povezave (Zappella, 2001, 29–30). Pomemben dejavnik pri proizvodnji papirja je bilo zbiranje odpadnih krp, trgovina z njimi, obdavčevanje in tudi tihotapstvo. Papirnice so zato bile postavljene v bližini velikih mest in pristanišč (zaradi večjih količin odsluženih ladijskih konopljenih vrvi in ribiških mrež).¹⁹ Odločilna je bila tudi bližina dovolj čiste tekoče vode v zadostni količini čimbolj stalnega vodnega režima. Tehnika ročne izdelave papirja se je le malo spreminjala. Na gosto sito v lesenem okviru, model,

¹⁷ Španska proizvodnja papirja pa je v naslednjih stoletjih izgubila bitko z italijanskimi papirnicami predvsem zaradi nenaklonjenosti Ferdinanda II, izгона židov, kuge in neobdavčenega izvoza cunj. Katalonski papirničarji so si opomogli šele po letu 1599, ko je Filip III. prepovedal izvoz te dragocene surovine (Fryer, 2000, 37–38).

¹⁸ Bombaž (tudi ta muslimanskega izvora) so v proizvodnji papirja začeli uporabljati leta 1580 za nekatere vrste italijanskega papirja (Čučnik-Majcen, 1996, 52).

¹⁹ Iz naših krajev poznamo primer Tomaža Kumarja, ki je leta 1768 odprl papirnico v Ajdovščini, zaradi česar je Komerčna intendantca v Trstu prepovedala izvoz krp in usnjenih odpadkov iz tega distrikta, dovolila pa prodajo Kumarjevim terenskim nakupovalcem (AST IC, F. 417/177).

so zajeli primerno količino z vodo pomešanih maceriranih, sesekljanih in v apnu obeljenih rastlinskih vlaken, tako pripravljene plasti stiskali med plasti klobučevine in sušili, dobljene pole obrezali ali pa tudi ne.²⁰ Za knjige manjših formatov, ki naj bi bile tudi lažje in priročneje, so uporabljali tanek papir, za večje pa debelejšega. Pomembne tehnične novosti so v proizvodnjo papirja prinesla šele zadnja leta 18. stoletja. Široka uporaba papirja je v Evropi spodbudila tudi nove načine zapisa, omogočila hitre zaznamke, skice in razvila nove slikarske in grafične tehnike.

Vodne črte

S tehnološkimi izboljšavami je papir postajal tanjši, žice v papirniškem modelu pa ožje in gostejše. V zadnjih treh desetletjih 15. stoletja se je uveljavil papirniški model z enajstimi debelejšimi žicami v razmaku okoli 35 mm, kar je dolgo bil vsaj približen standard. T. i. rebrasti papir, na katerem je bila jasno vidna struktura sita (vodne črte), so izdelovali do prevlade mehanične proizvodnje papirja v prvi polovici 19. stoletja. Že leta 1757 pa so v Angliji začeli uporabljati sita z gosteje tkanimi žičnatimi mrežicami, ki niso pustile sledi na papirju (t. i. *wove paper*) (Zappella, 1996, 22–23, 13).

Vodni znak

Kmalu po letu 1280 se je v Fabrianu uveljavil vodni znak (vzhodnoazijski papirničarji ga niso poznali – morda zaradi neprimernosti bambusa), s katerim so papirničarji (včasih tudi trgovci s papirjem ali naročniki) označili in zaščitili svoj izdelek. Vodni znak je sled, odtis kovinske žice na papirju, zvite v obliko, značilno za določenega proizvajalca papirja. Navadno je bil umeščen (z drobnimi žicami pritrjen na debelejšo žico) na sredino zgornje polovice pole papirja oziroma papirniškega sita. Na natisnjeni poli (in vezani knjigi) pa je lahko na različnih mestih, tudi obrnjen, v zrcalni podobi ipd., glede na način vstavljanja v tiskarsko stiskalnico. Ker se je žica vodnega znaka z uporabo lahko deformirala ali drugače poškodovala, so možne zelo različne variante istega vodnega znaka.²¹ Sprva so žico oblikovali v začetnice izdelovalca, včasih tudi v kombinaciji z začetno črko mesta izdelave. Kasneje se razvijejo zelo različne oblike, ki kažejo na proizvajalca oz. področje proizvodnje, format in kakovost papirja itn. Papir boljše kakovosti je navadno imel vodni znak

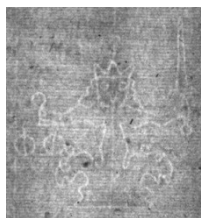
²⁰ Postopek ročne izdelave papirja podrobneje opisuje: Šorn, 1954, 99–101.

²¹ Pogosto je lahko šlo tudi za t. i. znak dvojček, saj so papir izdelovali v dveh sitih hkrati. V obeh je bil enak znak, razlikovala sta se le po detajlih, položaju veznih vozlov in posledicah uporabe (Woodward, 1987, 205).

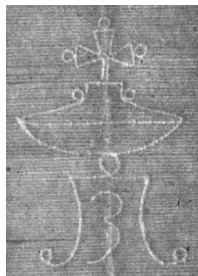
bolj zapletenih oblik, npr. grb mesta izdelave, celotno ime izdelovalca itn. Pogosta kombinacija je bil mestni grb in začetnici izdelovalca; za papirničarje iz Fabriana sta npr. značilna samostrel in kardinalski klobuk, za papir iz prvega mlina za papir na Slovenskem pa grb gosposke Kisl (Šorn, 1954, 90). Poznamo znake različnega izvora in značaja, preproste oblike (krog, hrib), človek (glava, noga, roka), z rastlinskimi (lilije), živalskimi dekorativnimi elementi (volovska glava, rogovi), religiozno (angel, svetnik, križ) in mitološko simboliko (krilati zmaj, samorog, morska deklica), iz sveta tehnike (tehtnica, sidro, ključ, samostrel, lok, poštni ali lovski rog) itn. Simboličen pomen vodnih znakov je kazal na življenjske navade in kulturne modele takratnega plemstva in bogatejšega meščanstva, bil pa naj bi v ozki povezanosti z upanji, željami in nameni papirničarjev in njihovega poslovanja (Montecchi, 1994, 139). Kolektivni ikonografski imaginarij je uspešno dopolnjeval antične in srednjeveške sestavine z izkušnjo renesančnega človeka. Nekateri avtorji pa menijo, da so vodni znaki (pa tudi tiskarski signeti) tajna znamenja predreformacijskih mističnih in gnostičnih sekt albižanov, valdežanov in katarov, ki od pojava v Fabrianu²² do druge polovice 18. stoletja tvorijo nepretrgano in smiselno povezano vrsto emblemov, pripadniki teh sekt pa naj bi bili prvi evropski papirničarji, tiskarji, čevljarji, predilci, tkalci in drugi obrtniki. Heretiki, ki so se razbežali po vsej Evropi, so bili kvalificirana delovna sila, pogosto nosilci novih, naprednejših tehnik in načinov poslovanja. Plod njihovega premišljenega načrta naj bi bili tudi renesansa in reformacija, ki naj bi, prav kot izdelava papirja, imeli zibelko v francoski Provansi. Vodni znaki pogosto ponazarjajo prizor ali posamezen element kakega bibličnega dogodka ali izjave, saj so se izdelovalci papirja namesto z mečem želeli boriti z močjo božje besede (Bayley, 1990, 1–5). Poznamo pa tudi primere, ko je avtor za vsa natisnjena dela uporabil papir z vodnim znakom v obliki svojega družinskega grba.²³

²² Morda ni naključje, da se vodni znaki pojavijo prav v času verske vojne proti katarom (1208–1324).

²³ Giovanni Giorgio Trissino je večino knjig izdal leta 1529. Vse je tiskal anonimni tiskar Tolomeo Ianiculo v Vicenzi (sicer beneški tiskar Bartolomeo Zanetti), tiskarski signet in vodni znak na vseh knjigah iz tega leta pa sta enaka (kača, ki čuva zlato runo na drevesu – simbol Trissinovega rodu) (več v: Presl, 2008).

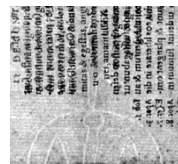
Pravica

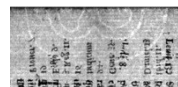
škofovski klobuk

tehtnica

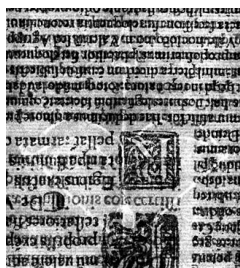
sidro

angel

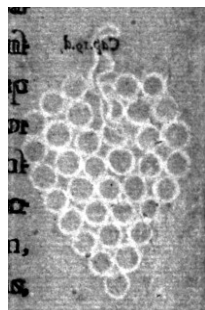
lilija

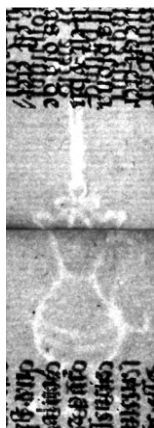
lok s puščico

volovska
glava

grozd

kelih

roka(vica)

trije hribi s
križem

Pogosti vodni znaki na tiskarskem papirju v 16. stoletju

Zaradi ponavljanja istega ali podobnih znakov pri vedno večjem številu papirnic so v 16. stoletju uvedli dodatni vodni znak. Navadno sta ga sestavljali začetnici izdelovalca ob nekem simbolu, pogosto križu. Na beneških papirjih 16. stoletja je bil nameščen v nasprotnem kotu od (glavnega) vodnega znaka, drugje, posebej v Franciji in Nemčiji, pa tudi simetrično na sredini druge polovice pole.²⁴ Dodatni vodni znak pogosteje srečamo na beneškem papirju oz. na papirju iz Padske nižine.

Pogosti dodatni vodni znaki na tiskarskem papirju v 16. stoletju

Vodni znak lahko govori o (Zappella, 2001, 99–104):²⁵

- sestavi snopiča in načinu prepogibanja pole,
- velikosti originalne pole,
- načinu postavitve besedila,
- uporabi različnih vrst papirja pri tiskarjih,
- tehniki tiskarskega dela,
- tehniki izdelave papirja,
- trgovini s papirjem,
- dataciji inkunabul *sine anno*.

²⁴ To ga navezuje na izvor vodnega znaka, ki je v začetnih oblikah bil enako sestavljen. Včasih pa sta papirničarjevi začetnici vključeni v sam glavni vodni znak (Zappella, 2001, 88–90).

²⁵ Obširna bibliografija te problematike in objavljenih reprodukcij vodnih znakov v: Pulsiano, 1987.

Poznamo tudi papirje brez vodnega znaka. Tak papir naj bi bil slabše kakovosti, a ni vselej tako. Ob sedanjem poznavanju lahko v Sredozemlju uporabljan papir brez vodnega znaka po izvoru delimo na (Zappella, 1996, 38):

- arabski vzhodni (od Iraka do Egipta),
- arabski zahodni (Magreb, arabska Španija),
- španski po izgonu Arabcev,
- italijanski pred 13. stoletjem.

Reprodukcija vodnih znakov

Za raziskavo sta pomembni kakovost in dostopnost reprodukcije vodnih znakov. Najstarejši in najcenejši način reprodukcije je prerisovanje, ki pa zataji pri vezani knjigi, kjer je vodni znak slabo dostopen, saj je pogosto razdeljen s pregibom, in pri reprodukciji detajlov, ki jih človeško oko ne zazna, svinčnik pa ne more narisati (npr. lega in stanje žic, s katerimi je vodni znak pritrjen na sito). Ob manj pazljivem ravnanju lahko tudi poškoduje papir. Na pomen, ki ga ima lahko papir v bibliografskih raziskavah, je prvi opozoril švicarski trgovec s papirjem C. M. Briquet (1839–1918) s publikacijo *Les filigranes* (1907).²⁶ Večkrat ponatisnjen, obsežen katalog s kasnejšimi dodatki vsebuje 16.112 prerisov vodnih znakov od najstarejših ohranjenih primerkov papirja, ki jih avtor postavlja v leto 1282, do tistih, izdelanih leta 1600. Vsakemu prerisu vodnega znaka so dodani podatki o kraju nahajanja in datumu besedila dokumenta. Ker si je Briquet prizadeval predvsem odkriti najstarejšo letnico pojavitve določenega tipa znaka, prerisi niso dovolj natančni za bibliografsko primerjavo.²⁷ Njegovo delo je večinoma osnovano na rokopisnih arhivskih dokumentih, s katerih je lažje prerisati vodni znak kot s papirja v vezani knjigi.²⁸ Poznal je problematiko odvisnosti podobe prerisa od strani papirja, s katere je prerisan vodni znak, a zanimala ga je le tipologija. Kljub nekaterim napačnim atribucijam in preživelim tehnikam reprodukcije ta priročnik še danes uporabljajo za določanje časa in kraja

²⁶ Krajše besedilo o pomenu vodnih znakov je objavil že leta 1888 (*De l'utilité des filigranes du papier et de leur signification à propos d'un recent procès*), o njihovi uporabnosti pri določanju časa in kraja izvora papirja pa govori v sestavku iz leta 1892 (*De la valeur des filigranes du papier comme moyen de déterminer l'âge et la provenance des documents non datés*).

²⁷ Več o omejitvah in možnostih uporabe Briquetovega priročnika v: Padwick, 1969, 47–49; Tanselle, 1971, 52–54.

²⁸ Na to pomanjkljivost Briquetovega priročnika za bibliografske raziskave papirja je opozoril že italijanski zgodovinar in bibliograf Roberto Ridolfi, ki pa je za raziskave uporabljal svoje knjige, ki jih je lahko razvezal in tako lažje fotografiral vodne znake (Fahy, 1998, 35).

izvora ter za identifikacijo evropskega ročno izdelanega papirja na podlagi vodnih znakov.²⁹ V petdesetih letih 20. stoletja so v Sovjetski zvezi začeli vodne znake reproducirati z obsevanjem lista z radioaktivnimi izotopi – sliko so dobili na rentgenskem filmu. Ta tehnika je sicer natančna, ne motijo je nanosi črnila na papirju, a je zelo zamudna in razmeroma draga (dolgi časi ekspozicije in razvijanja, cena radioaktivnih plastificiranih lističev, filmov, opreme za razvijanje, temnice itn.).³⁰ Fotografski tehniki na principu kontaktnega kopiranja sta dve, in sicer Ilkley in Dylux®. Prva zahteva tradicionalno razvijanje filmov, druga pa obsevanje z ultravijolično svetlobo. Časi ekspozicije so relativno dolgi, rezultat pa lahko moti črnilo oz. besedilo (Schoonover, 1987, 157–163). Poznamo tudi metodo obsevanja vodnega znaka z ultravijolično in infrardečo svetlobo, ki pusti sled na fosforescenčnem pigmentu, tako dobljena podoba pa se zabeleži na fotografskem papirju (Small, 2000, 169–170). V dobi digitalnega arhiviranja in gradnje slikovnih arhivov tudi na svetovnem spletu pa so našte tehnike še dodatno zamudne, saj zahtevajo naknadno digitalizacijo (Zappella, 2001, 107–108). Zajem slike z digitalnim čitalcem (skenerjem), ki je uporaben v filateliji³¹ in pri arhiviranju sodobnih dokumentov z vodnim znakom, za knjižno gradivo ni primeren, saj bi ogrozil vezavo. Digitalna fotografija je razmeroma cenen kompromis, ki zabeleži podrobnosti in posebnosti (način vpetja žice na sito, spremembe in poškodbe zaradi uporabe itn.) bolje od risbe, dostopnejši je od raziskav z radiološkimi in ultravijoličnimi napravami, za uporabo v medmrežju in drugih digitalnih medijih pa je najhitrejši.³² Digitalna tehnika omogoča tudi razmeroma preprosto rekonstrukcijo manjkajočih delov in dopolnjevanje vodnega znaka, ki pogosto (v vezani knjigi) ne more biti zabeležen v celoti.

²⁹ Razen za Španijo, Portugalsko, Skandinavijo in Veliko Britanijo.

³⁰ Krajše čase ekspozicije se doseže z močnejšo radiacijo, ki pa lahko preseže dovoljene meje. Z izboljšavami v rentgenski tehniki (zrak nadomešča helij, raziskovani predmet je nameščen v helijevo atmosfero) so skrajšali čas in jakost obsevanja (Aken, 2003).

³¹ http://www.pgacon.com/tips_on_scanning.htm

³² Na medmrežju najdemo že kar nekaj baz vodnih znakov: Le filigrane degli archivi genovesi (<http://linux.lettere.unige.it/briquet/>), The Thomas L. Gravell Watermark Archive (<http://www.gravell.org/>), Watermarks in incunabula printed in the low countries (<http://watermark.kb.nl/>), Wasserzeichen des Mittelalters (<http://www.oeaw.ac.at/ksbm/wz/wzma2.htm>) itd.

Kot izdelava papirja je tudi zapis (in druga pisana ali ilustrirana oprema knjige) v obdobju ročnega tiska doživel le malo sprememb. Tisk je glede na predhodne tehnike bil izboljššan predvsem s premičnimi črkami, lesorez pa je počasi izgubljal bitko z bakrorezom. Za raziskave je povednih več vidikov. Pomen izbire in priprave besedila se spreminja glede na naklado, jezik (za ljudske jezike je bila problematična standardizacija), obdobje (jezikovna podoba je bolj homogena šele v drugi polovici 16. stoletja) in zvrst. Vse faze tiska (priprava besedila, postavitev strani, korekcija, tiskanje) so morale biti skrbno načrtovane, da so dosegle učinkovito sinergijo in časovno usklajenost. Z analizo posameznih sestavin lahko spoznamo nekatere probleme, s katerimi so se srečevali takratni tiskarji, in načine reševanja. Nekateri dodatki in popravki besedila pa govorijo o filološki plati tiskanja knjig.

Tiskarske črke

Prve tiskarske črke so oblikovali po vzoru pisav, ki so se takrat uporabljale. Različnih pisav je bilo veliko, odvisno od geografske določenosti in namena. Tisk je povzročil, da so se regionalni tipi pisav poenotili in sta se iz različnih pisav izluščila dva tipa tiskarskih črk, gotica in antikva. Slednja je verzija humanistične rokopisne pisave, prilagojena za tiskarsko tehniko. Klasični prototip humanističnega rokopisa so bili napisi na antičnih spomenikih, kapitale pa naj bi bile oblikovane na osnovi pitagorejskih razmerij (zlati rez in druga popolna, harmonična razmerja). Ker so tip pisave že prej prilagajali vsebini dela, je jasno, da so za objave antičnih avtorjev uporabili antično pisavo. Humanistični rokopis sta poskušala oblikovati v tiskarske črke že Sweynheym in Pannartz (v Cicerovem delu *De oratore*), kar Carter imenuje gotska antikva oziroma nemški vidik italijanskega humanizma (Carter, 2002, 45–47). Prve tiskarske črke 15. stoletja so vsebovale mnoge legature, ki so prej krajšale čas zapisa rokopisov, zapletale pa so tiskarjevo delo. Šele v prvih desetletjih 16. stoletja se zmanjša njih število na znosno za nemoten tisk (Gilmont, 1990, 20). Humanistična pisava je bila vse bolj vezana na antične kapitale, bila je prava humanistična abeceda. Francoz Jenson (Benetke 1470) je uspel deloma, Aldo Manuzio pa popolnoma, ko je leta 1501 rimske kapitale pretvoril v male črke. Njegova kurzivna humanistika, katere črke je izdelal Francesco Griffo iz Bologne, je postala znana kot *aldina*, v Franciji *italique*, v Angliji *italics*, knjižni humanistiki pa je ostal naziv *antiqua*. Ta pisava je vplivala na rokopisne pisave in počasi izpodrinila gotico (Novak, 1987, 267). Tudi starostna daljnovidnost je bila morda eden od dejavnikov prevlade antikve nad gotico – rektor sorbonske

univerze je namreč precej slabo videl (Eisenstein, 1994, 202–204).³³ Gotica je tekmovala z antikvo na istih položajih v večini evropskih dežel vso prvo stoletje tiska. Preživela pa je renesanso na Nizozemskem, v Skandinaviji in nemških deželah, v nemških knjigah se je ohranila vse 19. stoletje in še dlje.³⁴ Renesančni tip pisave ni postal splošno priznan, ker bi slonel na enem tipu pisave namesto na drugem, ampak ker se je širil kot tiskan in ne kot rokopis. V 17. stoletju je meja med antikvo in gotico sovpadala z mejo med katoliškimi in protestantskimi deželami (Eisenstein, 1993, 122–123).

Postavitev besedila

Tisk je povzročil spremembe tudi v postavitvi besedila, ki je v inkunabulah še zelo gosto in poteka neprekinjeno prek cele strani. Tiskane knjige imajo več prostora med vrsticami, naslovi in podnaslovi so grafično poudarjeni. Take knjige so lažje berljive od rokopisnih, z razdelitvijo na vsebinsko enotne manjše dele (knjige, poglavja itn., ki so jih sprva označevale okrašene inicialke ali t. i. črke na čakanju oziroma opozorilne črke)³⁵ pa nudijo tudi boljšo orientacijo znotraj besedila. Temu je služilo tudi številčenje (in drugačno označevanje, npr. črke, asteriksi, daljše ali krajše marginalije) vrstic ali posameznih odstavkov besedila.

³³ Čeprav so bila očala v uporabi že konec 13. stoletja in so verjetno pomembno vplivala na bralno sposobnost (Kilgour, 1998, 77–78).

³⁴ Pravzaprav je gotico, ki naj bi bila židovska zamisel (Morison, 2000, 308), v Nemčiji odpravil šele Hitlerjev tajnik Martin Bormann januarja 1941, da bi podjarmljena ljudstva lažje razumela nemške ukaze.

³⁵ *Lettre d'attente* (fr.), *lettera in attesa* (it.) je bila zaradi podobnega, ločenega postopka iluminacije značilna že za rokopise (Golob, 2002, 171). Kot drugi okrasni in orientacijski elementi ter vezava so tudi okrašene inicialke bile pogosto prepuščene uporabniku, natisnjena je bila je črka, ki naj bi jo iluminator narisal.

Cicerone d
 EN CHE
 opinione,
B te: nondi
 sere di neg
 piace, che
 nell'uno non mi sento col
 chiarissimo lume dell'amo
 quale mi è più tosto dolce

Črka B »na čakanju«

(Cicero, M. T.: *Le epistole famigliari di Cicerone*. – In Vinegia : in casa de' figliuoli di Aldo, 1551)

Nekaj površine papirja za razdelitev na smiselno označena poglavja naj bi prvi žrtvoval (glede na začetek v novi vrstici pa prihranil) Aldo Manuzio leta 1513, po katerem je tak prostor imenovan »aldinska belina«.³⁶ A podobno razdelitev s črkovnimi oznakami je uporabil že Georg Husner v Strasbourgu za leta 1501 natisnjene pridige Bernarda, škofa v Frascatiju. Komentarji verskih, pravnih in klasičnih del so navadno natisnjeni okoli komentiranega besedila, pogosto v večjih ali manjših črkah oziroma v drugačni pisavi.

³⁶ Ali: *Blanc aldin* (Martin, 2000, 301).

genti. sicut dicit apłs. i. ad Ro. iij. Per euangelij: inquit. ego vos genui. Et idcirco semp debemus ipsum habere in intellectu p. meditationem. Et in affectu p. dilectionem. Et in ore p. publicationes. Et in ope p. obseruationem. Et in mētorū aggregationem. ¶ Circa rerū sciendū q. oportet ministrū ecclie p. dicare seu euangelizare quadruplex regnū. videlicet. Regnū creature ad admirādū. considerans operib. Regnū etiam anime ad pseruādū. exterminans hostib. Regnū etias ecclie ad dilatandū. multiplicādo ciuib. Regnū etiam glorie ad desiderandū. inflammādo affectib. ¶ Oportet dico euangelizare regnū creature rē. Tota enim creaturā vniuersitas est quod dā regnū. Cui⁹ regni rex est ille q. dicit rex mūdi. De quo dicit ille sanctus puer. ij. Machab. vij. Rex mundi inquit. nos defunctos p. suis legib. in eterne vite resurrectione suscitabit. De isto regno p. exponi illud q. scribit Ezech. xvj. Decora facta ea vehementer nimis. et profecisti in regnū multū pulcrum et nobile. Istud regnū debet euāgelisari. ipsiusq. decore et pulcritudo hominib. nunciari ut p. sideratis opib. mirabilibus que deus fecit in ipso cognoscāt. q. si regnum istud pulcrū est: longē pulcrior: est rex q. ipm gubernat. Unde dicit ei Boetius in libro de consō. O qui p. p. etia mun-

dum rōne gubernas: forma boni liuore carens. Tu cuncta super no dūcis ab exemplo pulcrū. pulcerrimus ipse. Mūdu mente generas. siliq. imāgie formā. Istū ergo regnū euāgelisandū est. id est nunciandū hominib. ut cōsiderent mira dei opera que fecit in illo. Et quō miro modo cōseruat ipm: regit et gubernat. Et sic admirantur huius regni pulcritudinem: magnitudinē et perfectionem. S. amplius mirent pulcritudinem et magnitudinē et pfectionē sui regis. Et cōsideratione etiam creaturā ducunt homines in cognitionē creatoris ac pfectionē ipsius. i. impfecit. iuxta illud Sapientie. xij. A magnitudine sp. creature potest creator horū cōgnoscibiliter videri. Ergo euangelisetur istud regnū ut homines admirent. et admirando efficiantur sapientes in notitia dei. Quia sicut dicit p. in iij. methaphisice. Propter admirari ceperunt homines p. filosofari. ¶ R. Secundo debet euāgelisare minister ecclie regnū anime ad pseruādū. Anima ei hominis est quod dā regnū dei in quo sub deo q. rex est istius regni. Voluntas imperat. Intellectus consultat. Et diuina regular. Et sensualitas seruit vlt. saltē fuit d. Et certe. Tūc istū regnū bñ regit. qñ est in p. nape. i. in volūate innocentia. qñ ē in p. sile. i. in intellectu prudentia qñ est in lege iusticia: sicut est in

¶

Aldinska belina (označena s pravokotniki)

(La Tour, Bertrand de: Sermones Bertrandi de tempore. Pars estivalis. – Argentin : [G. Husner], 1501)

Okrasi in ilustracije

Prve tiskane knjige so prav tako kot rokopisne okraševali miniaturisti in iluminatorji, ki so risali tudi inicialke (t. i. črke na čakanju oziroma opozorilne črke³⁷ se zato ohranijo globoko v 16. stoletje). Ker so beneški tiskarji dolgo zavračali obsežno rabo lesorezov v tiskanih knjigah, so najprej profitirali miniaturisti. V navadi je bila krasitev prve strani s historizirano inicialko in grbom kupca. Tudi lesorezne ilustracije so se

³⁷ *Lettre d'attente* (fr.), *lettera in attesa* (it.) je bila zaradi podobnega, ločenega postopka iluminacije značilna že za rokopise (Golob, 2002, 171).

opirale na iluminacije v inkunabulah: z umestitvijo na listu, razmerjem med podobo in besedilom in v sistemu krašenja inicialk (Vignjević, 2001, 64, 68). Naslednja stopnja je bilo odtiskovanje lesorezov na že natisnjene pole, nato pa so ilustracije natisnili v procesu tiskanja besedila. Serijska proizvodnja je prinesla izboljšave tudi v tisk ilustracij: strasbourški tiskar Johann Grüninger je izdelal posamezne stalne dele lesorezov in jih nato poljubno sestavljal v večje podobe (t. i. *factotum blocks*). Najpogostejša in cenejša tehnika je bil lesorez, ki pa je primeren le za grobe obrise. Prednost pred bakrorezom je ohranil dlje, ker je lahko bil tiskan hkrati z besedilom. Bakrorez je sicer zelo natančen in učinkovit, ampak dražji tudi zato, ker so ga morali tiskati posebej, pogosto tudi na drugi lokaciji, zaradi drugačne metode nanašanja črnila (nizki tisk, črnilo je v zarezah) (Richardson, 1999, 134).

Uporabljali so rastlinske, živalske, mitološke, simbolične, religiozne in motive iz vsakdanjega življenja, zaključke poglavij so oblikovali v klin ali trapez, dodajali vinjete, miniature in okrasne letve in bordure ter različne heraldične znake. Ilustrirane knjige so bile dražje, ker so lesoreze in kasneje bakroreze izdelovali znani umetniki (npr. Holbein, Dürer), ki so včasih prispevali tudi serije okrašenih inicialk. Tiskarske inicialke so izvirale iz kaligrafskih inicialk 15. stoletja in po njih podedovale mnoge oblikovne elemente – uvihnjena telesa, nitaste vobe v ozadju itn. (Golob, 2002, 175). V Italiji so bile pogoste t. i. govoreče inicialke, ki so predstavljale podobo, katere ime se je začelo s to črko.³⁸

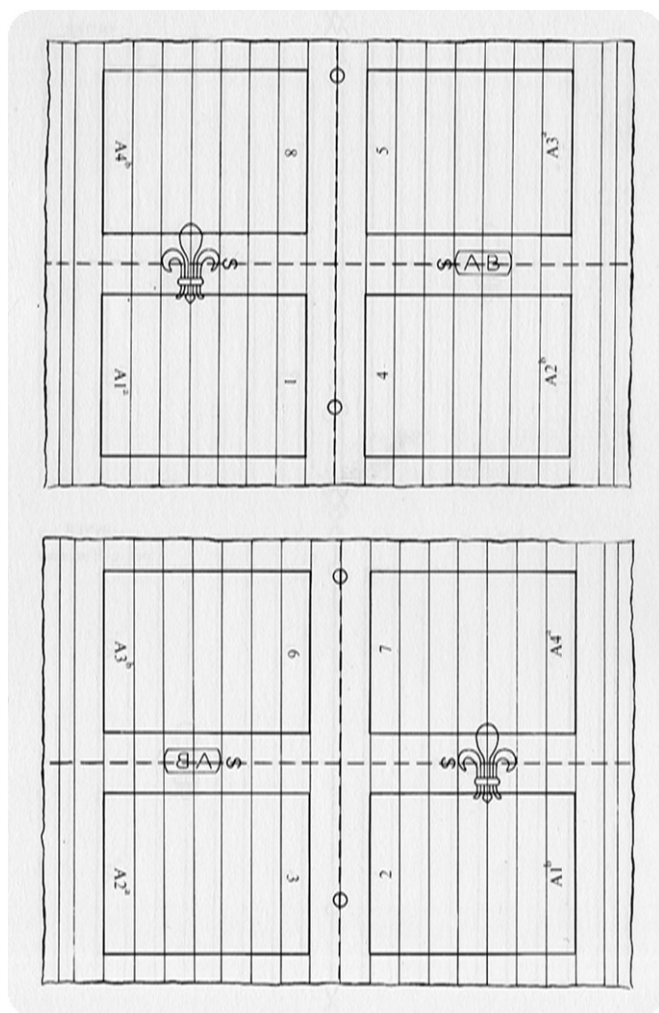
Kompozicija knjižnega bloka

Format

Izraz format za velikost tiskovne pole izvira iz etimologije: v okviru s sitom, imenovanem forma, so izdelali osnovni list papirja, pola, ki jo je (obrezano ali ne) nato tiskar vstavil v stiskalnico. V bibliografiji je izraz format dolgo povezoval fizično podobo knjige in nekatere tiskarske postopke, ki so knjigi nadeli prav to specifično podobo. Tudi paleografi so format uporabljali za opis materialne strukture dokumentov, ki je bila posledica določenih skriptorjevih tehnik. Bibliografu pa format ne pomeni samo velikosti in oblike knjige, mere listov ali vezave pa ne nudijo prav nobene informacije o postavitvi strani in celotne (ali dela) tiskovne pole niti o načinih pregibanja in sestavi snopičev. Fizični opis seveda lahko vsebuje tudi mere listov, a knjige z enakimi dimenzijami listov imajo lahko zelo različno strukturo. Bibliografski opis se zato ne zadovolji z

³⁸ Več o tovrstnih inicialkah v: Petrucci Nardelli, 1991.

značilnostmi, ki očitno pritegnejo pogled – bibliografe zanima, zakaj so določene posameznosti prav take, in prav format kaže na neločljivo povezanost opisa in analize: za bibliografski opis knjige kot materialnega izdelka so pomembni tako podatki o načinu vezave snopičev kot tudi o načinu tiskanja: zadnji list knjige je lahko bil na tiskovni formi hkrati s prvim listom (v tem primeru sta bila polovici istega bifolija), ker sta sestavljala isto tiskovno polo, v isti snopič pa so lahko bili vstavljeni listi (tj. bifoliji ali celo več snopičev) iz različnih tiskovnih pol, bili so torej tiskani na drugi tiskovni formi v drugem tiskovnem postopku (morda celo na drugi lokaciji z drugo grafično tehniko, npr. bakrorezne ilustracije ipd.). Do takih ugotovitev, pomembnih tako za zgodovino tiskarstva kot tekstno kritiko, pa lahko pridemo samo z analizo, ki vodi tudi do določanja formata. Glede osnovne definicije, ki format povezuje samo s številom pregibov tiskovne pole – en pregib torej pomeni folio, dva kvart, tri oktav itn. –, se bibliografi načeloma strinjajo. Ta določitev formata povsem ustreza v primerih, ko je bila hkrati natisnjena ena stran cele tiskovne pole (tj. tiskovna pola je sovpadala s tiskovno formo). Format knjige pa vedno ne odgovarja številu prepogibov tiskarske pole, ker so pole bile različnih mer, lahko pa so jih pred tiskom tudi dodatno obrezali ali razrezali (npr. na dve polovici, v razmerju $1/3 : 2/3$ itn.). Pri določanju pravega formata knjige je zato treba upoštevati: smer poteka vodnih črt v papirju, položaj glavnega in dodatnega vodnega znaka, število listov v enem snopiču, mere tiskovne pole in število pregibov (Zappella, 2001, 333). V 16. stoletju je bil najpogostejši format kvart, sledila sta mu oktav in folio. Aldo Manuzio je prvi natisnil klasično delo v priročnem oktavu, ki se je hitro razširil po Evropi. V oktavu in manjših formatih so tiskali tudi heretične knjige, saj jih je bilo lažje skriti in transportirati (Higman, 1990, 120).

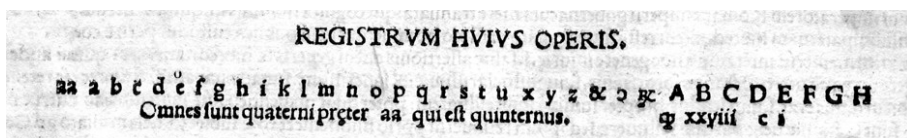

*Shema postavitve obeh strani tiskovne pole na tiskovno formo
za format kvart
(Gaskell, 1972, 89)*

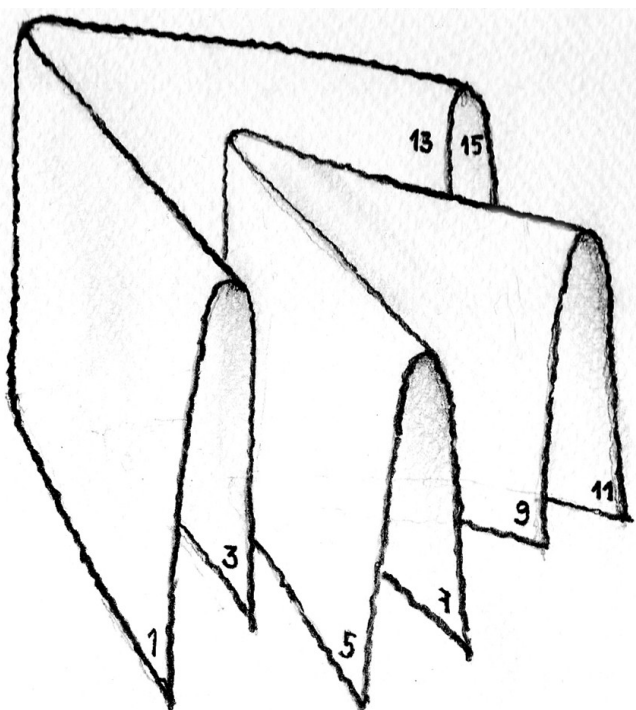
Tiskovna pola in snopič

Osnovna enota knjige je tiskovna pola, čeprav mnogi trdijo, da je to snopič. A slednji je lahko bil sestavljen iz ene pole, ta je lahko bila razdeljena na več snopičev ali pa je več pol sestavljalo en snopič. Neposredno povezavo med tiskovno polo in knjižno enoto ponazarja tudi navada predvsem italijanskih tiskarjev še vsaj v tridesetih letih 16. stoletja, da so po registru označili tudi skupno število pol oz. količino papirja, ki je bila vsebovana v enem izvodu knjige. Taka označba je služila za tiskarjevo

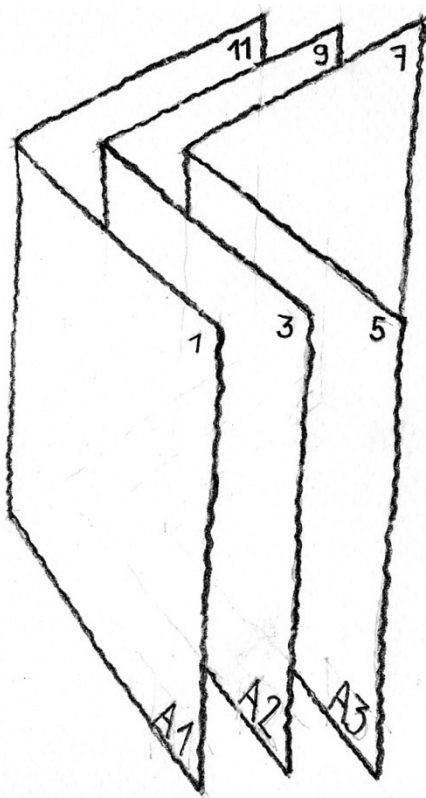
kontrolno porabljenega papirja za eno naklado pa tudi kot element določanja cene v trgovini s papirjem in že natisnjenimi knjigami. Osnovna enota je bil t. i. *quinion*, sestavljen iz petih tiskovnih pol. Za en dukat se je dobilo 30 do 35 *quinionov*, torej 150 do 175 tiskovnih pol (Zappella, 2001, 328–329). Na knjigah natisnjena oznaka je navajala število *quinionov* in polovičnih enot listov (*carta*). V spodnjem primeru Valeriusa iz leta 1518 torej *q xxviii c i* pomeni 28 *quinionov* in en list (ker je knjiga v formatu folio, je to skupno 282 listov).

Register knjige z označbo (desno spodaj) skupne količine papirja, vsebovanega v enem izvodu
(Valerius Maximus: Valerius Maximus noviter ... – [Venezia : Melchiorre Sessa], 1518)

Shema snopiča knjige v formatu kvart, sestavljenega iz dveh tiskovnih pol
(Risba: Kaja Joksič, 2011)

Shema snopiča knjige v formatu folio, sestavljenega iz treh tiskovnih pol
(Risba: Kaja Joksič, 2011)

Številčenje

Številčenje listov, navadno na recto strani, je tiskana knjiga podedovala od rokopisne. Številčenje je bilo prepuščeno kupcu, tiskati so ga začeli le nekaj let pred pojavom tiskanih signatur (uporaba številčenja listov in signatur sta se v zgodnjem obdobju tiska izključevali). Prvo danes znano knjigo s tiskanim številčenjem listov je natisnil Arnold Theroernem v Parizu leta 1470. Sistem številčenja pa se je uveljavil šele v zadnjem desetletju 15. stoletja, ko so postala pogostejša vsebinska kazala. Sprva so številčili liste z rimskimi številkami v zgornjem desnem kotu v istem tipu pisave, pogosto pa v večji kot besedilo. Včasih je beseda Folium ali okrajšava Fo. bila natisnjena pred številko, včasih pa Folium na verso, številka pa na recto strani. Arabske številke so za številčenje listov začeli uporabljati v Benetkah, številčenje strani pa naj bi prvi uporabil Nicholas Goetz v Kölnu leta 1475 (Martin, 2000, 32). Aldo Manuzio je to storil leta 1499, ko je prvi začel številčiti tudi vrstice. Sicer pa je paginacija, tj.

številčenje strani, bila še v prvi polovici 16. stoletja zelo redka. Začetnih in končnih listov (uvod, posvetilo, kazalo ipd.) navadno niso številčili (Zappella, 2001, 405–406).

Živa pagina

Z izrazom živa pagina označujemo področje nad besedilom, ki navadno vsebuje navedbo naslova dela (pa tudi poglavja, del knjige, psalma, foliacijo ali paginacijo ipd.), ki je postala običajna v 16. stoletju (Ivančič, 2001, 92). Redkejša so take navedbe pod besedilom. Služila je odličnosti knjige v očeh bralca, pa tudi orientaciji znotraj besedila.

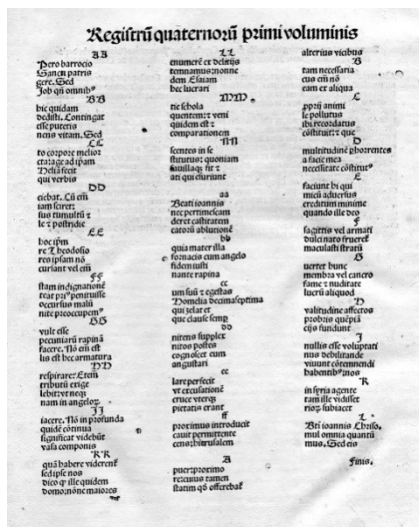
Živa pagina z označbo poglavja in foliacijo

(La Tour, B.: *Sermones Bertrandi de tempore. Pars estivalis.* – Argentin : [G. Husner], 1501)

Register

Problem pravilnega prepogibanja in zaporedja tiskovnih pol pri vezavi knjige so tiskarji rešili sprva (do leta 1480) z registrom, seznamom prvih besed listov prve polovice snopiča, ki so ga natisnili na (najpogosteje) zadnji strani knjige. Služil je tudi kontroli celovitosti knjige. Med letoma 1480 in 1485 je bil to seznam signatur namesto besed, po tem letu pa označba tipa in števila pol. Seveda se starejše oblike registrov srečuje še daleč v 16. stoletje. Register je italijanskega izvora, pogost je tudi v Španiji in Franciji, manj pa v nemških deželah. Občasno so ga uporabljale nürnberške tiskarne, kölnske nikoli, raje pa švicarske. Bolj natančen sistem pa so signature, saj so na listih različnih pol lahko bile tudi iste besede (Zappella, 2001, 403).

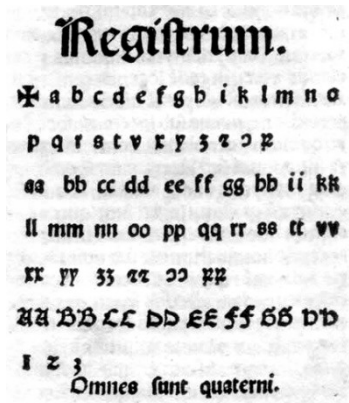
Seznam prvih besed prve polovice snopiča
(Iohannes Chrysostomus:
Accipe candidissime lector
Opera divi Joannis ... –
Basileae : ductu v[er]o &
impensa providi viri
Vvolgangi Lachner, 1504)

Seznam signatur s številčno označbo tipa snopiča
(Nani Mirabelli, D.:
Polyanthea. – Venetiis : arte et
impensis Petri Liechtenstein,
1507)

Seznam signatur z opisom tipa snopičev
(Natali, P. de: Catalogus
sanctorum et gestorum eorum
ex diversis voluminibus
collectus. – [Venetiis] : per
Nicolaum de Franckfordia
ipressus, 1516)

Seznam signatur – tip

snopiča je razbrati iz

zapisa signature

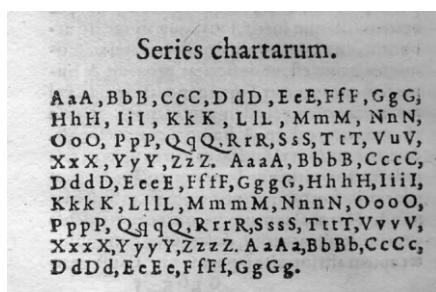
(Aristoteles: Aristotelis

Stagiritaë libri omnes, quibus

Historia, Partes ... – Lugduni

: apud Ioannam Iacobi Iunta

F., 1579–1580)

Nekaj najpogostejših tipov registrov v 16. stoletju

Signature

Signatura je črka ali številka, natisnjena na prvi strani vsakega snopiča (ne nujno tiskovne pole), ki v naraščajočem zaporedju pove knjigovezu, če ima v vezavi kompletno knjigo in v kakšnem zaporedju naj veže snopiče v knjigo, brez da bi moral posvečati pozornost številčenju strani oz. listov. Signaturo so uporabljali že pisci srednjeveških rokopisov, med vezavo pa so tisti del lista odrezali. Prvotno je služila orientaciji pisarjev znotraj besedila in knjigovezu v obdobju, ko še niso poznali številčenja listov oz. strani. Prvo danes znano tiskano knjigo z natisnjenimi signaturami naj bi izdelal Johann Koelhoff (verjetno je sprva delal pri Wendelinu iz Speyerja v Benetkah) v Kölnu leta 1472 (Dane, 2003) oziroma Pfister v Bambergu desetletje prej (Martin, 2000, 32). V Italiji so se rokopisne signature ohranile dlje, prehodno obliko pa so predstavljale signature, odtisnjene po tiskanju besedila (t. i. *stampiglio*) (Zappella, 2001, 399). Za označevanje tiskovnih pol so uporabili latinsko abecedo, 23 črk od A do Z (za I–J in U–V–W po en znak), naslednje pole pa z AA–ZZ itn. (ali aa–zz, Aa–Zz ipd.). Navadno so označevali prvo polovico listov snopiča z rimskimi, redkeje arabskimi številkami. Za signature preliminarних pol so navadno uporabili simbole (malteške križe, asteriske, paragrafe ipd.), grške črke ali kombinacijo latinskih črk (Aa) (Zappella, 2001, 400–401).

enim sic p nes non impediunt iudicium rationis, quia iam præceit,
orum erro- sed magis adiuvant ad promptius exequendum. Et in hoc
. Dañ. dicit sunt vtilis virtuti. vnde Greg. dicit in quinto moralium.
nullū pec- Curandum summopere est, ne ira, quæ vt infirm virtutis af
go non om sumit: menti Dñetur, ne quasi domina præeat, sed velut an
um est viti cilla ad obsequiū parata a rōnis tergo nequaquā recedat.
Quæst. Dif. S. Tho. R 2 Tunc

Signatura drugega lista snopiča R

(Thomas Aquinas: Quaestiones disputatae divi Thomae Aquinatis, doctoris angelici ... – Venetiis : apud Hieronymum Scotum, 1569)

Beneški tiskarji so izpopolnili sistem signatur s t. i. normo, saj so hkrati tiskali več del (naslovov) v istih prostorih. Za identifikacijo tiskovnih pol enega dela so zato na prvi recto strani posameznega snopiča natisnili skrajšano kombinacijo imena avtorja in naslova dela. Prvo dovolj veliko tiskarno, ki je potrebovala tak nadzor delitve dela, naj bi imel Andrea Torresano v Benetkah konec 15. stoletja (Smith, 2000, 73–74). V tiskarni dedičev Alda Manuzia, katerih skrbnik je bil Torresano so leta 1526 na knjigo v grščini natisnili tekoči naslov v latinščini, ker vsi delavci seveda niso znali grško, hkrati pa so tiskali več del v tem jeziku (Zappella, 2001, 400). V večjih tiskarnah je bila delitev dela večja, pogosto je stavec izročil postavljeno tiskovno formo delavcema na stiskalnici, ki takrat ni bila zasedena. Tiskovne pole ene knjige so bilo lahko tiskane na več stiskalnicah, včasih tudi v več tiskarnah. Da je natisnjeno besedilo izviralo iz različnih tiskovnih form, spoznamo iz razlik v normi (če seveda stavci niso bili dogovorjeni za uporabo ustaljene oblike) (McKenzie, 1969, 19–21).

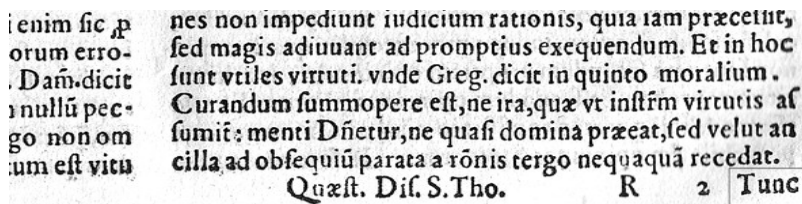
itis, & auxiliis aliorū, & veniebat mihi in mentem sepius q̄ti
 est, vt quærar, q̄ viuerē ita. i. iam misere, quā gaudere, q̄ vi-
 rem. Quāquam. n. nulla insignis iniuria pepulit. i. percussit,
 et ipsum priuatum. i. peculiariter. Nec quidquā venit mihi ta-
 ēpote in mentē, optare. i. vt optem, quod Cēsār nō derulerit. i.
 resentauerit mihi vltro. i. ēt prius, q̄ rogarem. tñ ego nihilomi
 Epist. Fam. L 2 nus
 mum adhibeo, & cogito. [Attendo] Confidero, perspicio, & ad cor. Attē.
 pus refertur. [Diutius] Longiori tpe. [In ijs ēt]. i. prater hoc, quod do
 affirmo tibi, te diutius non esse catiturum p̄ia, affirmo etiam nos
 non futuros fortasse diutius in his molestiis, in quib. nunc sumus
 . i. vt semper careamus dignitate, & libertate. [Primū] Ratio, qua
 re Nigidius non sit futurus diutius in illis molestiis. [Videor per-
 spicere] Cognoscere. [Qui plurimum pōt]. i. Cēsā. [Propensum] Propen-
 Epist. Famil. L Pronum, sus

Različni normi na istem snopiču dajeta slutiti, da je snopič bil sestavljen iz polovičnih pol, natisnjenih na več tiskovnih formah

(Cicero, M. T.: In M. Tullii Ciceronis familiarium epistolarum commentarii. – Venetiis : apud Hieronymum Polum, 1580)

Kustode

Kustode (ali tudi kustosi) so kot signature in register knjigarnarju in knjigovezu lajšali preverjanje celovitosti in sestavljanje pravilnega zaporedja tiskovnih pol, pa tudi stavcu pomagali pravilno razporediti strani na tiskovno podlago. Kustoda je prva beseda neke strani, natisnjena v zadnji vrstici predhodne strani, ki je tudi pri branju na glas (pogost pojav v časih nizke stopnje pismenosti) olajšala prehod na naslednjo stran. Lahko so jih tiskali na vse strani, samo na tiste brez signatur, samo na recto strani listov ali pa samo na verso stran zadnjega lista posameznega snopiča (Zappella, 2001, 404–405). Prve tiskane kustode naj bi se pojavile leta 1471 v Ferrari in v italijanskih tiskarnah do 16. stoletja postale običajne. Najprej so jih tiskali samo na liste prve polovice snopiča, kar pa knjigovezu ni lajšalo sestavljanje pravilnega zaporedja snopičev. Pomanjkljivost je odpravila kustoda, natisnjena na zadnji strani snopiča. Lahko pa so jih tiskali na vse strani, samo na tiste brez signatur, samo na recto stran listov ali pa samo na verso stran zadnjega lista posameznega snopiča (McKerrow, 1927, 84; Zappella, 2001, 404–405). Redke postavitve kustod, npr. samo na verso strani listov ali samo na straneh brez oznak signatur, srečamo pri nemških in francoskih knjigah, pariški tiskarji pa naj bi postavljali kustode samo na zadnjo stran snopičev (Gaskell, 1972, 53).

enim sic p
orum erro-
Dam. dicit
nullū pec-
go non om
um est viti
nes non impediunt iudicium rationis, quia iam præcetur,
sed magis adiuvant ad promptius exequendum. Et in hoc
sunt vtilis virtuti. vnde Greg. dicit in quinto moralium.
Curandum summo opere est, ne ira, quæ vt infirmū virtutis af-
fumi: menti Dñetur, ne quasi domina præeat, sed velut an-
cilla ad obsequiū parata a rōnis tergo nequaquā recedat.
Quæst. Dis. S. Tho. R 2 Tunc

Kustoda je navadno natisnjena v isti vrsti s signaturo in normo
(Thomas Aquinas: *Quaestiones disputatae divi Thomae Aquinatis, doctoris angelici ...* –
Venetiis : apud Hieronymum Scotum, 1569)

Elementi za identifikacijo

Naslovna stran

Naslovna stran identificira vsebino, izdajo, tiskarja itn. ter privlači kupca z dekoracijami in obljubljeni popravki (Richardson, 1999, 132). Sprva je na vsebino knjige dajalo slutiti samo kazalo, natisnjeno na prvih straneh knjige. Prvi tiskarji so s tiskom želeli kar najbolj posnemati rokopisno knjigo, navadno pa so natisnili le »suh« besedilo in liste poslali (ali prodali) v nadaljnjo obdelavo iluminatorjem, rubrikatorjem ipd. Da bi se

slednji lažje orientirali znotraj besedila, so na prvi (ali priloženi) list natisnili naslove ali drugačne oznake poglavij, kar je zametek kasnejšega kazala vsebine (Martin, 2000, 31). Naslovna stran se je pojavila šele s tiskano knjigo (čeprav je marsikatera inkunabula brez nje), ko so se tiskarji začeli postopoma zavedati, da množičnejša proizvodnja zahteva drugačne elemente prepoznavnosti knjige, nekakšno osebno izkaznico, ki omogoča ugodno pozicioniranje na tržišču.

Accipe candidissime lector opera divi Joannis chrysostomi archi episcopi Constantinopolitani.			
In alphabeto 25			
Quino medico utendum.	2	De charitate fin deum.	78
Contra avariciā.	3	Contra eos qui ebrietati vacant et delirio.	80
De detractione.	7	Contra luriantes et deditos delirio.	81
De patientia et tolerantia.	11	De monachorum vita.	82. 81. et. 84
De iuramentis omni studio fugiendis.	15	De beneficiis quoad a nobis indigentibus erubesc.	85
Quod vitio est participum timor.	1	De sumendo indigne divina et sancta mysteria.	86
Quod vitio est peccatorum destructione vitio est.	17	De sacrosancti participatione imperitior.	87
Ad virtutem exhortatio.	18	Quod vitio est moderata reparatione.	88
De superfluitate.	19	Quod ob amorem christi omni oportet afflictione sufferre.	89
De narrando contra gemitus.	21	Quod maritum est lucrum in tribulatione ob gratiam.	90
De variacione ad beatum.	23	Quod deo gravior agere debemus.	91
De creatura hominum.	24	Quod ecclesie regni absque tribulatione et laboribus acquiritur non potest.	92
De populo liberato ab omni angustia et constituto in fiducia.	28	Quod hic afflicti peccatorum erubescit remissione.	93
De calamitate ciuitatis antiochie.	30	Quod infestantem magnanimitate ferre oportet deum magis est quod benefacere.	94
De seditione.	32	Quod peccatores lugendi sunt viucentes et mortui.	95
Ad homines agros colentes.	37	Quod per defunctos lugendi non est sed orandi.	96
De regis et ciuitate reconciliatione.	39	Quod nihil nobis potest ieiunium si reliqua deficiunt merita.	97
De penitentia et continentia et virginitate.	41	Quod maxime est famelicus dei beneficia recipere.	98
Quod christiani oportet vitam rectam habere.	43	De sancte quadraginta ieiunio.	99
De optima conversatione.	47	Quod vitio est paupertas.	100
De vita recta.	49	Eiusdem in id euangelio fin marci: Cum visisses suas turbas ascendit in montem.	101
De iuramento si abstinere.	51	Eiusdem in euangelio de monte: Dicit quoniam in me peccabit frater meus.	102
Contra iracundiam.	53	Quod ad hunc usque instantem considerare non oportet: neque lapsum de se desperare.	104
De ira.	54	Quod melius est iniuriis pati quam inferre.	105
De ira et longanimitate.	55	De oratione.	106
De elemosina et misericordia.	56	De penitentia.	107
Quod ara est elemosina et omni artu gestuossima.	57		
Quod oportet multum circa dei desiderium studium habere.	58	In alphabeto a a et B.	
De elemosina et misericordia.	59	Expositio in supscriptione psalmi dñi agessimi.	1
Quod magnus est bonus in nos peccantibus peccata dimittit.	60	Expositio in psalmi quinquagesimo.	2
De elemosina et misericordia.	61	In psalmi ceterum viginti quingentesimo.	3
De humilitate et quiete.	62	In psalmi ceterum viginti quingentesimo.	4
De humilitate et quod plenus quasi non sint oportet remanere.	63	De beato iob.	5
Quod non oportet de seipso lapsum desperare.	64	De ascensione helie.	6
Quod magni boni sunt propria peccata a molere.	65	De naturate septem machabeorum.	7
Quod ipse anime curā oportet habere.	66	De tribus pueris.	8
De vana gloria et ambitione.	67	De sancta susanna.	9
De luxurie et inuidia.	68	De idem christo.	10
De inuidia et luxurie.	69	De viuit et paupere.	11
Quod oportet semper peccatorum memoria habere.	70	De lavaro relictante.	12
Quod supplicio penae est dei re non parari.	71	De muliere chananea.	13
De iudicio et avaricia que non ex magnitudine sed ex voluntate iudicare: de bis qui gebennalem penā non credunt.	72	In euangelio fin marci: Ele mendo.	14
De tremenda iudicii die.	73	In euangelio fin marci de principio euangelii.	15
De bis qui gebennalem penā non credunt.	74	In euangelio fin lucii de viuit.	16
De cōcordia et charitate.	75	In euangelio fin iohannis.	17
Quod in manifestacione christi oportet imitari.	76	De recipiendo iohannem.	18
	77	De sermo ipse iohannis de pace.	19
		De crudelitate discipline.	20

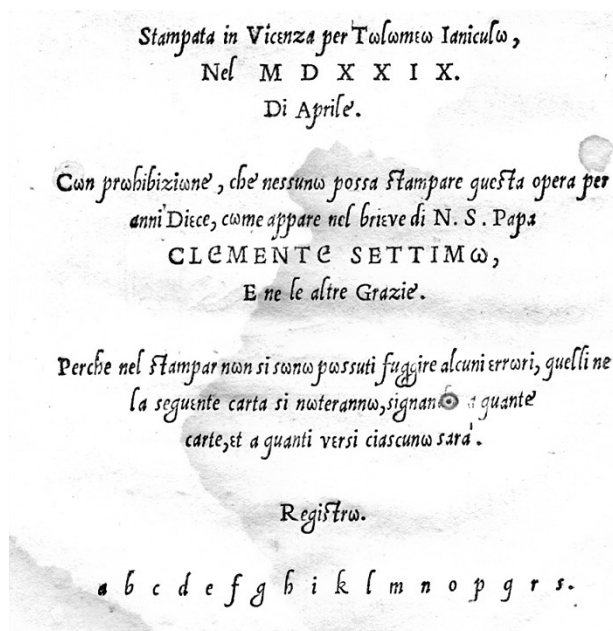
Ad Vñ P. Magist. Zacharie ex Neisarijs Mi. 613

Naslovna stran, sestavljena iz vljudnostnega nagovora bralcu in kazala (Iohannes Chrysostomus: Accipe candidissime lector Opera divi Joannis ... – Basileae : ductu v[er]lo & impensa providi viri Vvolgangi Lachner, 1504)

Naslovna stran je morala vsebovati elemente, ki so kazali na vsebino in izvor knjige (avtorja, naslov, založnika oziroma tiskarja z naslovom in datumom proizvodnje), signet pa je vse zapisano predstavil v sliki (Gilmont, 1990, 19–20). Na prazen list, ki so ga tiskarji puščali nepotiskanega, služil pa je samo zaščitni besedila, so sprva tiskali samo kratek naslov ali reklamo za svojo obrt, kasneje pa čedalje več informacij, ki so bile pomembne za hitro predstavitev potencialnemu kupcu (Ivančič, 2001, 91). Proces nastanka naslovne strani je bil zaključen šele, ko je vsebovala podatke o tiskarju oz. založniku (Zappella, 2001, 425). Naslovna stran je bila včasih okrašena (okrasne letve, vinjete), pogosto so črke bile v črni in rdeči ali modri barvi (t. i. rubriciranje). Razpoznavno funkcijo rdečih in modrih črk je kasneje prevzela kurziva. Heretične in druge prepovedane knjige so navadno nosile nedolžne naslove. Na naslovni strani ali v kolofonu je bila natisnjena tudi izjava o privilegiju.

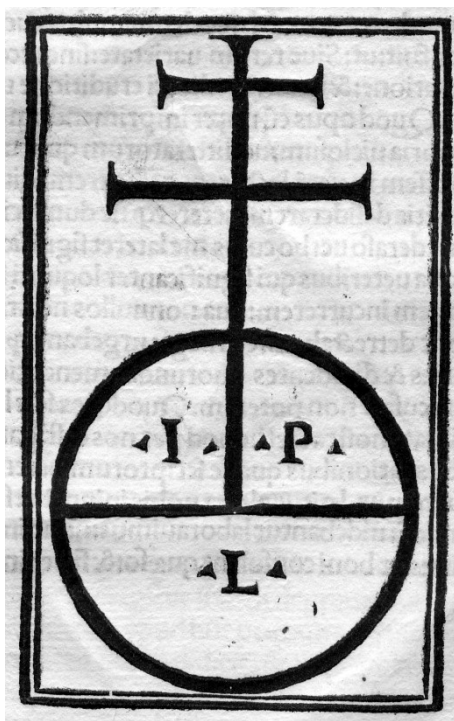
Kolofon

Knjiga se je navadno zaključila s kolofonom, tj. napisom ali alegorično predstavitvijo, ki je prinašala vse podatke o knjigi (naslov, tiskarjevo ali pisarjevo ime, kraj in datum tiskanja oz. pisanja). Bil je naslednik eksplicita, značilnega zaključka srednjeveških rokopisov in inkunabul.

Kolofon, privilegij, napoved seznama napak in register
(Trissino, G. G.: La poetica. – In Vicenza : per Tolomeo Ianiculo, 1529)

Signet je najbolj tipičen znak za identifikacijo izvora knjige. Morfološko jih lahko opredelimo kot nekakšne lastniške heraldične znake, ki združujejo umetniške in domiselne oblike z dopolnjujočim mottom (Jerele, 2004, 59). Prav tako kot vodni znak je to simbol, ki je ločeval izdelke enega tiskarja od izdelkov drugih. V 16. stoletju se lahko pojavlja na naslovni strani, na zadnji strani nad kolofonom ali pa na obeh straneh hkrati (lahko isti, lahko pa založniški na naslovni strani, tiskarski pa na zadnji strani). Sprva je predstavljal tiskarjeve začetnice, pogosto v krogu s križem. Beneška renesansa je vplivala na razvoj knjižne ilustracije v ostali Evropi. Večina signetov v južni in srednji Evropi je sprva imela značilno italijansko obliko – večdelno zemeljsko oblo z dvojnim križem (tiskarji Frankfurt, Ballarino, Pentius) (Jerele, 2004, 24).

Signet beneškega tiskarja Giacoma Penzia

(Martialis, M. V.: *Martialis cum duobus commentis*. – [Venezia] : impressit volumen hoc Iacobus Pentius de Leuco impressor[um] omnium accuratissimus, 1503)

Z razvojem tržišča in konkurenco med tiskarji/založniki je signet postajal vse bolj zahteven in prefinjen, predstavljal pa je simbolično učinkovite

podobe: orla, feniksa, sireno, Srečo, Slavo, Krepost itn. Prevladujejo seveda v renesansi običajne tematike: zaupanje v učenost, premagovanje človekove smrtnosti, vero v ponovno vstajenje, poveljevanje tiskarja, zavist in tekmovalnost, pa tudi zaupanje v zveze med tiskarji, razmerje med Krepostjo in Srečo, simbole krščanstva itn. (Zappella, 2001, 559–560). Včasih je signet ponazarjal neko značilnost tiskarja (npr. priimek – grifon pri družini Gryphius). Tiskarji so sčasoma spreminjali svoje signete ali uporabljali različne tudi v isti knjigi (navadno variante istega znaka z drugačnim okrasom, v drugi velikosti, z in brez motta ipd.).

Signet z mottom lyonskega tiskarja in založnika Sebastiana Gryphiusa

(Cicero, M. T.: *Rhetoricorum ad Herennium libri quattuor*. – Lugduni : apud Seb. Gryphum, 1552)

Na signete so v 16. stoletju vplivali t. i. emblemi (tudi notarski znaki). Ker pa je pri signetih navadno izpuščen bistven element emblema, epigram, bi jih lahko opredelili kot imprese, ki združujejo le podobo in motto. Spremljajoči motto v signetih je navadno bil v latinščini, redkeje v grščini ali ljudskem jeziku, lahko je bil natisnjen na robu slike, lahko jo je obkrožal ali pa bil njen sestavni del, npr. na traku ipd. Pogosto je to bil citat iz grške ali rimske antične poezije, ne tako zapleten, da bi ga razumeli zgolj učenjaki, hkrati pa ne tako preprost, da bi si ga razložil že vsak prostak.

Tudi tu je bilo pomembno oživljanje antike, skrbna povezanost podobe in motta je kazala na tiskarjevo/založnikovo poznavanje klasičnih antičnih besedil. Pogosti so tudi biblični motivi, saj je biblija bila središče zanimanja vernikov, vodilo praktične politike in predmet intelektualne radovednosti, kmalu pa tudi kamen spotike (Jerele, 2004, 65–67).

Signet beneškega tiskarja in založnika Melchiorreja Sesse
(Valerius Maximus: Valerius Maximus noviter ... – [Venezia : Melchiorre Sessa], 1518)

Vezava

Vezava knjige ima dekorativno in zaščitno funkcijo. Dekorativno lahko razumemo tudi kot podobo, ki naj jo knjiga ima v očeh kupca, kot najugodnejše razmerje med koristmi in stroški. Knjigoveško delo je obsegalo urejanje tiskovnih pol v pravilno zaporedje, šivanje listov v knjižni blok in tega s platnicami, obrezovanje knjižnega bloka ter okraševanje platnic, hrbta in obrez. Vezave ločimo glede na obdobje, namembnost knjige in glede materiala za platnice. Vezave 16. stoletja prištevamo med renesančne, ko je tudi knjigoveška obrt zaradi tiskane knjige doživela postopne, a velike spremembe predvsem zaradi večjega števila bralcev ter zahtev po cenejših in lažjih materialih (Jerele, 2004, 95–96). Za to obdobje je značilna raznolikost ornamentike slepega tiska na usnjenih platnicah in hrbtih knjig (ločimo dva tipa odtisov: razdelitev

površine na pravokotnike, v katerih so dodatni okrasni elementi, in okrašena središčna površina, okoli katere so v geometrijskem vzorcu nanizani okrasni odtisi). Okrasno in zaščitno funkcijo so imeli tudi kovinski deli, gumbi, vogali, pa tudi sponke in zaponke. V germanskih deželah izdelane knjige so imele sponke v spodnji platnici, zaponke v zgornji, v Franciji in Angliji pa obratno (Čučnik-Majcen, 1996, 17). Na te podatke pa se danes težko opiramo, saj ne vemo, kje je bila knjiga prvotno vezana (če je sploh bila), za analizo pa so nam dostopni le izvodi, ki so zelo verjetno bili obrezani in prevezani.

Vezava z lesenimi platnicami, prevlečenimi z usnjem z dekoracijo v slepem tisku, heraldičnim znakom v slepem tisku in zaponkama
(Lemnius, L.: *Levini Lemnii medici Zirizæi Occulta naturæ miracula.* – Antverpiæ : apud Guilielmum Simonem, 1559)

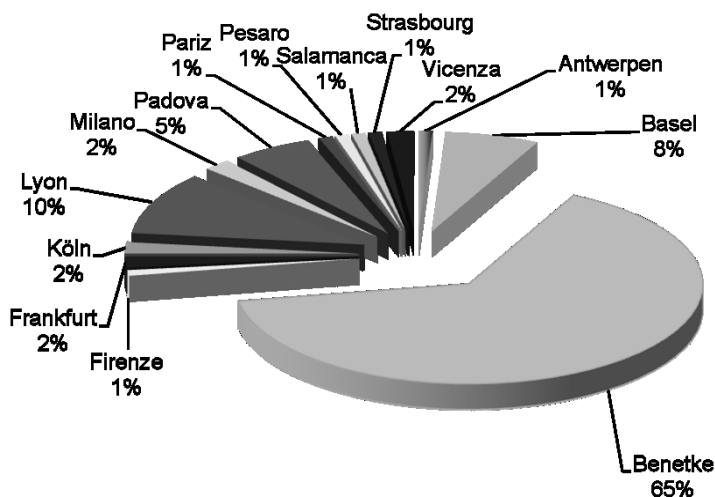
Značilnosti knjig iz 16. stoletja v knjižnici Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran

Knjižni fond iz 16. stoletja v knjižnici Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran po avtorjih, vsebini, jezikih, črkopisu, tiskarjih in krajih tiskanja zrcali takratni tiskarski zemljevid Evrope. V katalogu predstavljene *cinquecentine* večinoma izvirajo iz piranske mestne knjižnice (Biblioteca civica Pirano), nekaj jih je krasilo police mestne uprave (Municipio di Pirano), nekatere pa so neznanega izvora. Knjige, ki nosijo oba žiga, je mestna uprava očitno podarila knjižnici (obratno je manj verjetno). Za knjige brez takih žigov lahko sklepamo, da so v takratni Mestni muzej prišle kmalu po letu 1954 iz frančiškanskega samostana in/ali s podstrešij premožnejših piranskih družin.³⁹ Zbirka obsega 106 naslovov oziroma 113 inventarnih enot.⁴⁰ Seveda gre za knjige, ki so se lahko ohranile do danes (torej niso bile sežgane ali drugače uničene), po vsebini pa odsevajo intelektualno stanje humanizma in renesanse. V njih ni vidnih cenzorskih postopkov, kar je npr. značilno za tovrstno zbirko knjig v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja v Kopru (Ivančič, 2001, 98). Vsebinsko sodijo v teologijo, filozofijo, pravo, medicino, leposlovje in literarno teorijo, zgodovino. Mnogo je antičnih avtorjev, prevedenih v latinščino in italijanščino z obsežnimi komentarji humanistov iz 15. in 16. stoletja. Cicero je največkrat prisoten avtor, kar je sicer značilno za to obdobje in regijo. Po današnji sistematiki bi jih glede na najpogostejše vsebine lahko uvrstili v različna področja: splošno (1), filozofija (26), teologija (19), pravo in družbene vede (5), naravoslovje (1), medicina (15), umetnost (2), geografija (1), leposlovje in literarna teorija (33), zgodovina (10).

Največ knjig je bilo natisnjenih v Benetkah (70 ali 65 %), Lyonu (11 ali 10 %), Baslu (7 ali 8 %) in Padovi (6 ali 5 %). Po en naslov je bil natisnjen v Antwerpnu, Firencah, Salamanci, Parizu, Pesaru, Veroni in Strasbourgu, dva pa v Milanu, Frankfurtu, Kölnu in Vicenzi. Tiskarji oziroma založniki so znana imena 16. stoletja, večinoma velike založniško-tiskarske družine. Največ knjig (81) je seveda v latinščini, dvaintrideset pa v italijanščini. Po letu izida so knjige precej enakomerno razporejene po vsem stoletju, od leta 1501 do 1600.

³⁹ Gradivo frančiškanskega samostana v Piranu je bilo takrat zaplenjeno (Pahor, 1976–1978, 19).

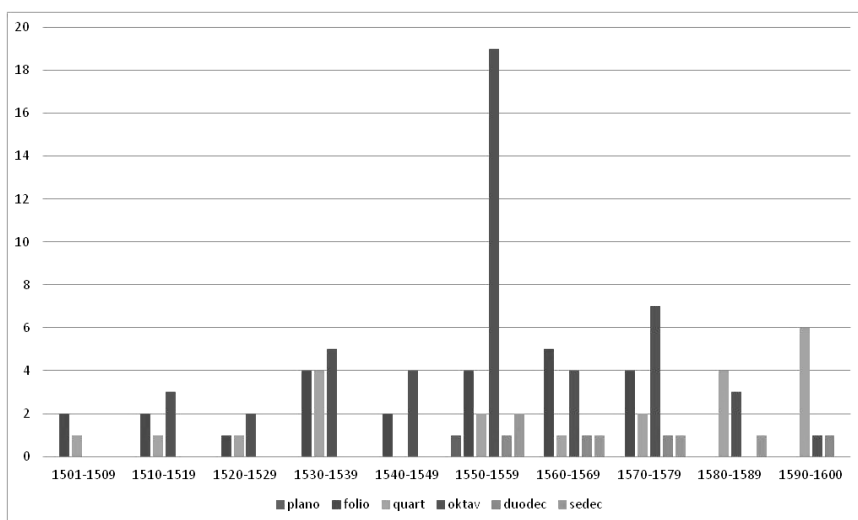
⁴⁰ Do različnih rezultatov štetja lahko pride zaradi privezanih ali drugače vsebovanih del v eni inventarni enoti in enega dela, vezanega v več enot.

Deleži knjig po kraju izida (tiska)
(Avtor: Igor Presl, 2011)

Med vodnimi znaki so najpogostejši motivi škofovski klobuk, samostrel, angel, lilija, sidro, tehtnica, govedo z rogovi. Pogosto je v eni knjigi najti več različnih vodnih znakov, torej papir različnih proizvajalcev. Papir brez vodnega znaka se največkrat pojavlja na knjigah, ki niso bile tiskane v Italiji. Pri prevezanih in restavriranih knjigah so vodni znaki na spojnih listih seveda značilni za papir kasnejših stoletij vse do strojno izdelanega v 19. stoletju. Fotografije vodnih znakov so bile izvedene v mejah, varnih za ohranitev knjižne vezave.

Za številčenje so uporabljene rimske in arabske številke, oštevilčeni so večinoma listi, manj strani. Na nekaterih knjigah so oštevilčene tudi strani s posvetilom, uvodom, kazalom itn., kar sicer ni značilno za tisti čas.

Število knjig posameznih formatov po letih izida
(Avtor: Igor Presl, 2011)

V 16. stoletju je bil najpogostejši format kvart, sledila sta mu oktav in folio. Med knjigami, tiskanimi v 16. stoletju, v knjižnici Pomorskega muzeja Piran prevladujejo formati folio (29 ali 26 %), kvart (22 ali 20 %) in oktav (48 ali 44 %). Le maloštevilne so ohranile izvorno vezavo (če se o pristni vezavi v obdobju ročnega tiska lahko govori, saj so se knjige večinoma tržile nevezane). Le štiri imajo lesene platnice, večinoma pa jih sestavljajo lepenka ali s pergamentom prevlečen papir ali lepenka. Redke so dekoracije usnjenega hrbta ali celo z usnjem ali pergamentom prevlečenih platnic (slepi tisk in krizografija). Knjige z lesenimi platnicami imajo tudi zaponke, nekatere večjega formata pa usnjene ščitnike.

Nekatere knjige knjižnega fonda iz 16. stoletja so bogato ilustrirane, druge imajo le okrašene inicialke, vinjete, besedilo, obdano s komentarji v drugi pisavi in/ali velikosti, ali samo klinasto zaključeno besedilo. S številnimi lesoreznimi celostranskimi ilustracijami je opremljen atlas italijanskih mest, *Theatrum Vrbiūm italicarum* iz leta 1599, ključne podobe iz eklog krasijo Vergilovo delo, podobe svetnikov in njihovega življenja pa *Catalogus sanctorum*. Pogoste so okrašene inicialke, nekaj pa je tudi knjig s črkami na čakanju.

Lesorezna ilustracija z začetnicama avtorja Virgila Solisa (levo zgoraj)

(Ovidius Naso, P.: Pub. Ovidii Nasonis Metamorphoseon libri XV. – Francofurti ad Moenum : apud Iohannem Feyrabend, impensis Sigismundi Feyrabendij, Henrici Thackij & Petri Fischeri, sociorum, 1587)

Knjige nosijo različna znamenja lastnine. Ker so večinoma šle skozi roke več lastnikov, je znamenj seveda več. Najpogostejše so to rokopisni ex librisi, lahko tudi natisnjeni, če pa je knjiga bila last neke ustanove ali upravnega organa, pa nosi žig, suhi žig ali nalepko. Žig je najpogostejše na naslovni strani in prednjih spojnih listih pa tudi na platnicah. Nalepka piranske mestne knjižnice (Biblioteca civica Pirano) je na spodnjem delu hrbta nad nogo. Knjige, ki so bile inventarizirane v Mestnem muzeju Piran (oziroma v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran), nosijo žig ustanove na verso strani naslovne strani, na recto strani strani 33 in na zadnjem listu. Taka znamenja lahko motijo nekatere bibliofile, so pa dragocen vir za spoznavanje zgodovine ustanov, uradov, načinov dedovanja in drugačnega kroženja knjig skozi stoletja, pa tudi za ikonografijo žigov.

*Ex libris
poreškega škofa*

*Suhi žig
piranske
občinske
uprave*

*Žig piranske
mestne
knjižnice z
oznako
postavitve
knjige*

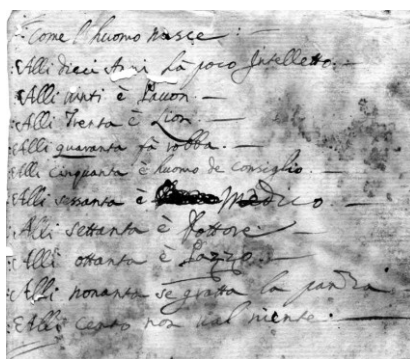

*Suhi žig piranske
mestne knjižnice*

Mnogo knjig ima rokopisne opombe, ilustracije in ex librise, izreke antičnih klasikov in ljudske modrosti, nekaj pa tudi donatorske izjave in daljši opis akvizicije, takratnih tržnih cen starih knjig in vezave (Biblija 1550, dar Mattea Petronia).⁴¹ Poleg dragocenih podatkov, ki jih take navedbe nudijo, pa prispevajo velik delež poškodb zaradi rokopisnega železotaninskega črnila.

*Risba, ki kaže na odnos do
reformacije*

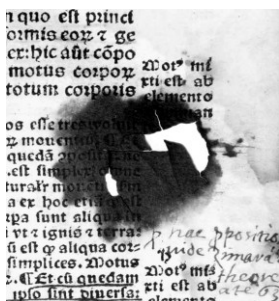

*Modrovanje o človekovi življenjski
poti*

Na vseh knjigah so mehanske poškodbe, značilne za starost in dolgotrajno uporabo, pa tudi za nepravilno hranjenje, malomarnost itn. Večinoma gre za poškodbe platnic in hrbta, na knjižnem bloku pa so najpogostejše

⁴¹ Več o rokopisnih opombah v tiskani knjigi v: Jackson, 2001; Wiggins, 2008.

poškodbe zaradi vlage (tudi vode), bioloških škodljivcev – insektov in glodavcev – in zaradi železotaninskega črnila. Nekatere knjige so bile v celoti restavrirane v 18. in 19. stoletju, pri nekaterih pa so ojačani samo najbolj poškodovani listi. Danes si prizadevamo, da bi bile knjige čim prej v stanju in prostoru, primernem za javno dostopnost in uporabnost, in bi tako stanje čim dlje ohranile.

*Poškodbe zaradi
železotaninskega črnila*

*Poškodbe zaradi bioloških
škodljivcev – insektov*

Bibliografski opisi in bibliografske opombe

Knjige so katalogizirane po standardu ISBD(A) oziroma po konsolidirani izdaji tega standarda leta 2007 in vnesene v slovensko bibliografsko bazo COBIB. Vsak opis vsebuje tudi prstni odtis⁴² in tipologijo signatur (Zappella, 2001, 414–417). V bibliografskih opombah so predstavljeni avtorji, tiskarji in založniki, vsebina in fizični opis knjige ter izvor, na spletu pa so dostopni prek povezav iz zapisov v bazi COBIB.

Zaradi mnogih diskusij in skoraj občega konsenza o nepopolnosti in celo neprimernosti standarda ISBD(A) za opis antikvarnih publikacij so priložene slike naslovnih strani v celoti (Zappella, 1996, 1169). Take reprodukcije so tudi dopolnitev transkripcije naslovov, ki je ena od zahtevnejših faz katalogizacije. Pomen fotografske reprodukcije naslovne strani je opazil že *germanissimus philologus* bibliografije P. Gaskell leta 1972 (Gaskell, 1972, 322–323). Drago in (vedno) nepopolno diplomatsko

⁴² Po sistemu: Fingerprints = Empreintes = Imprime (1984).

transkripcijo naj bi nadomestila fotografija.⁴³ Na Madžarskem so že v začetku sedemdesetih let 20. stoletja izdali katalog inkunabul z reprodukcijami naslovnih strani dimenzij 4 X 6 cm. Ohranitev izvornih razmerij naj ne bi imela velikega pomena, saj gre v tem primeru zgolj za pripomoček za identifikacijo. Podoben katalog z bibliografskimi opisi tiskanih knjig od 15. do 17. stoletja po standardu ISBD(A) in reprodukcijami naslovnih strani ter nekaterih kolofonov so izdali tudi v Italiji leta 1994 (Zappella, 1996, 1184). Sodobna digitalna tehnika postopek reprodukcije zelo poceni, izdelek pa je uporaben tudi v spletnih katalogih.

V našem primeru so reprodukcije bile izvedene z optičnim bralnikom Epson 2450 Photo (v mejah, varnih za ohranitev knjižne vezave, izvorna razmerja dimenzij v tiskani verziji kataloga ne bodo ohranjena), za spletne aplikacije pa ustrezno zmanjšane (dimenzije in ločljivost). Fotografije vodnih znakov in drugih posameznosti pa so bile izvedene z digitalnim fotoaparatom Canon 300D ter obdelane s primernimi programskimi orodji.

Zaključek

Prispevek skuša ovrednotiti pomen nebesedilnih sestavin antikvarne knjige za sodobno zgodovinopisje. Spoprijeti se je torej moral z dvema velikima skupinama zgodovinopisnih raziskav: prvo, analitično bibliografijo, zanima proizvodnja tiskanih knjig, tehnika in organizacija, drugo, ki jo v splošnem poznamo kot zgodovino knjige oziroma analovsko *histoire du livre*, pa podoba in uporaba knjige kot končnega izdelka. Vedi, ki imata mnogo skupnih potez, lastno legitimnost navadno utemeljujeta z nelegitimnostjo druge: za bibliografijo je primarni vir fizična podoba knjige, zgodovina knjige pa prisega na arhivske vire. Prav značaj virov vzbuja sum, da gre bolj za razlike in konkurenco med univerzitetnimi vrtnički ter nacionalnimi zgodovinopisnimi tradicijami kot pa za konceptualno polarnost: tako tiskane knjige kot arhivske listine so namreč predmeti, iz katerih ni mogoče »iztrgati-samo-besedila« brez posledic za njegov pomen. Ker imata oba pristopa skupen predmet raziskovanja – razmerje med branjem tiskanega besedila in materialnega izdelka, v katerem se besedila pojavljajo, ter njegovo interpretacijo – bi lahko bila produktivno komplementarna, tako rekoč dve plati istega kovanca, a odreči se morata svojima temeljnima konceptoma: bibliografija naj bi se otresla izključne vloge orodja tekstne kritike pri rekonstrukciji avtorjeve intence,

⁴³ »Dispendiosa e antieconomica (non solo sotto il profilo dei costi, ma anche dei tempi richiesti, della ripetitività delle operazioni, dello spazio occupato) ed, inoltre, obiettivamente non esaustiva, la trascrizione diplomatica tende ad essere sempre più rimpiazzata dalla riproduzione fotografica ...« (Zappella, 1996, 1184).

zgodovina knjige pa (sicer sorodnega) prepričanja, da z »zvestobo izvirniku« (arhivskim virom, ki naj bi imeli večjo dokazno vrednost kot knjiga sama) lahko rekonstruira in zvesto predstavi preteklost. Komplementarnost analitične bibliografije in zgodovine knjige torej zahteva enakopravno upoštevanje povednosti obeh vrst virov oziroma spoznanje, da obe vrsti virov pestijo iste epistemološke težave. Tako razumljena preteklost je palimpsest, na katerega želimo pisati sedanost in celo prihodnost. Vsa znana besedila so le verzije, zgodovinska pripoved pa je kot ena od možnih verzij nadomestek odsotne preteklosti. Ravno kot ima kritični urednik opravka z mnogimi besedili, izmed katerih ne more izluščiti pravega avtorjevega, se tudi zgodovinar prek množice arhivskih listin ne more dokopati do pretekle resničnosti. Predstavitev nebesedilnih sestavin tiskane knjige, ki so preveč evidentne, same po sebi umevne, da bi jih bralec opazil, so nujno zlo, na katerega je avtor moral pristati, če je hotel delo objaviti, nakar je lahko samo še opazoval, kako so v procesu izdelave vplivale na njegovo besedilo, v procesu branja pa na bralca, in njihovega pomena za zgodovinarje je zato spremljalo prepričanje v pogojnost, začasnost in nepopolnost lastnih dognanj, morda to, kar imenujemo zgodovinarje srednjega dosega.

Literatura

Agüera y Arcas, B. & A. Fairhall (2001): Archaeology of type. *Nature*, 411. London, 997.

Aken, J. Van (2003): An improvement in Grenz radiography of paper to recors watermarks, chain and laid lines. *Studies in conservation*, 48, 2. London, 103–108.

Ascarelli, F. (1996): La tipografia cinquecentina italiana. Firenze, Le Lettere.

Bayley, H. (1990–1993): The lost language of symbolism, Vol. I, II. New York, Carol.

Blum, A. (1934): On the origin of paper. New York, Bowker.

Blum, A. (1940): The origins of printing and engraving. New York, C. Scribner's Sons.

Braudel, F. (1988): Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče: materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje. Ljubljana, Škuc, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Burke, P. (2004): Evropska renesansa: središča in obrobja. Ljubljana, Založba / *cf.

Carter, H. G. (2002): A view of early typography up to about 1600. London, Hyphen.

- Chow, K. (2004):** Publishing, culture, and power in Early modern China. Stanford, Stanford University Press.
- Contat, N. (1980):** Anecdotes typographiques: où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs. Oxford, Oxford Bibliographical Society.
- Coppens, C. (1999):** Distribution of books by catalogue: printers' and booksellers' catalogues until 1600. *Discipline del libro*, 3. Udine, [1].
- Čučnik-Majcen, N. (1996):** Zapis v čas: osnove varovanja in konserviranja knjižničnega in arhivskega gradiva. Ljubljana, samozal.
- Dane, J. A. (2003):** Note on some fifteenth-century types of Johannes Koelhoff. *Papers of the Bibliographical Society of America*, 97, 2. New York, 167–183.
- Darnton, R. (1986):** The symbolic element in history. *The Journal of modern history*, 58, 1. Chicago, 218–234.
- Darnton, R. (2005):** Veliki pokol mačk in druge epizode francoske kulturne zgodovine. Ljubljana, *Studia humanitatis*.
- Davies, M. (1999):** Aldus Manutius. Printer and publisher of Renaissance Venice. Tempe, Arizona Center for Medieval and Renaissance studies.
- Dular, A. (1998):** Iz zgodovine tiskarskih privilegijev. *Zgodovinski časopis*, 52, 1. Ljubljana, 21–36.
- Dular, A. (2002):** Živeti od knjig: zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Eisenstein, E. L. (1993):** The printing revolution in the early modern Europe. Cambridge, Cambridge University Press.
- Eisenstein, E. L. (1994):** The printing press as an agent of change: communications and cultural transformations in early-modern Europe. Cambridge, Cambridge University Press.
- Encyclopédie méthodique, (1787):** Planches, Tome quatrieme. Á Padoue, [s. n.].
- Erdmann, A. (1999):** My gracious silence: women in the mirror of the 16th century printing in Western Europe. Luzern, Gilhofer & Ranschburg.
- Fahy, C. (1998):** Roberto Ridolfi, Italian bibliographical scholar. *Studies in bibliography*, 51. Charlottesville, 26–47.
- Fingerprints = Empreintes = Impronte (1984):** Manual. Examples. Paris, Institut de recherche et d'histoire des textes.
- Flood, J. L. (1990):** Le livre dans le monde germanique à l'époque de la Réforme. V: Gilmont, J.-F. (ur.): La Réforme et le livre: l'Europe de l'imprimé (1517–v. 1570). Paris, Cerf, 29–104.
- Frank, A. G. (1998):** ReOrient: global economy in the Asian age. Berkeley, University of California Press.
- Fryer, C. A. (2000):** Spanish and Italian watermarks in colonial Guatemalan books. V: Mosser, D. W. [et al.] (ur.): Puzzles in paper: concepts in historical watermarks. New Castle, Oak Knoll Press, 37–55.

- Gaskell, P. (1972):** A new introduction to bibliography. Oxford, Clarendon Press.
- Gilmont, J.-F. (1990):** L'imprimerie à l'aube du XVIe siècle. V: Gilmont, G.-F. (ur.): La Réforme et le livre: l'Europe de l'imprimé (1517–v. 1570). Paris, Cerf, 19–28.
- Golob, N. (2002):** Kadelne inicialne v dveh volumnih frančiškanskega graduala. Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta, 38. Ljubljana, 152–183.
- Gunaratne, S. A. (2001):** Paper, printing and the printing press. Gazette, International journal for mass communication studies, 63, 6. Leiden, 459–480.
- Higman, F. M. (1990):** Le domaine français 1520–1562. V: Gilmont, G.-F. (ur.): La Réforme et le livre: l'Europe de l'imprimé (1517–v. 1570). Paris, Cerf, 105–154.
- Ivančič, D. (2001):** Knjige iz 16. stoletja: primer zbirke »Rara« v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja v Kopru. Knjižnica, 45, 4. Ljubljana, 83–104.
- Jackson, H. J. (2001):** Marginalia: readers writing in books. New Haven, London, Yale University Press.
- Jerele, I. (2004):** Tiskarski in založniški znaki 16. stoletja: knjige iz 16. stoletja, hranjene v knjižnici Frančiškanskega samostana Novo mesto. Diplomsko delo. Ljubljana : [I. Jerele].
- Jones, E. L. (2003):** The European miracle: environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kilgour, F. G. (1998):** The evolution of the book. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Landau, D. & P. Parshall (1994):** The Renaissance print: 1470–1550. New Haven, Yale University Press.
- Martin, H.-J. (2000):** La naissance du livre moderne: XIVe–XVIIe siècles: mise en page et mise en texte du livre français. Paris, Éditions du Cercle de la Librairie.
- McKerrow, R. B. (1927):** An introduction to bibliography for literary students. Oxford, Clarendon.
- Montecchi, G. (1987):** Lavoro e salute nelle botteghe tipografiche di antico regime: analisi, osservazioni e consigli del medico Bernardino Ramazzini. La Bibliofilia, 89, 2. Firenze, 179–202.
- Montecchi, G. (1994):** Il libro nel Rinascimento: saggi di bibliologia. Milano, La Storia.
- Montecchi, G. (2005):** Il libro nel Rinascimento: scrittura, immagine, testo e contesto. Roma, Viella.
- Morison, S. (2000):** Politics and script: aspects of authority and freedom in the development of Graeco-Latin script from the sixth century B.C. to the twentieth century A.D. Oxford, Clarendon.

- Novak, V. (1987):** Latinska paleografija. Beograd, Naučna knjiga.
- Padwick, E. W. (1969):** Bibliographical method: an introductory survey. Cambridge, Clarke.
- Pahor, M. (1976–1978):** Pomorski muzej "Sergej Mašera" v Piranu (spomini, dokumenti, razvojna koncepcija). Argo, 15–17. Ljubljana, 19–25.
- Petrucchi, A. (1995):** Writers and readers in Medieval Italy. Studies in the history of written culture. New Haven, Yale University Press.
- Petrucchi Nardelli, F. (1991):** La lettera e l'immagine: le iniziali 'parlanti' nella tipografia italiana (secc. XVI–XVIII). Firenze, Olschki.
- Presl, I. (2008):** Skrivnostni tiskar Tolomeo Ianiculo: tiskana knjiga iz 16. stoletja kot zgodovinski vir? Annales, Series historia et sociologia, 18, 1. Koper, 49–66.
- Pulsiano, P. (1987):** A checklist of books and articles containing reproductions of watermarks. V: Spector, S. (ur.): Essays in paper analysis. Washington, Folger, 115–153.
- Richardson, B. (1999):** Printing, writers and readers in Renaissance Italy. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sammons, C. A. (1999):** Sixteenth-century women in print. Nota bene, 13, 2. New Haven, [1].
- Schoonover, D. (1987):** Techniques of reproducing watermarks: a practical introduction. V: Spector, S. (ur.): Essays in paper analysis. Washington, Folger, 154–164.
- Sivin, N. (2005):** Sivin on Chow, Publishing, culture, and power in Early Modern China. Economic History Services (<http://eh.net/content/sivin-chow-publishing-culture-and-power-early-modern-china>).
- Small, C. A. (2000):** Phosphorescence watermark imaging. V: Mosser, D. W. [et al.] (ur.): Puzzles in paper: concepts in historical watermarks. New Castle, Oak Knoll Press, 169–181.
- Smith, M. M. (2000):** The title-page: its early development 1460–1510. London, The British Library.
- Spector, S. (1987):** Introduction. V: Spector, S. (ur.): Essays in paper analysis. Washington, Folger, 7–25.
- Šorn, J. (1954):** Starejši mlini za papir na Slovenskem. Zgodovinski časopis, 8, 1–4. Ljubljana, 87–117.
- Tanselle, G. T. (1971):** The bibliographical description of paper. Studies in bibliography, 24. Charlottesville, 27–67.
- Vignjević, T. (2001):** Iz zibelke tiskarstva: ilustracije v inkunabulah. Ljubljana, Narodna galerija, Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Wiggins, A. (2008):** What did renaissance readers write in their printed copies of Chaucer? The Library, 9, 1. London, 3–36.

Woodward, D. (1987): The analysis of paper and ink in early maps: opportunities and realities. V: Spector, S. (ur.): Essays in paper analysis. Washington, Folger, 200–221.

Zappella, G. (1996): Manuale del libro antico. Milano, Editrice bibliografica.

Zappella, G. (2001): Il libro antico a stampa. Milano, Editrice bibliografica.

Žvanut, M. (1988): Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja. Ljubljana, Narodni muzej.

Arhivski vir

Archivio di Stato Trieste, fond Intendenza commerciale (AST IC)

ZAPISI IN POROČILA

Slovenske pomorske identitete niso ustvarjali zgolj Slovenci

MARKO OSOLNIK

Lani je Inštitut za kulturno zgodovino pri Znanstveno raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v zbirki *Življenja in dela VI (Biografske in bibliografske študije 4)* izdal zbornik *Tvorci slovenske pomorske identitete* izpod peres mlajših, a že uveljavljenih slovenskih zgodovinarjev in drugih družboslovcev.

Avtorji so v večinoma dokaj obširnih in poglobljenih prispevkih predstavili življenjske poti devetnajstih znanih osebnosti, ki so vsaka na svoj način, na svojem področju, sooblikovali pomorsko identiteto slovenstva, torej našo vsestransko prisotnost na Jadranskem morju, ki je slovensko okno tudi na druga svetovna morja in oceane. Večina teh ljudi so bili etnični Slovenci, ki so se identificirali s svojim narodom in so hoteli po svojih močeh prispevati k njegovemu razvoju (Rudi Dujc, Josip Gorup, Sergej Mašera, Ivan Nabergoj, Rupert Pivec ...). Druga skupina predstavljenih znamenitih osebnosti je bodisi izhajala iz drugih narodov nekdanje Avstroogrske (Anton Johann Haus in Wilhelm von Tegetthof) bodisi jih je pogosto tegobna življenjska pot zanesla na slovensko ozemlje oziroma v njegovo bližino, kjer so s svojim nadpovprečnim znanjem in delom vtisnili pečat vzpostavljajoči se slovenski pomorski identiteti (Aleksandr Dimitrijevič Bubnov). Zbornik vsebuje tudi prispevek o britanskem pomorcu Jeffreyju Raigersfeldu, ki je po očetovi strani izvirал iz kranjske rodbine Raigersfeldov; ti so bili plemenitena veja slovenske rodbine Rakovcev.

Eden od najpomembnejših oblikovalcev vojaške mornarice in pomorske strategije 1. decembra 1918 ustanovljene Države Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) je bil ruski pomorski zgodovinar, pedagog, strateg in kontraadmiral Aleksandr Dmitrijevič Bubnov. Ta leta 1883 rojeni visoki ruski mornariški častnik je po boljševiški revoluciji leta 1921 tako kot številni t. i. beli Rusi z družino pribežal v SHS in se leta 1921 nastanil v Ljubljani. Leta 1923 je Bubnov na povabilo kralja Aleksandra I. začel predavati na Pomorski vojaški šoli v Dubrovniku; pod njegovim strogim, a blagohotnim nadzorom so se izobraževali tudi številni poznejši znani slovenski pomorci (Franjo Rustja, Ivan Kern, Josip Černy, Janez Tomšič, Jože Pretnar in Sergej Mašera). Leta 1945 se je Bubnov preselil v Kranj, kjer si je služil kruh kot gimnazijski profesor ruščine. V Kranju je februarja leta 1963 tudi umrl. Njegov sin Sergej je leta 1994 v skladu z željo pokojnega očeta njegov admiralski prapor izročil županu Sankt Peterburga.

Josip Gorup (1834–1912)
(Fototeka PMSMP)

V slovenski javnosti skoraj neznan je leta 1851 v Tolminu rojeni veliki admiral avstroogrške vojne mornarice Anton Johann Haus. Ta je v vojni mornarici rajneke dvojne monarhije opravljal številne najpomembnejše funkcije: bil je poveljnik rezervne eskadre v Pulju, nadalje poveljnik aktivne eskadre, februarja 1913 pa ga je cesar imenoval na čelo celotne vojne mornarice. Haus, ki je bil maja 1916 povišan v najvišji čin v avstroogrski vojni mornarici (veliki admiral), je umrl za pljučnico februarja 1917 na krovu bojne ladje *Viribus Unitis* v puljskem pristanišču. Kljub temu, da je bil Haus nemško govoreči Avstrijec, je gojil globoke simpatije do Slovencev, s slovenskimi mornarji in mornariškimi častniki pa je običajno komuniciral v njihovem maternem jeziku. Slovenci smo lahko zelo ponosni tudi na visokega častnika jugoslovanske vojne mornarice, inženirja radiotelegrafije, ministra in predvsem iskrenega domoljuba Ivana Kerna. Zaslovel je predvsem po izjemno drzni akciji, s katero je takoj po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 iz rok okupatorjev rešil torpedovki *Durmitor* in *Kajmakčalan*. Vojni ladji sta se pod njegovim poveljstvom v težkih okoliščinah prebili do Aleksandrije in se pridružili pomorskim silam protifašistične koalicije. Takoj po vojni se je zavzemal za čim hitrejšo oblikovanje slovenske trgovske mornarice,

vendar v svojih prizadevanjih ni bil uspešen. Umrl je 26. junija 1991, dan po razglasitvi neodvisnosti Republike Slovenije.

Anton Haus (1851–1917)
(Fototeka PMSMP)

Ivan Kern (1898–1991)
(Fototeka PMSMP)

Josip Kopinič, častnik v vojaških mornaricah Sovjetske zveze, Španije in Jugoslavije, odposlanec 3. Komunistične internacionale, obveščevalec, diplomat in poslovnež, še vedno ostaja ena od velikih enigem slovenske novejšje zgodovine, brez dvoma pa je v ozadju precej vplival na politična dogajanja na jugoslovanskem prostoru v burnem 20. stoletju. Kopinič je maja 1931 začel službovati na podmornici jugoslovanske vojne mornarice Nebojša, po navodilih vodstva prepovedane Komunistične partije Jugoslavije pa je v mornarici organiziral tajne partijske celice. Leta 1934 je odšel v Moskvo, kjer se je šolal na boljševiških visokih šolah, zlasti na Leninski šoli, kjer so se izobraževali vodilni kadri 3. internacionale, ki so seveda tesno sodelovali s sovjetskimi obveščevalnimi službami. Po aktivnem sodelovanju v španski državljanski vojni je Kopinič celotno obdobje do konca 2. svetovne vojne preživel na območju nekdanje Jugoslavije (predvsem na Hrvaškem in v Sloveniji), kjer je skrbel za komunikacijo med Moskvo in vodstvom jugoslovanskim komunistom, močno – občasno celo odločilno – pa je posegal tudi v frakcijske in medosebne spopade med slednjimi. Po vojni je delal v jugoslovanski

diplomaciji, nato je leta 1952 postal direktor ladjedelnice Uljanik v Pulju, leta 1964 pa je prevzel vodstvo ljubljanskega Litostroja. Bil je odločen zagovornik hitre in vsestranske modernizacije bivše skupne države. Umrli je v Ljubljani maja 1997.

Večina Slovenk in Slovencev pozna neverjetno junaštvo in domoljubje častnika jugoslovanske vojne mornarice in narodnega heroja Sergeja Mašera, ki je skupaj s srbskim kolegom Milanom Spasićem 17. aprila 1941 pri Tivtu razstrelil rušilec Zagreb, da ne bi padel v roke italijanskih okupatorjev. Pri tem sta oba izgubila življenje. Mašera je bil rojen leta 1912 v Gorici, in sicer v zavedni slovenski družini. Končal je Pomorsko vojaško akademijo v Dubrovniku, kot strokovnjak za ladijske topove pa je precej časa preživel na Švedskem in v Franciji, kjer so izdelovali ladijske topove oziroma so jih montirali na plovila jugoslovanske vojne mornarice. Mašera je bil jugoslovansko usmerjen, vendar svojega slovenstva ni nikoli zatajil.

Sergej Mašera (1912–1941)
(Fototeka PMSMP)

V analih slovenskega domoljubja je z velikanskimi črkami zapisan tudi leta 1835 rojeni tržaški poslanec in župan Ivan Nabergoj: kot župan na

Proseku pri Trstu, nadalje kot poslanec v tržaškem mestnem svetu in kot član državnega parlamenta na Dunaju se je boril za pravice Slovencev v Trstu in okolici in bil odločen nasprotnik italijanskega iredentizma. Vztrajno je zahteval zlasti odprtje slovenskih šol v Trstu, leta 1874 pa je bil tudi med ustanovitelji političnega društva Edinost. Prizadeval si je tudi za gospodarski razvoj tržaškega območja; s tem ciljem se je zavzemal za čim prejšnjo izgradnjo dodatnega železniškega tira med Dunajem in Trstom. Njegovo plodno življenje se je izteklo septembra 1902 v domačem Proseku.

Med doslej malo znane (in še manj priznane) tvorce pomorske identitete slovenskega naroda nedvomno sodi generalni komisar avstroogrške vojne mornarice Rupert Pivec. Rojen je bil leta 1863 v Zrkovcih pri Mariboru. Navzlic temu, da je bila njegova mama Avstrijka, je bil že od malih nog slovensko čuteč. Kot mornariški častnik podonavske monarhije je med letoma 1895–1897 na krovu korvete Saida obplul svet, svojo kariero pa je končal tik pred razpadom Avstroogrške leta 1918, ko je bil povišan v generalnega komisarja vojne mornarice (rang kontraadmirala). Umrli je leta 1947 v Ljubljani. Po očetovi strani je bil, kot se temu reče, naše gore list tudi plemič in kontraadmiral britanske vojne mornarice Jeffrey baron Raigersfeld. Rojen je bil leta 1771 očetu Janezu Luki iz kranjske plemiške rodbine Raigersfeldov (poplemenitena veja slovenskih Rakovcev) in angleški materi Elizabeth Steward. Bogato mornariško kariero Jeffreyja Raigersfelda so v prvi vrsti zaznamovali dolgotrajni pomorski spopadi med Francijo in Britanijo, ki so izbruhnili po francoski meščanski revoluciji leta 1789; leta 1794 je krajši čas celo preživel v francoskem ujetništvu, vendar je preoblečen v genovskega mornarja kmalu pobegnil in se prek severne Italije, Avstrije in Nemčije vrnil na Britansko otočje. Leta 1822 se je z družino za nekaj let preselil v domovino svojega očeta Avstrijo, v Britanijo pa se je vrnil leta 1828, ko je bil imenovan za poveljnika civilnih rezervistov. Leta 1837 je bil povišan v kontraadmirala, umrl pa je septembra 1844.

Priznati moram, da sem bil nemalo presenečen, ko sem videl, da avtorji zbornika med tvorce slovenske pomorske identitete uvrščajo tudi slavnega poveljnika avstroogrške vojne mornarice in zmagovalca nad Italijani v bitki pri Visu leta 1866 viceadmirala Wilhelma barona von Tegetthoffa (1827–1871). Ta slavni pomorščak je bil namreč izrecno velikonemško opredeljen, saj je bil prepričan, da je treba na vsem prostoru od Baltskega do Jadranskega morja ustanoviti združeno Veliko Nemčijo. Res je sicer, da je bil zelo navezan na rodni Maribor, vendar je tega vedno imel za nemško mesto. Kljub temu pa je po vsej verjetnosti pravilna teza, da je prav

Tegetthoffova zmaga pri Visu za pol stoletja obrzdala italijanske ekspanzionistične težnje po južnoslovanski vzhodni obali Jadrana.

Wilhelm von Tegetthoff (1827–1871)
(Fototeka PMSMP)

Omenjeni vrhunski zbornik pa predvsem prepričljivo dokazuje, da je tudi naša pomorska zgodovina preveč bogata in večplastna, da bi jo lahko stisnili v ozke okvire izključujočega etničnega nacionalizma.

Kontraadmiral Aleksander Dimitrijevič Bubnov

pomorska vez med Rusijo in Slovenijo¹

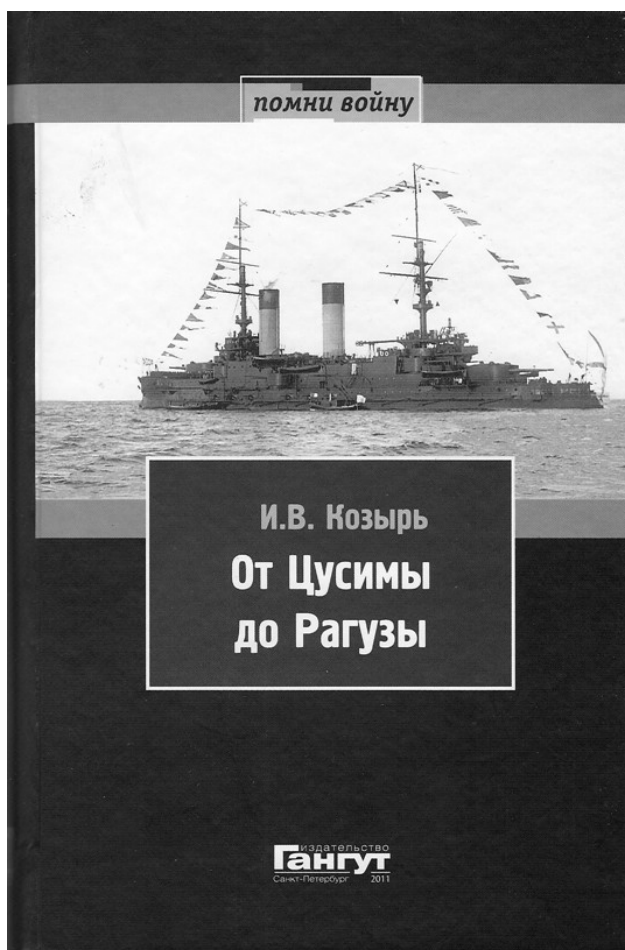
NADJA TERČON

Avgusta 2011 sva s kolegom Flaviom Boninom v Rovinju obiskala Igor Kozyrja iz Sankt Petersburga. V Rovinju je dopustoval, želel obiskati Piran in Pomorski muzej, a so mu formalnosti za prehod šengenske meje to veliko željo preprečile. Osebnostno nam je želel podariti svojo knjigo o admiralu Aleksandru Dimitrijeviču Bubnovu, ki jo je tudi z mojim sodelovanjem pripravljala dlje časa, izdal pa v ruščini. Zanj sem na avtorjevo prošnjo napisala predgovor. Ker pa je tudi predgovor objavljen v ruščini, sem se odločila, da ga v muzejskem zborniku Izvestja objavim v slovenščini.

Ob tej priložnosti se zahvaljujem Henriku Cigliču za prevod v angleški jezik, saj je avtor s pomočjo sodelavcev prevajal ta predgovor v ruščino na podlagi slovenskega originala in angleškega prevoda. Želeli bi, da bi to knjigo v prihodnje prevedli v slovenski jezik in s pomočjo vseh zainteresiranih tudi širši slovenski prostor seznanili z delom in osebnostjo Aleksandra Dimitrijeviča Bubnova.

Ko sem pred dvema letoma prejela elektronsko pismo kapitana 1. klase, dr. Igorja Kozyrja iz Sankt Petersburga, ki se je na Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran obrnil s prošnjo za podatke o admiralu Aleksandru Dimitrijeviču Bubnovu, si nisem predstavljala, da se bo najino sodelovanje toliko okrepilo, da me bo avtor nekoč zaprosil za predgovor k svoji knjigi.

¹ Predgovor h knjigi: Igor Kozyr: Ot Cusimy do Raguzy. – Sankt-Peterburg : Gangut, 2011.

Takrat sem mu odpisala in mu posredovala kopije gradiva, ki ga hranimo v našem muzeju, danes pa mi je v čast, da lahko o tem napišem nekaj besed. Zdelo se mi je razumljivo, da nekdo v daljni Rusiji, v Sankt Petersburgu, dolgoletni ruski prestolnici, ki je v zgodovini simbolizirala rusko okno v Evropo ter utemeljila Rusijo kot velesilo in pomorsko državo, piše knjigo o eminentnem Rusu, ki smo ga Slovenci vzeli za svojega. Čeprav je v moji zavesti že dolgo tlela misel, da si ruski admiral Aleksander Dimitrijevič Bubnov zasluži več kot le skromno poznavanje v ozkih strokovnih krogih, sem se v okviru svojega muzejskega dela z njim in njegovim delom ukvarjala v enaki meri kot s številnimi drugimi pomorščaki, ki so tako ali drugače zaznamovali slovensko in jugoslovansko pomorsko zgodovino. Prav Kozyrjevo pismo pa mi je dalo misliti, da admiral Bubnov, ki ga nekateri imenujejo kar »ruski Slovenec«, tako simbolično kot dejansko predstavlja pomorsko, strokovno, zgodovinsko in znanstveno vez med

Slovenijo in Rusijo. Na nekdanjega kontraadmirala ruske mornarice, profesorja višje šole Pomorske vojne akademije v Petrogradu, danes Sankt Petersburgu, profesorja jugoslovanske kraljeve pomorske vojne akademije v Dubrovniku, profesorja ruščine na Gimnaziji v Kranju in avtorja znanstvenih knjig, publikacij in člankov, smo lahko ponosni oboji, tako Rusi in kot Slovenci!

Ko sem se zaposlila v Pomorskem muzeju v Piranu, je bila ena mojih prvih delovnih nalog prebrati čim več strokovne literature in si pridobiti tisti prvi splošni vpogled v svetovno pomorsko preteklost, ki mi do tedaj kot mladi diplomantki ni bila znana. Na seznamu teh knjig so bile tudi Bubnove *Strategija vođenja rata na moru* in vsi trije deli *Istorije pomorske ratne veštine*. Ko sem prebirala te knjige, jih študirala in si delala izpiske ter kasneje neštetokrat to znanje posredovala mladim obiskovalcem našega muzeja, sem na avtorja teh knjig gledala vedno spoštljivo, vendar z veliko distanco. Čeprav so knjige napisane v hrvaščini in v dokaj pripovednem tonu, pa sem v njih kmalu začutila sledi avtorjeve drznosti in sposobnosti pronicljivega raziskovalca ter pisca. Šele ko sva z muzejsko kolegico Bogdano Marinac junija 1999 spoznali njegovega sina, dr. Sergeja Bubnova, gradbenega inženirja in rednega univerzitetnega profesorja, uglednega slovenskega in mednarodno priznanega strokovnjaka za seizmologijo, se je moj odnos do Aleksandra D. Bubnova spremenil. O svojem očetu je sicer govoril ponosno, a s toliko topline, da se je moja zadržanost pred velikim vojaškim strokovnjakom in dobrim piscem začela topiti. Spoznavati sem ga začela kot človeka. Sprevidela sem, da je bil to humanist, ki je spoštoval ljudi in zato v svojih delih med vsemi človeškimi sposobnostmi izpostavil prav »*duševno plemenitost*«. Spoznala sem, da so ga njegovimi kranjski dijaki, sokrajani in sodelavci cenili kot uglednega, človeško zelo dostopnega, prijaznega in uglajenega profesorja. Tudi spomini njegovih nekdanjih študentov iz Dubrovnika, kasneje vidnih in uveljavljenih jugoslovanskih pomorskih oficirjev, pričajo o humanistu in strokovno podkovanem pomorskem strategu s trdnim značajem in moralnimi kvalitetami, širokim znanstvenim obzorjem ter neštetimi življenjskimi izkušnjami in doživetji. Sergej Bubnov je o svojem očetu napisal tudi kratko biografijo, ki je bila z našim posredovanjem in obrazložitvijo objavljena leta 1999 v znanstveni reviji za istrske in mediteranske študije *Annales*, izšla pa je tik pred avtorjevo smrtjo. S samostojno Slovenijo ga povezuje tudi svečana predaja njegovega admiralskega praporja, ki ga je sin Sergej septembra 1994 skupaj z uradno slovensko delegacijo in v skladu z željo pokojnega očeta izročil mestnim oblastem Sankt Petersburga. Tako je Bubnov tudi posthumno povezal Slovenijo z rojstno Rusijo.

Zasluge, da so se v slovenskem muzejskem prostoru ohranili podatki in predmeti, ki govore o pomorski vlogi admirala Bubnova, gredo predvsem zgodovinarju in muzealcu dr. Miroslavu Pahorju in njegovim sodelavcem. Postavili so temelje Pomorskega muzeja v Piranu, krojili njegov strokovni in materialni razvoj ter za razliko od takratnih pomorskih muzejev v drugih državah, kjer je bila »osnova muzeja ladja, ladja kot objekt pomorstva«, začeli koncipirati drugačen pomorski muzej – »muzej človeka«. V Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« v Piranu, ki je edina tovrstna institucija v Republiki Sloveniji, je namreč varovana, hranjena, predstavljena in publicirana pomorska zgodovinska, arheološka, umetnostnozgodovinska, geografska, etnološka in tehnična kulturna dediščina, povezana z osebnimi usodami in življenjskimi zgodbami posameznikov. Vsebina muzejskih zbirk in strategije muzejskega delovanja priča o usmeritvi slovenskega naroda in prostora na področje Jadranskega morja, hkrati pa predstavlja njegovo povezovanje s sosednjih narodi in umešča njegovo vlogo v ožji in širši časovni in prostorski kontekst svetovne pomorske zgodovine. Zato je v muzeju prikazana pomorska zgodovina tako slovenskega kot italijanskega naroda oziroma avstrijske, italijanske, jugoslovanskih in slovenske države. V vseh pa je bilo zaradi večnacionalnih sestav tudi veliko povezav in stikov med ljudmi različnih narodov, tudi slovenskega in ruskega. Med drugim predstavlja tudi posameznike, ki so bili povezani z morjem in hrani njihovo zapuščino. V ospredju muzejske koncepcije je v veliki meri »človek – pomorščak, pomorščak kot subjekt pomorstva«. Poleg posameznikov, kakršen je bil Bubnov in katerega ime najdemo v vseh najbolj znanih svetovnih enciklopedijah, v muzeju posvečamo pozornost tudi posameznikom, ki jih širše okolje ne pozna, so pa ostali zapisani v spominu preprostega človeka in naroda. To je danes vodilo, ki mu sicer z nekaterimi odstopanji in nekoliko drugačnim pogledom sledi sodobno slovensko zgodovinopisje.

Pomorski muzej v Piranu priča o zelo pomembnem poglavju pomorske zgodovine v Sloveniji. Gradi na morju kot povezovalnem elementu in ne na morju, ki bi ločevalo. Pomorska zbirka je nastala na osnovi, ki je nacionalno ne ovira. Ravno nasprotno, morje je tista vez, ki povezuje različne narode in njihovo zgodovino, pa tudi različne posameznike in njihove življenjske usode. Ker je bilo slovensko ozemlje v preteklosti del različnih držav, tudi Kraljevine Jugoslavije med obema svetovnima vojnama in socialistične Jugoslavije po drugi svetovni vojni, so slovenski pomorščaki služili tudi v obeh jugoslovanskih mornaricah. Zato so piranski muzejski delavci zbirali gradivo po vsem jugoslovanskem ozemlju in tako naleteli tudi na vidno vlogo in osebnost admirala Bubnova. Zaradi tega angažiranja lahko v strokovni knjižnici Pomorskega muzeja najdemo tudi knjižna pomorska dela kontraadmirala Aleksandra D.

Bubnova, v fondu jugoslovanske kraljeve mornarice nekaj njegovih fotografij, v pomorskih enciklopedijah pa lahko prebiramo najosnovnejše biografske podatke o tem pomembnem pomorščaku in pedagogu.

Aleksander Dimitrijevič Bubnov se je rodil v ruski aristokratski družini 29. maja 1883 v Varšavi, ki je bila takrat najzahodnejše mesto ruskega imperija. Izšolal se je na pomorski akademiji v Sankt Petersburgu, kot mlad pomorski oficir objadral cel svet in sodeloval pri znani pomorski bitki ruske mornarice proti japonski, kjer je bil težko ranjen. Leta 1913 je končal višjo pomorsko akademijo, kjer je zatem ostal kot profesor. Doktoriral je iz vojnopomorskih znanosti. Med letoma 1907 in 1914 je služil na raznih vojnih ladjah na različnih dolžnostih. Z izbruhom prve svetovne vojne je bil prestavljen v sestav generalnega štaba Ruske armade. Že s činom kontradmirala se je med revolucijo v Rusiji priključil Beli armadi, bil pa je tudi član carske ruske delegacije na mirovnih pogajanjih v Versaillesu.

Po porazu protirevolucionarnih carskih sil v ruski državljanski vojni so bili številni Rusi prisiljeni zapustiti domovino in se naseliti širom po svetu. Mnogi med njimi so bili visoko izobraženi, premožni, aristokratskega rodu ter so zasedali pomembna mesta v državni upravi, vojski, znanosti in kulturi. Imeli so dovolj izkušenj, sposobnosti, organizacijskega znanja in razgledanosti, da so se med seboj povezali v okvirih novih držav, ki so nastale na pogorišču prve svetovne vojne. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), kasneje Jugoslavija, je zaradi tradicionalno dobrih odnosov s carsko Rusijo sprejela velik del emigriranega vojaštva in drugega spremljevalnega osebja. Prva večja organizirana skupina ruskih emigrantov je v Kraljevino SHS prišla leta 1921. V tedanjo opustošeno in obubožano Kraljevino SHS naj bi, tako navaja slovenski raziskovalec Matej Seljak, prišlo okoli 75.000 ruskih emigrantov, ki so se naselili po vseh večjih jugoslovanskih mestih. Ko je postalo jasno, da komunistični režim v Sovjetski zvezi ni samo prehodni pojav, pa so se ruski emigranti pričeli počasi integrirati v okolje, v katerem so živeli.

V kontekstu osrednje osebnosti tega prispevka se povezave med Rusijo, kjer se je Bubnov šolal in gradil svojo pomorsko kariero, in Slovenijo, kjer danes žive njegovi potomci, začnejo po revoluciji v Rusiji, ko je Bubnov z delom ruske mornarice zapustil Rusijo. Po kratkotrajnem bivanju v Parizu je leta 1921 prvič prišel v Ljubljano, kjer so ruski pomorski oficirji v emigraciji ustanovili kovinarsko podjetje za opremo jugoslovanske vojske. Med tem časom je A. D. Bubnov kot svetovno znan strokovnjak za vojno pomorstvo dobil dve povabili, od katerih je drugo odločilno vplivalo na njegovo nadaljnjo kariero in zasebno življenje. Prvemu povabilu ZDA za

profesorja na ameriški pomorski akademiji v Annapolisu, ki je bilo rezultat njegove objavljene znanstvene, obširne in tehtne analize japonsko-ameriških odnosov na Pacifiku, se ni odzval. Sprejel pa je osebno povabilo jugoslovanskega kralja Aleksandra I. Karađorđevića, v katerem ga je le-ta prosil, naj pomaga ustanoviti pomorsko vojno akademijo v Dubrovniku in tako postaviti temelje jugoslovanske vojne mornarice. Zanj se je odločil, ker je bila Jugoslavija slovanska država, sam pa je gojil rusko in slovansko identiteto. Še bolj pa ga je prevzel inovatorski in vizionarski izziv, izziv ustvariti nekaj novega in znanstvenega na področju pomorstva.

Kraljevina Jugoslavija je kmalu po svoji ustanovitvi in koncu prve svetovne vojne organizirala lastno šolanje pomorskega kadra in tako omogočila hitrejši in boljši razvoj svoje vojne mornarice. Zato je leta 1923 že z Bubnovo pomočjo ustanovila Pomorsko vojno akademijo v Dubrovniku. Vojna mornarica se je sprva razvijala po konceptih stare Avstro-ogrske, saj so na vodilna mesta po končani vojni zaposlili številne pomorščake nekdanje avstro-ogrske mornarice. Zavedali so se, da morajo poskrbeti za svež kader, tako profesorski kot študentski. Izročilu in dediščini avstro-ogrskega pomorstva so dodali še sodobno rusko vojno izkušnjo in začeli hitro razvijati svoje do tedaj neizkoriščene pomorske sile. Organizirali so vojaško in vojaško-pomorsko propagando po vsej državi. Veliko in temu primerno je bilo zanimanje mladeničev za vojaške šole, posebej za mornarico. Vojaški pomorski poklic je tedaj prinašal ugled in spoštovanje v družbi ter redno delo. Sanje o morju, plovbi, letalih in letenju so tudi mladi sposobni slovenski fantje lahko uresničili prav v vojni mornarici. Množično so se vpisovali v mornariške šole. Menili so, da je že dejstvo, da so bili sprejeti na akademijo, znak posebne sposobnosti, saj je bil sprejemni izpit zelo težak. Poleg vse strogosti vojaškega življenja so mladi fantje v svojem bodočem delu pričakovali tudi veliko lepega, ki ga zaradi specifik poklica ne bi mogli srečati nikjer drugje. Za te šole pa so se odločali tudi tisti sposobni in izobrazbe željni mladi fantje, ki jim starši niso mogli financirati drugega dragega študija. Šolanje v vojaških pomorskih šolah je bilo v tistem obdobju namreč brezplačno.

V okviru te akademije je Bubnov prevzel predavanje osnovnih vojno-pomorskih predmetov, zgodovino pomorskih vojn, pomorsko strategijo in taktiko. Prek teoretičnih predmetov je študente uvajal v praktično delo. Leta 1930 je v okviru akademije organiziral višjo pomorsko akademijo (samo za višje oficirje), na kateri je predaval vse do leta 1941, ko so Dubrovnik zavzeli ustaši in ga suspendirali. Med učenci Aleksandra Bubnova v pomorski akademiji je bilo veliko Slovencev, med drugimi tudi Sergej Mašera, po katerem se imenuje slovenski pomorski muzej. Sergej Mašera, narodni junak, je 17. 4. 1941 skupaj z Milanom Spasičem raje

razstrelil rušilec Zagreb in na njem izgubil svoje življenje, kakor da bi ladjo predal okupatorski italijanski mornarici.

Med drugo svetovno vojno se je Bubnov z družino težko preživljal in se selil iz Dubrovniku v Bjelovar in Dravograd, dokler ni leta 1945 prišel v Kranj. Šele po resoluciji Informbiroja je dobil jugoslovansko državljanstvo. Za svoje delo je admiral Bubnov prejel številna odlikovanja iz carske Rusije, francosko legijo časti, visoko angleško odlikovanje M. G., ki mu daje angleško plemstvo (Sir), jugoslovanskega belega orla in visoka grška, romunska in japonska odlikovanja, ki so vsa ohranjena. Zaradi vsega tega in še posebej zaradi svoje topline in komunikativnosti je bil deležen posebnih simpatij in spoštovanja svojih učencev na gimnaziji v Kranju, kjer je v letih 1945–1953 predaval ruski jezik. Umrl je leta 1963 in bil pokopan na pokopališču v Kranju.

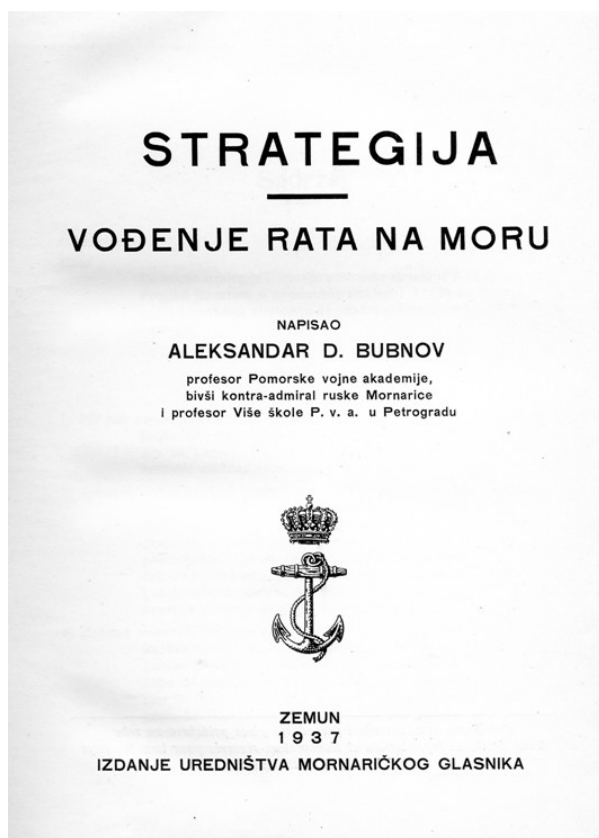

Aleksander Dimitrijevič Bubnov v zrelih letih
(Fototeka PMSMP)

Pozitiven odnos Slovencev do admiral Bubnova je izrazil v svojem govoru ob njegovem odprtem grobu tedanji direktor kranjske gimnazije

Miha Mohor in v trenutku slovesa ganljivo povezal obe njegovi domovini:
»Mrzla in zasnežena je danes slovenska zemlja, kateri Te izročamo. Vedi pa, da Te je vselej sprejemala s toplim srcem. Mrzli val pa, ki nas je te dni zajel s severa in vzhoda, pa smatraj za zadnji, tih pozdrav svoje daljne domovine.«

Admiral Bubnov je bil ploden strokovni pisec na področju pomorske strategije. Svoje glavno delo v treh delih o zgodovini pomorske vojaške veščine je napisal v Kraljevini Jugoslaviji, v Dubrovniku, kjer je služboval od 1923 do 1941. Z njo je želel prek kritično-analitičnega proučevanja zgodovine pomorskega vojskovanja prikazati bistvo pomorske vojne veščine in njeno zgodovinsko evolucijo. Čeprav je ta vsebina že imela vodilno vlogo v svetovni vojni ideologiji, pa je bilo to njegovo delo, ki je bilo specialno posvečeno njenemu znanstvenemu proučevanju, prvi tak svetovni primer. Izjemnega pomena je Strategija vođenja vojne na morju.

Naslovna stran knjige Strategija vođenja rata na moru
(Knjižnica PMSMP)

Knjiga je bila zasnovana na novi pomorski strateški teoriji, ki se je izkristalizirala po prvi svetovni vojni, izkušnje te vojne pa so avtorju služile kot glavna podlaga za njegovo znanstveno obdelavo. Največje mednarodno veljavo pa ima knjiga Problem Pacifika v dvajsetem stoletju, ki je izšla v Londonu leta 1922. V tej knjigi je admiral Bubnov napovedal spopad med Japonsko in Ameriko, do katerega je res prišlo leta 1941. Mednarodno priznanje je dobila tudi njegova daljša razprava o problemu Bosporja, ki je izšla v Parizu leta 1935. V Kranju pa je napisal svoje spomine o delovanju v ruski vrhovni komandi »V carski stavki«, ki so jo izdali v ruščini v New Yorku leta 1955. V njegovih delih so strokovnjaki opazili in izpostavili zlasti njegovo vizionarstvo, strokovno podkovanost, pomembnost njegovih nazorov in verodostojnost njegovih opažanj. Slovenski vojaški strokovnjak in pedagog dr. Anton Žabkar je še posebej poudaril Bubnovo *»presenetljivo točno in dolgoročno znanstveno utemeljeno predvidevanje dogodkov in procesov na Daljnem vzhodu, ki so se začeli z ekspanzijo japonske pomorske sile že v dvajsetih letih XX. stoletja in ki so že 1941. leta pripeljali do japonskega napada na ZDA«*. Obenem pa se je Bubnov v svojih knjižnih predgovorih vselej z globoko pieteto in ljubeznijo spomnil ruske mornarice, ki ji je po svojem prepričanju dolgoval svoje izkušnje in znanje in ki so ji njegovi predniki in on sam zvesto služili dolga desetletja.

O vsem tem in še marsičem natančno piše v svoji knjigi profesor Igor Kozyr. V preteklosti je že izšlo več člankov, enciklopedičnih gesel in nekrologov, v katerih so različni avtorji v različnih jezikih obravnavali v obliki krajšega ali daljšega zapisa pomen in vlogo Aleksandra D. Bubnova na različnih področjih, v različnih državah, v različnih obdobjih njegovega življenja in v različnih krajih. Omenjajo ga v posameznih obravnavah pomorske zgodovine Sankt Peterburga, ruske mornarice, jugoslovanske mornarice, Dubrovnika in Vojnopomorske akademije ter nenazadnje Kranja, kjer je Bobnov s svojim specifično življenjsko usodo pustil svoj pečat. S to knjigo pa se mu oddolžuje še Sankt Petersburg.

Z velikim veseljem pozdravljam izid te knjige, saj je avtor z njo zaključil svoje zbiralno in raziskovalno delo ter dokazal, kako pomembno je izdajanje tovrstnih del. Brez izdaj publikacij gredo vsa prizadevanja, vse raziskovalno delo in nova dognanja po končanem zbiranju gradiva v pozabo. Zato je toliko bolj pomembna odločitev avtorja pričujoče knjige in njegovih izdajateljskih sodelavcev, da nova znanja in izredno zanimivo življenje Rusa, ki je svoj zadnji dom našel v Sloveniji, predstavi ruskim in, srčno upam, tudi slovenskim bralcem. Posebej veseli jo bodo tisti, ki so profesorja Bubnova osebno poznali in ga cenili, ter vsi tisti, ki jih zanima pomorska zgodovina in povezave med veliko Rusijo in majhno Slovenijo,

ki leži ob skrajnem severu Jadranskega morja in ima vsega 44 km obale, pa se vendar ponaša z bogato zgodovino in globokim zavedanjem o pripadnosti morju. Veseli bi je morali biti tudi potomci vseh tistih ruskih emigrantov, ki so jih specifične politične, vojne in vojaške, družbene in gospodarske razmere prisilile, da so daleč od doma stkali vezi s slovenskim narodom.

Raziskovanje in predstavljanje življenjskih zgodb je danes zelo aktualno. Igor Kozyr je prek Bubnove življenjske zgodbe prikazal poleg njegovega življenja še njegov odnos do družbe in okolja, njegovo socialno in nacionalno pripadnost, izobrazbo, etično prepričanje, življenjske izkušnje, osebne želje in še marsikaj. Avtor je v ospredje postavil življenjsko zgodbo posameznika, ki je enkratna in neponovljiva in ki so jo krojile družbene, politične, vojne razmere prav v času, ko se je svet začel deliti na dva močna in različna politična in svetovnonazorska pola. Življenje Aleksandra Bubnova je lepo umeščeno v kontekst zgodovinskega dogajanja, na katerega se navezuje, kar knjigi dodaja strokovno vrednost.

Ocenjujem, da je knjiga profesorja Igorja Kozyrja pomembna tako za svetovno pomorsko zgodovinopisje kot za rusko, slovensko in nekdanje jugoslovansko. Knjiga zapolnjuje vrzel, ki je bila opazna v pregledu tiste literature, ki obravnavajo pomembne posameznike v pomorski zgodovini posameznih narodov in ki se kljub velikemu zanimanju ljubiteljev morja in tovrstnih biografij kažejo na knjižnem trgu. Rusko področje je s Kozyrjevim delom pridobilo samostojno monografijo o človeku, ki je s svojo strokovnostjo povezoval slovenski, jugoslovanski in ruski prostor. To je svojevrstnem prispevek v pomorskem in zgodovinskem raziskovalnem ter knjižnem prostoru. Slovensko področje pa je pri tem projektu vzpostavilo izredno pomembne kontakte z avtorjem, ki so omogočili še pripravo biografskega prispevka mlade slovenske raziskovalke Neže Zajc o kontraadmiralu Bubnovu, objavljenega v knjigi Tvorci slovenske pomorske identitete, ki je septembra 2010 pod strokovno taktirko Inštituta za kulturno zgodovino ZRC SAZU in v sodelovanju s Pomorskim muzejem iz Pirana izšla pri založbi ZRC SAZU v zbirki Življenja in dela VI, Biografske in bibliografske študije. Menim, da je izredno pomembno, da je bil Aleksander Bubnov uvrščen med tistih 18 ljudi, za katere so snovalci tega leksikona menili, da ga lahko uvrstijo med tvorce slovenske pomorske identitete.

Aleksandra D. Bubnova so v Sloveniji poznali predvsem kot profesorja in avtorja knjig o pomorski zgodovini. Širši javnosti se je skrival drugi del njegove življenjske zgodbe, to je zgodbe ruskega mornariškega strokovnjaka, predavatelja na Vojnopomorski akademiji Kraljevine

Jugoslavije in s tem povezane njegove nadaljnje življenjske usode. Zato je prav, da je njegova nenavadna, bogata in dolga življenjska zgodba, ki je zaradi svojevrstnosti in posebnosti ostajala v ozadju še v času, ko bi tako slovenska kot jugoslovanska in predvsem ruska družba že morala prepoznati njegovo veličino, z entuziazmom in trdim delom avtorja knjige vendarle dosegla širši krog javnosti in našla svoje mesto v pomorski zgodovini, ki ji pripada. Prepoznala pa ga je in mu priznala veličino tudi uradna Rusija, ki mu vsako leto ob dnevu njegove smrti izkazuje vojaške časti na kranjskem pokopališču, kjer počivajo njegovi posmrtni ostanki.

Kapitanu Igorju Kozyrju velja čestitati za ta strokovni in pisateljski podvig, v katerem je oplemenitil pomen življenja in dela Aleksandra Dimitrijeviča Bubnova. Posebej pa moram opozoriti, da to ni samo zgodba o enem človeku. Na osnovi njegove življenjske zgodbe namreč lahko spoznamo tudi stanje kolektiva in predvsem širših družbenih razmer in različnega življenjskega okolja v obravnavanem času. Uspelo mu je zbrati zavidanja vredno zbirko podatkov, dokumentov, fotografij in drugega gradiva. Avtorjevo delo je bilo trdo, bo pa uporaba njegove knjige olajšala delo bodočim raziskovalcem. Prepričana sem, da bodo knjigo vzeli v roke številni ruski in drugi bralci, starejši in mlajši in tisti vmes, strokovnjaki in laiki. Prebrali jo bodo vsi tisti, ki jih bo pritegnila njegova zanimiva življenjska zgodba. Knjiga je vredna širokega kroga bralcev in jo toplo priporočam. Želim jim veliko bralnih užitkov in čim več odgovorov na vprašanja in pomisleke, ki se jim bodo ob branju porajala.

Knjiga prihaja v času, ko je zelo aktualno mednarodno povezovanje, morje pa zaradi političnih, gospodarskih in vojaških interesov, človeške neodgovornosti, ekoloških in naravnih katastrof ter različnih problemov in vprašanj še bolj v središču pozornosti kot sicer. Kakorkoli obrnemo in obračamo, vselej ugotavljamo, da je morje vedno v središču pozornosti! Zato je prav, da nas izid tega knjižnega dela prek življenja in dela Aleksandra D. Bubnova opozori tudi na drugo, zanimivejšo plat tega istega morja in človeškega zlitja z njim.

Veliki boj v Tržaškem zalivu za obvladovanje luških tranzitnih tovorov in transportnih poti v notranjost

Korenine trgovskega rivalstva med Trstom in Koprom

MILAN GREGORIČ

P oložaj obeh mest v starem in srednjem veku

Obe mesti ležita v zalivu, v katerem Jadransko morje kot neke vrste naravni kanal prodira z juga najgloblje v evropsko celino. Po nekaterih podatkih sodeč segajo začetki pristaniške dejavnosti že v rimsko obdobje, ko sta mesti postali rimska kolonija. Njuna ugodna naravna in strateška lega jima je dajala velike možnosti za trgovanje z bližnjim in bolj oddaljenim zaledjem, pri čemer je trgovska postojanka Aegida (Koper) že takoj po rimski zasedbi v 1. in 2. stoletju pr. n. št. postala pomembno tržišče. Pri tem je šlo v glavnem za promet s proizvodi kmetijstva in obrti za potrebe ožjega zaledja, čeprav je o tem na razpolago malo podatkov, kot jih tudi ni na voljo za zgodnje srednjeveško obdobje.

V novejšem času, ko se je začela razvijati trgovina z notranjostjo, pa se je med obema pristaniškima mestoma že zgodaj začel veliki boj za blagovne tovore, vsaj od časov Beneške republike v 14. in 15. stoletju, ko so Benetke začele razvijati in podpirati trgovske zveze istrskih mest z notranjostjo. K obema mestoma namreč gravitira isto zaledje in obe sta trgovali tako rekoč z istim blagom. Še več, njun razvoj je bil, kot že omenjeno, skoraj praviloma pogojen z njunim uspešnim trgovanjem z zaledjem. Dr. Darko Darovec z Univerze Primorske npr. opozarja v svoji knjigi Pregled zgodovine Istre na razcvet Kopra in utrditev njegove ekonomske in družbene moči po letu 1182, ko so mu Benetke zaradi njegove lojalnosti v vojnah med Benečani in istrskimi mesti podelile pravico do monopola pri trgovanju s soljo.² Slednja je bila namreč med najbolj iskanimi trgovskimi artikli, saj je povpraševanje po njej daleč

² Darovec, D.: Pregled zgodovine Istre, Knjižnica Annales 1, Koper 1992.

presegalo ponudbo. Takrat je postal Koper (in njegovo pristanišče) najpomembnejša postojanka za trgovanje s habsburškimi deželami, zlasti s Kranjsko. Obdobje ekspanzije in razcveta je Koper doživel tudi pod oglejskim patriarhom Gregorijem Montelongom (1251–1269), ko je slednji s podeljevanjem posesti in spodbujanjem trgovine favoriziral Koper na račun Trsta. Tako pod oglejskim patriarhom kot tudi pod Beneško republiko je bil Koper osrednje upravno-politično in s tem tudi kulturno središče istrskega polotoka ali neke vrste istrska prestolnica, kar je bilo razvidno tudi iz njegovega imena (Caput Histriae oz. Capo d'Istria). S padcem Poreča leta 1267 pod beneško oblast so nad istrskimi mesti dokončno zagospodarili Benečani in je bilo konec svobodne trgovine na morju, ker so Benetke vsilile svoj monopol. Ohranila pa se je in se še bolj razvila trgovina istrskih mest z zaledjem, kjer je Koper igral pomembno vlogo.

Po zasedbi istrske obale s strani Benetk je bil Trst neprestano izpostavljen njihovim pritiskom. Čeprav je v 13. in 14. stoletju nekajkrat padel pod Beneško doblast, se je neprestano upiral monopolnim težnjam Benetk. V tej dolgotrajni obrambi proti naskoku Benečanov se je leta 1382 podredil oblasti Habsburžanov, računajoč pri tem na določene ugodnosti in privilegije. Čeprav je premoč Benetk še dolgo potem ovirala razvoj mesta, se je Trst s to odločitvijo vendarle postopoma otesel njihovega pritiska in gospodarsko zaživel. Dunaj je namreč s časom vzpostavil nadzor nad velikim delom trgovskih poti, ki so vodile iz obalnih mest v notranjost, ter je načrtno, in kot bomo videli v nadaljevanju, tudi s silo preusmerjal trgovske karavane v Trst, tudi tiste, namenjene v istrska mesta, kar je privedlo do neštetihih konfliktov in celo vojn z Benečani in njim lojalnimi istrskimi mesteci. Kasneje, ob gospodarskem, političnem in vojaškem zatonu Benetk, pa je prevzel nadzor tudi nad morskoro plovbo v severnem Jadranu, s čemer so bili dokončno ustvarjeni pogoji za razmah Trsta, zlasti potem, ko je bil proglašen za svobodno pristanišče (1719).

Praske, spopadi in celo vojne za obvladovanje blagovnih tovorov in transportnih poti med Habsburžani in Benečani so trajale skoraj celi dve stoletji. Benečani so si namreč želeli utreti trgovske poti v notranjost, ki pa so jo v veliki meri nadzirali Habsburžani. Slednji so se borili za svobodno plovbo po Jadranskem morju, kjer pa so dolgo časa gospodarile Benetke in ga obravnavale kot svoje morje (Golfo di Venezia – Beneški zaliv). Imele so popoln monopol nad pomorsko trgovino, kar pomeni, da so usmerjale blago na svoje trge in ga večinoma tudi prevažale na svojih ladjah ter na ladjah njim lojalnih istrskih mest. Tako so morali blagovni tovari Severnega Jadrana najprej skozi Benetke, kjer so bili ladjarji prisiljeni plačevati določene carinske pristojbine. Še več, trgovci so morali

izkupiček, pridobljen v Benetkah, porabiti na tamkajšnjem trgu. Tudi iz Trsta ni mogla izpluti nobena ladja, ne da bi plačala pristojbine Benetkam lojalnim koprskim mestnim oz. pristaniškim oblastem. Na drugi strani pa je Dunaj postavil svoje mitnice na kopenske trgovske poti z morja na celino in prav tako pobiral svoje carinske pristojbine. Občasno pa je celo z vojaškimi četami nasilno preusmerjal trgovce iz notranjosti v Trst, ki jim je tudi ponujal sol, olje, vino, proizvode obrti idr. (ter kasneje tudi industrijske izdelke). Da bi se izognili carinskim dajatvam in izkoristili razlike v ceni, so se številni trgovci, ladjarji in tovarniki (furmani) oprijeli tihotapstva, ki naj bi takrat zelo cvetelo in kamor bi lahko prišli tudi zgodbo o našem Martinu Krpanu.

Silovit razmah Trsta in zaton Kopra pod Avstro-Ogrsko

V tem večstoletnem prerivanju za nadziranje trgovskih poti oz. blagovnih tokov pa je moč Benetk postopoma usihala, moč Dunaja pa rasla, dokler ni v 17. in 18. stoletju prišlo do velikih sprememb v razmerju moči v Severnem Jadranu in njegovem zaledju, ko je nad tem prostorom dokončno zagospodaril Dunaj. Koper je izgubil konkurenčni boj s hitro razvijajočim se Trstom, trgovina je shirala in razvoj se je ustavil. Poskus koprskih oblastnikov, da bi mesto oživili z industrijsko proizvodnjo (ladjedelnštvo, ribja industrija idr.), ni dal pravih rezultatov, saj je Trst s svojo gospodarsko gravitacijsko močjo vse absorbiral vase. Z ustanovitvijo habsburške province Istra leta 1810, s Trstom kot glavnim mestom, je prišlo tudi do upravne preureditve in tako je Koper izgubil tudi svojo vlogo politično-upravnega ter kulturnega središča Istre. Italijanska zasedba bivše Julijske Krajine po prvi svetovni vojni ni bistveno spremenila položaja Kopra. Še več, ob Kopru je, kot bomo videli kasneje, začel pešati tudi od svojega naravnega zaledja odrezani Trst in smo tako namesto enega bolnika dobili kar dva. Posledice gospodarskega zatona Kopra so se pokazale tudi v številu prebivalstva, ki se je do začetka druge svetovne vojne ustalilo nekje okrog 7.000 duš, medtem ko je Trst že pred prvo svetovno vojno prekoračil 200.000. Če upoštevamo, da se je v nekaj zadnjih stoletjih število prebivalcev obeh mest, z določenimi nihanji, gibalo med 5.000 in 8.000, potem lahko zaključimo, da se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje v Kopru čas dobesedno ustavil, Trst pa je porasel za 25–krat. Šele s priključitvijo k Jugoslaviji po drugi svetovni vojni je Koper, kot bomo videli v nadaljevanju, doživel svoj novi veliki razvojni cikel, medtem ko je Trst še naprej tičal v stagnaciji, kar vse potrjuje znano tezo, da mesto, zlasti pristaniško, lahko uspeva in se razvija le, če je gospodarsko povezano s svojim naravnim zaledjem.

Hiter gospodarski, družbeni, prostorski in duhovni razvoj Kopra po 2. svetovni vojni

Težki porodni krči Luke Koper

Pobudo za izgradnjo Luke Koper je dala skupina primorskih zagnancev, ki je že v petdesetih letih med prvimi vizionarsko spoznala izredne strateške prednosti Kopra kot pristaniškega mesta. Tedanje pristaniške naprave in pomoli treh obalnih mest (Kopra, Izole, Pirana) so bile namreč več kot skromne in sposobne sprejemati le ladje obalne plovbe. Na čelu te skupine zagnancev je bil Danilo Petrinja – Primož, najprej kot direktor Vodne skupnosti, ki je začela graditi Luko na pol konspirativno, pod krinko melioracij, na kar je kasneje postal prvi direktor Luke Koper. Zamisel se je porodila že v času, ko je postalo jasno, da bo Trst s pristaniščem vred za Jugoslavijo izgubljen. Po podatkih iz Petrinjeve knjige Gradnja Luke Koper in železniške proge Koper–Prešnica bi naj bil sprejet dogovor o izgradnji koprskega pristanišča že na pogajanjih o ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja (STO).³ ZDA naj bi tedaj v okviru finančne pomoči za razvoj Cone B STO med ostalim dale na razpolago tudi namenska finančna sredstva za izgradnjo pristanišča, ki pa so končala drugje. Takratna uradna slovenska politika je bila namreč, s kako izjemo, proti izgradnji Luke, saj je Izvršni svet Republike Slovenije sprejel sklep, da se v Kopru ne gradi pristanišča, češ da za potrebe Slovenije zadostujeta Trst in Reka. V takih pogojih so zagnanci, ob tihi podpori nekaterih daljnovidnejših politikov, ubrali bližnjico in se lotili izgradnje pod drugim naslovom in na nevpadljiv način. Izgradnjo je bilo treba skrivati tudi pred konkurenti, zlasti pred Reko, ki je imela v jugoslovanskem pomorskem gospodarstvu in resornih zveznih organih takratne skupne države velik vpliv. Največji odpori proti izgradnji Luke Koper in potem železniške proge do Prešnice so namreč prihajali prav iz teh krogov, kar pomeni, da je tedanja hrvaška republiška oblast odigrala pri teh odporih odločilno vlogo. Vendar je izgradnja (gradnja obal, skladišč, poglobljanje morskega dna idr.) kljub navedenim porodnim krčem stekla, pa čeprav z veliko muko, saj jo je v začetnem obdobju financirala sama Luka z lastnimi sredstvi in krediti, ki jih je morala vračati, medtem ko obstaja prevladujoča praksa v svetu, da temeljno luško infrastrukturo financira država. Tak je bil tudi primer v prejšnji naši državi, ko so nova pristanišča (Ploče, Bar idr.) gradili z državnimi sredstvi. To je, seveda, dolga leta močno obremenjevalo finančno poslovanje Luke ter povzročalo vsakršne razvojne, organizacijske kot tudi socialne probleme (štrajki idr.), zaradi česar je padlo v nemilost tudi njeno vodstvo s Petrinjo na čelu. Kljub tem travmam in pritiskom smo

³ Petrinja, D.: Gradnja Luke Koper in železniške proge Koper–Prešnica, Koper 1999.

7. decembra 1958 doživeli zgodovinski trenutek, ko je bil, ob prisotnosti velike množice ljudi ter lokalnih in republiških funkcionarjev, dan v uporabo prvi privez s 135 metri obale ter so prisotni pri tem lahko občudovali varno privezano slovensko prekoceanško ladjo »Gorica«. S tem sta se simbolično predstavili tako nova slovenska Luka kot tudi slovenski ladjar Splošna plovba. Luka je tako s svojo vztrajno voljo do življenja postajala stvarnost, s katero so se počasi morali sprijazniti vsi, tudi njeni nasprotniki in konkurenti. Imela je tudi svoja nova huda krizna obdobja, npr. v sedemdesetih letih, ko je zašla v velike finančne težave zaradi bremen, ki si jih je prevzela nase z izgradnjo železniške proge Koper–Prešnica, ali pa v času osamosvojitve, ko je v njej promet za določen čas sunkovito padel. Vendar si je spet in spet opomogla ter je pol stoletja po izgradnji svojega prvega priveza po obsegu pretovorjenega blaga prehitela Trst, če namreč odmislimo tekoče tovore (nafto idr.), ter pustila Reko daleč za seboj.

Mukotrpna izgradnja železniške proge Koper–Prešnica

Nič manj mučna ni bila tudi izgradnja železniške proge Koper–Prešnica. Tudi ta projekt se je namreč gradil v luški režiji kot lastni industrijski tir ter pretežno z lastnimi sredstvi in krediti, kar je tudi bila anomalija, saj gradijo železniško infrastrukturo v glavnem države. Tudi pri tem je Luka trčila ob odpore republiških in zveznih organov ter celo vodstva slovenskih železnic, ki je zatrjevalo, da proga ne bo rentabilna in zaradi tega tudi ni hotelo prevzeti nase investitorstva. Luka pa se je zavedala, da je brez direktne vključitve v slovensko železniško omrežje onemogočen njen nadaljnji razvoj. Mukotrpno začetno pretovarjanje blaga s tovornjaki iz Luke na železniško postajo Kozina je bilo namreč zamudno, neekonomično in brezizhodno zaradi dvojnih manipulacij, odvečnih stroškov, težav pri usklajevanju železniških in kamionskih prevozov ter zamud in stojnin, ki so bile s tem povezane. Pri svojih načrtih pa je Luka imela podporo slovenskih gospodarstvenikov in medijev ter njenega razvoja tako ni bilo mogoče več ustaviti. Po zaslugi te podpore je prišlo v sedemdesetih letih do ustanovitve Samoupravne interesne skupnosti za železniški in luški promet, v okviru katere je bil sprejet plan razvoja in sofinanciranja železniške in luške infrastrukture prek nepovratnih sredstev oz. iz samoprispevka slovenskega gospodarstva. Po vseh teh peripetijah je Luka Koper 2. decembra 1967 ob prisotnosti velike množice ljudi slavila svojo novo delovno zmago, ko je vanjo pripeljal prvi tovorni vlak. Tudi za sam Koper je bil to pravi zgodovinski trenutek, saj je bil tako prvič v svoji zgodovini povezan prek sodobne železnice z notranjostjo in svetom.

Z izgradnjo Luke Koper in železniške proge Koper–Prešnica ter s širšim gospodarskim razvojem Slovenske Istre in posebej Kopra je v zadnjih nekaj desetletjih prišlo na tem prostoru do večje demografske rasti, zlasti po zaslugi visoke stopnje priseljevanja. Pri tem postaja Koper s svojo konkurenčno lokacijo privlačen tudi za ambicioznejši podjetniški kader ter kapital domačega in tujega izvora. Število prebivalcev se je v mestu v zadnjih petdesetih letih popeterilo ter je eno redkih slovenskih mest, ki še beležijo rast prebivalstva. S tem se je zgostila tudi kritična masa izobraženih in ustvarjalnih ljudi, ki je potegnila voz energično naprej. Mesto se še kar naprej nezadržno širi ter bo v nekaj desetletjih urbaniziran že celotni prostor do Vanganela, Bertokov, Dekanov, Škofij in Ankarana. Razvoj Kopra je pripomogel tudi k hitremu razvoju Slovenske Istre, ki se svojimi prek 80.000 prebivalci prebija v tretji največji urbani konglomerat Slovenije. To tudi potrjuje vizijo našega velikega slovenskega arhitekta in urbanista Maksa Fabianija, ki je že pred sto leti preroško napovedal, da bo na prostoru od Tržiča, prek Trsta, Kopra pa vse do Pirana nastalo vele mestje, ki bo pozidano s pristaniško infrastrukturo in drugimi industrijsko transportnimi objekti, mestnimi središči in bivalnimi naselji. Prav to se pred našimi očmi hočeš-nočeš dogaja, pa čeprav z zamudo zaradi dveh vojn in novih meja ter na drugačen način, kot si je morda zamišljal Fabiani. To potrjuje tudi vizijo tistih ljudi na slovenski obali, ki so pred desetletji s »plavanjem proti toku« dokazovali, da potrebuje tudi slovenski narod svoje okno v svet in so se pognali v ta projekt s pravo kraško trmo, vsem oviram in nasprotovanjem navkljub.

Slovenska univerza ob morju

»Vivat, crescat, floreat« je vzkliknil tržaški Slovenec, akademik profesor dr. Jože Pirjevec, ko je začel prejemati prve dopise z glavo Univerze Primorske in, kot je vneseno zapisal v posebni prilogi Primorskih novic, dobil občutek, »da sodeluje pri velikem projektu, morda pri najpomembnejšem v njegovem življenju«. Seveda bi podobno lahko rekli tudi za goriško Politehniko ter vse druge visokošolske in znanstvenoraziskovalne ustanove, ki so že in še bodo vzniknile na Primorskem. Že sedanjih prek deset tisoč študentov na primorskih visokošolskih ustanovah, od tega osem tisoč v Slovenski Istri, je garancija, da čaka ta prostor nov razvojni zagon. S tem je bil, končno, uresničen tudi veliki sen naših dedov, ki so že na začetku prejšnjega stoletja sanjali o slovenski univerzi ob morju, a so jim nesrečni dogodki okrog prve svetovne vojne in barbarski naskok fašizma to preprečili.

Tržaški zaliv kot veliki poligon novejših izsiljevanj Italije in Trsta pri obvladovanju luških tranzitnih blagovnih tokov

Nekateri trendi v sodobnem pomorskem blagovnem prometu

Po polstoletni politični in gospodarski stabilnosti Evrope in ob njeni vztrajni gospodarski rasti, ob dveh gospodarskih velikanih (Kitajska, Indija), ki se dvigata na obzorju, in pospešujeta blagovno izmenjavo z Evropo, doživlja pomorski promet pravi razcvet. Tudi oz. še zlasti prek severnojadranskih pristanišč, ki v primerjavi s pristanišči severozahodne Evrope predstavljajo najkrajšo in najcenejšo pot za tovore iz Srednje Evrope na Bližnji in Daljni Vzhod in nazaj. Zato se ob tem naletu prometa začenja veliki konkurenčni boj med severnojadranskimi pristanišči (Benetke, Tržič, Trst, Koper, Reka) glede tega, kdo se bo najhitreje in tehnološko najbolj ustrezno opremil za sprejem novih tovorov. Še posebej prihaja to prerivanje do izraza v Tržaškem zalivu, ki si ga na razdalji nekaj kilometrov delita dve pristanišči. Luka Koper ima na tej geostrateški legi s svojim razpoložljivim zalednim prostorom ter s tem povezanimi nižjimi primerjalnimi stroški investicij še posebno prednost, ki jo bo logika kapitala prej ali slej izkoristila tudi mimo naše volje. To se praktično dogaja že danes, saj postaja najbolj pestro transportno vozlišče oz. blagovni distribucijski in logistični center ter eno najbolj uspešnih pristanišč v Jadranskem morju. Po nekaterih podatkih sodeč je namreč že Avstro-Ogrska nameravala zgraditi svoj veliki pomorski emporij v Koprskem zalivu, a ji Beneška Republika ni hotela odstopiti tega dragocenega ozemlja. Tako odločitev o povečanju in posodobitvi pretovornih zmogljivosti (morskih bazenov, pomolov, privezov, skladišč idr.) ni toliko stvar Luke kot pa stvar gospodarskih dogajanj v širšem državnem, evropskem in celo globalnem prostoru. Slovenija se tega začenja zavedati ter si je razvoj Luke zastavila kot enega svojih prednostnih strateških razvojnih ciljev s poudarkom na nosilni osi Koper–Ljubljana–Maribor. S sklepom o izgradnji dvotirne železnice do Divače in njeno vključitvijo v 5. koridor je bil tej progi priznan čezmejni pomen oz. status in je postala tako sestavni del velikih evropskih transportnih poti in s tem tudi deležna evropskih finančnih sredstev.

Pogoj za nadaljnji razvoj Luke pa je izgradnja sodobnega kontejnerskega terminala, ker ji bo sicer tovore prevzela konkurenca in bo potisnjena med tretjerazredna lokalna pristanišča. S pretovarjanjem mešanega blaga so bili namreč v preteklosti veliki stroški, zato je človekova iznajdljivost ustvarila kontejnerje (zabojnike), ki so prinesli vrsto prednosti. Prvič so poenostavili in pocenili pretovor in transport blaga. Drugič za njihovo skladiščenje ne potrebujemo več dragih pokritih skladišč, ampak zadoščajo odprte

površine, ki pa morajo biti prostorne. S tem se je zmanjšala tudi nevarnost poškodb blaga med prevozom in tudi možnost kraje. Zato se danes ocenjuje pomen pristanišča po obsegu kontejnerskega prometa. Velike sodobne kontejnerske ladje pa se izogibajo pogostim postankom v več lukah, ker je to zamudno in predrago. Njihov cilj je iztovoriti čim več blaga le v nekaj lukah, od koder potem zabojnike prevažajo po morju v manjša pristanišča ali po cesti v zaledne terminale. Zato morajo imeti za večji kontejnerski promet usposobljena pristanišča svoje sodobne kontejnerske terminale primernih zmogljivosti v sami luki in po možnosti tudi v zaledju, ki morajo biti opremljeni z vsakršnimi dvigali, servisi za popravilo kontejnerjev, z manjšimi skladišči za morebitno polnjenje in praznjenje kontejnerjev v luki idr. Pregled prometa s kontejnerji v večjih svetovnih lukah nam pove, da gre pri načrtovanem koprskem terminalu z okrog 40 ha površine z zmogljivostjo 500.000 TEU za tako imenovano »žepno« izvedbo sodobnega terminala, podobno VII. pomolu v Trstu, oz. za terminal manjših dimenzij, izpod katerih namreč izgradnja terminala zgubi svoj smisel.

Odnosi v Tržaškem zalivu v primežu surovih ekonomskih interesov naših zahodni sosedov

Prostor ob slovenski zahodni meji, s poudarkom na širšem Tržaškem zalivu, so v zadnjih desetletjih, kot smo že omenili, zaznamovali med drugim tudi veliki dogodki, povezani s pristaniško transportno dejavnostjo, kot npr.: stagnacija Trsta, skokovit razvoj Luke Koper in samega Kopra, spodleteli poskus podreditve Luke Koper prek njene koncesije na VII. pomolu v Trstu, dileme okrog izgradnje III. (kontejnerskega) pomola v Kopru, izgradnja 5. koridorja in načrtovanje nove velike logistične platforme Tržič–Trst.

Nekateri od teh dogodkov so zbudili pozornost širše javnosti tudi zaradi tega, ker so pokazali, da se je po spodletelem načrtu destabilizacije zahodne meje ob razpadu Jugoslavije, s poudarkom na Istri, kot so bili poskus rušenja Osima, kupovanje duš, diverzija dvojnega državljanstva, vsiljevanje vsakršnih čezmejnih tvorb idr., pritisk naših zahodnih sosedov prenesel na gospodarsko področje. Najprej z naskokom na banke na vzhodni obali Jadrana, vključno s koprsko, in potem s surovimi pritiski in izsiljevanji na področju obvladovanja pomorskih blagovnih tokov in izgradnje novih evropskih prometnic. To je na področju, ki je bilo predmet rivalstva med dvema bližnjima pristaniškima mestoma že v preteklosti in se je tako zgodba ponovila v novejšem času.

VII. pomol kot poskus podreditve Luke Koper interesom Trsta

Navedeni pritiski so npr. prišli do izraza najprej ob veliki avanturi, v katero se je leta 2000 spustila Luka Koper na VII. (kontejnerskem) pomolu v Trstu. Avanturi zaradi tega, ker je kvalificirana strokovna in laična javnost že pred podpisom koncesijske pogodbe za prevzem VII. pomola s strani Luke Koper slednjo opozorila natanko na tiste čeri, na katerih si je kasneje razbila zobe. Prvič na pristajanje na podrejen položaj v obliki komaj 49 % lastninskega deleža v TCT, to je v novoustanovljeni koprsko-tržaški navezi, ki je dobila koncesijo za upravljanje VII. pomola, kar je Luko Koper omejevalo pri upravljanju pomola. Pa na vezane roke Luke kot terminalista ob velikih pristojnostih pristaniških uprav v Italiji, ki se ne omejujejo zgolj na dajanje koncesij, ampak posegajo tudi v tržno in ekonomsko politiko na pomolu (določanje pretovornih tarif ipd.). Luka je bila opozorjena tudi na nenormalne razmere na VII. pomolu ter na pregovorno zahtevne pristaniške delavce na njem, ki jih ni mogel obvladati niti eden največjih in najbolj izkušenih nizozemskih terminalistov (ECT). Kot je tudi vedela, da odhaja v mesto, ki je bilo v preteklosti pravo leglo protislovenskega razpoloženja. Zato se je upravičeno postavljalo vprašanje, zakaj se je Bruno Korelič, ki je tedaj vodil Luko Koper in se zavedal navedenih pasti, spustil v ta skrajno tvegan posel. Po izjavah nekaterih akterjev sodeč naj bi pri tem šlo za izsiljevanje Italije ob vstopanju Slovenije v EU, s katerim je poskušala, ob Solanovem kompromisu idr. iztržiti še kaj bolj konkretnega. Iz tega sodelovanja se je namreč rodil dogovor med dvema takratnima levosredinskima vladama (Prodi–Drnovšek), po katerem naj bi Italijani vstopili v Banko Koper (sanirano z davkoplačevalskim denarjem), v zameno pa bi naj Luka Koper dobila koncesijo na VII. pomolu v Trstu, kar se je tudi zgodilo. Levosredinske italijanske oblasti so potem dogovor o prevzemu VII. pomola s strani Luke Koper (naveza TICT) na silo potisnile v roke lokalnim tržaškim desničarskim oblastem, ki pa so se mu silovito upirale in se ga tudi otrsle, saj je po njihovem mnenju šlo za vdor »ščavov« v samo svetišče tržaškega pristanišča.

Kljub temu sporu pa sta levosredinska vlada in desnosredinske tržaške oblasti složno poskušali iztržiti iz tega posla čim več za italijansko stran. Najprej koncentracijo celotnega kontejnerskega prometa v Trstu, preprečitev izgradnje III. pomola v Kopru in potem še preprečitev izgradnje drugega železniškega tira Koper–Divača ter takojšnjo izgradnjo proge Trst–Koper, s čemer je bila in je še vedno italijanska stran dobesedno obsedena, kot bomo to videli v nadaljevanju. Kar vse se je za Slovenijo končalo kot velika polomija, saj je Luka Koper ob vseh šikanah, ki jih je doživljala na VII. pomolu, v nekaj letih ustvarila na njem tudi

osem milijonov evrov izgube⁴ in povrh vsega so jo s VII. pomola še pregnali. Italijani pa so v Banki Koper ostali, v njej služijo vsakoletne bogate dobičke ter so prek nje vzpostavili pregled nad gospodarstvom skoraj celotne primorske regije, saj je banka enkratna in dragocena baza ekonomskih podatkov. Torej velika polomija, ki pa jo je uradna slovenska javnost sprejela molče, kot da je to nekaj povsem normalnega. Nihče ni za nič odgovarjal, nobena revizija in nobeni kriminalisti niso ničesar raziskovali, nikogar nismo pribijali na sramotilni steber, kot se je to kasneje primerilo Česarjevi upravi v Luki Koper.

Veliki boj za nove evropske prometnice

Vsiljevanje izgradnje proge Trst-Koper kot poskus preusmeritve dela koprskih tranzitnih tovorov na pontabeljsko progo

Pri utemeljevanju izgradnje proge Trst–Koper se je italijanska stran izgovarjala na nujnost prometne povezave dveh sosednih pristanišč, kar sicer zveni prepričljivo. Vendar v pogojih, ko ni med njima kakega omembe vrednega blagovnega prometa, izgradnja proge nima zaenkrat nobenega ekonomskega opravičila in ne more biti prioriteta za Slovenijo. Še zlasti ne v pogojih, ko Slovenija zaradi pomanjkanja finančnih sredstev odlaga nujno in neodložljivo posodobitev svojega glavnega železniškega križa, ki postaja evropski zamašek. Pa tudi če bi tak promet med pristaniščema obstajal, bi bil ladijski transport tovorov najcenejša rešitev. V resnici pa je italijanska stran s svojo zahtevo po izgradnji proge Trst–Koper ciljala predvsem na preusmeritev dela koprskih tranzitnih tovorov na posodobljeno pontabeljsko progo, ki obratuje komaj z dobro polovico svojih zmogljivosti in je tako sestradana novih tovorov. Luki Koper bi sicer odgovarjalo, da bi imela odprto železniško pot v obe smeri, in sicer prek Ljubljane, Jesenic in Maribora, kot tudi prek Trsta, Vidma in Trbiža, saj je del njenih tovorov namenjen tudi v zahodno smer. Vendar bi bil to za Slovenske železnice velik udarec, saj bi izgubile pomemben del svojih tovorov. Nekdanji predsednik uprave Luke Koper Bruno Korelič je celo izjavil, da bi bila preusmeritev dela koprskih tovorov prek Italije »za Slovenske železnice prava katastrofa«.⁵

5. koridor kot poskus vsiljevanja italijanskih interesov pri izgradnji novih evropskih prometnic

⁴ Delo, FT, 25. 3. 2008.

⁵ Finance, 22. 4. 2003.

Drugo področje, kjer je bila Slovenija v novejšem času izpostavljena pritiskom naše zahodne sosedne, je bilo načrtovanje izgradnje 5. koridorja. Tudi v tem primeru je italijanska stran z Illyjem na čelu (ki je bil sicer v odnosu do slovenske manjšine prava cvetka med zadržimi nacionalističnimi upravitelji onstran meje) z vsemi sredstvi in za vsako ceno poskušala izposlovati, tudi s pritiski na evropske organe, da bi bile sprejete odločitve, ki bi bile v izključnem interesu Italije in Trsta. Stvari so šle tako daleč, da je Illy grozil celo s premestitvijo 5. koridorja s slovenskega teritorija na pontabeljsko progo oz. v Kanalsko dolino in prek nje naprej do Avstrije. Prometni minister Pietro Lunardi pa je npr. na sestanku prometnih ministrov v Moskvi dobesedno zagrozil Sloveniji, da bo storil vse, kar je v njegovi moči, da bi ne mogla koristiti evropskih sredstev za izgradnjo drugega tira Koper–Divača, če ne bo dala prednosti izgradnji odseka 5. koridorja Trst–Divača. Tako je postal tudi projekt 5. koridorja poligon za italijanska izsiljevanja, ki jih je spremljala velika nadutost in podcenjevanje sogovornika. Zato je prof. dr. Jože Pirjevec ob teh dogajanjih odločno pribil, »da hočejo italijanski partnerji vsiliti Sloveniji odločitve, ki ciljajo k njeni kolonizaciji, in to z neprikrito nadutostjo«.⁶ Vendar je Italija v teh izsiljevanjih ostala osamljena tudi v evropskih organih ter je morala na koncu iskati s Slovenijo kompromise, ki so zadovoljevali obe strani.

Novejši dogovor o izdelavi študije za izgradnjo proge Trst–Koper

Zaradi odpora okoljevarstvenih organizacij, prizadetih občin in negativnega mnenja italijanskega ministrstva za okolje, je Italija pred kratkim odstopila od že dogovorjenega kompromisnega odseka proge Trst–Divača, ki bi se priključila na slovenski odsek Koper–Divača nekje v dolini Rižane, in se je odločila za traso, ki bi se vzpenjala od Tržiča po Krasu do Opčin, kjer bi bilo edino postajališče hitre železnice v tržaški pokrajini, in bi potem šla naprej mimo Sežane proti Divači. S tem je odpadlo tudi dogovorjeno križišče v dolini Rižane, ki naj bi nadomestilo toliko izsiljevano progo Trst–Koper, ki se ji je Slovenija iz znanih razlogov upirala. S spremembo trase so bili tako ogroženi tudi nikoli sicer javno izrečeni načrti Italije, da se bo preko križišča v dolini Rižane del koprskih tranzitnih tovarov vendarle usmeril na pontabeljsko progo. Zato je Italija sprožila nove pritiske, da bi zaradi spremenjenih okoliščin vendarle prišlo do izgradnje proge Trst–Koper. In sredi decembra 2010 je tržaški Il Piccolo zmagoslavno najavil, da je bil podpisan dogovor za izdelavo študije o železniški povezavi obalnega področja dežel Veneto, FJK in Slovenija (Benetke–Tržič–Trst–Koper), ki sicer že obstaja, z

⁶ Primorski dnevnik, 13. 7. 2000.

izjemo proge Trst–Koper (in kratke povezave obeh Goric).⁷ Povezavo so svečano krstili z donečim in navidez nedolžnim izrazom »metropolitana leggera«, to je lahka, zgolj potniška povezava, kot da gre pri tem za kako večmilijonsko gosto poseljeno območje, ki nujno rabi svojo »metropolitano«. Niso pa pozabili poudariti, da bosta s tem povezani tudi pristanišči Trst in Koper, ter da bo proga, v nasprotju z njenim nazivom, služila tudi za tovorni promet. Da bi lahko bilo bistvo tega projekta ravno izgradnja proge Trst–Koper, lahko sklepamo tudi iz nedavnih informacij dnevnega tiska, da bi naj Unicredit pri načrtovanju velike logistične platforme v Tržaškem zalivu (Tržič–Trst) ponujal tudi sofinanciranje izgradnje III. pomola v Kopru in drugega železniškega tira Koper–Divača, če bi Slovenija pristala na izgradnjo proge Trst–Koper.

Študijo o navedenem projektu bi naj realizirala dežela FJK v sodelovanju z italijanskimi železnicami, Srednjeevropsko iniciativo in slovenskim Ministrstvom za promet, ki bi ga naj pri podpisu sporazuma zastopal Bogomir Černe. Bila je vključena v evropski program Interreg Italija–Slovenija 2007–2013 in je bilo za njeno izdelavo odobrenih 3,3 milijone evrov. Končana naj bi bila v enem letu. Riccardo Riccardi, odgovoren za promet in infrastrukturo v deželi FJK, je ob tej priložnosti vznemirjen pripomnil, da je to prvič, da je Slovenija v nekem dokumentu pristala na izgradnjo proge Trst–Koper, s čemer je hkrati priznal, da gre pri navedeni visoko doneči »metropolitani« predvsem za ta projekt. Novinar Piccola Silvio Maranzana pa je, z verjetnim namenom pomirjanja slovenske javnosti, napovedal nič manj kot možno začasno preusmeritev dela tržaških tranzitnih tovarov preko proge Trst–Koper na dvojni tir Koper–Divača, ki naj bi bil zgrajen pred odsekom Trst–Divača, ki je zaradi spreminjanja trase v veliki časovni zamudi, in bi tako preobremenjeno tržaško železniško omrežje ne preneslo morebitnega povečanja tovarov v tržaškem pristanišču. Pri tem svojem prozornem in naivnem navijanju za progo Trst–Koper pa je pozabil na neko malenkost, in sicer na to, da bo proga Trst–Koper, za katero se šele dela študija, zgrajena za odsekom Trst–Divača, ki bo odpravil ozko grlo tržaškega železniškega omrežja in ima že potrebna soglasja, se zanj delajo načrti, ima odobrena evropska sredstva in s tem tudi postavljene stroge roke za izgradnjo. Pri tem pa si je tudi nič manj kot dovolil opozoriti Koper, da bo moral premestiti železniško potniško postajo v bližino pristanišča, ker bi bila, očitno, na sedanjih lokaciji nefunkcionalna za tovorni promet. Pozabljal je pri tem na pomirljiva zagotovila, ki jih je italijanska stran v isti sapi dajala, češ da gre pri »metropolitani« zgolj za prevoz potnikov.

⁷ Il Piccolo, 9. 12. 2010.

Dvoumna in protislovna sporočila Ministrstva za promet o izgradnji proge Trst–Koper

Objavi v Piccolu je sledila bleda, slabokrvna in dvoumna izjava ministra za promet dr. Patricka Vlačiča v Primorskih novicah, v kateri je dejal, da podpira izključno potniško povezavo Trst–Koper z »lahko« železnico in da na načelni ravni ni proti temu, da se s študijo preveri upravičenost te potniške povezave. Pa čeprav je še maja 2010 v državnem zboru dejal, »da železniške proge Trst–Koper ne bo podprl«.⁸ V tem konkretnem primeru pa ljudi prav nič ne zanima, kaj minister na načelni ravni podpira in kaj ne, pač pa pričakujejo od njega jasen odgovor, ali je Slovenija dala svoj pristanek za izgradnjo proge Trst–Koper in ali se bodo po njej prevažali tudi tovari, kot to zagotavljajo na italijanski strani, kot tudi odgovor na več kot očitno dejstvo, da si funkcijo te proge obe strani predstavljata povsem drugače. Nekaj mesecev za tem se je na to temo oglasil tudi sekretar na Ministrstvu za promet dr. Igor Jakomin z izjavo, ki pa je demantirala Vlačiča in stvar še bolj zapletla ter ni prinesla pričakovanih jasnih odgovorov. Dejal je namreč, da na Ministrstvu nihče od ministra navzdol ni nikoli pomislil na železniško povezavo Trst–Koper, saj bi to privedlo do odliva tovara iz Kopra prek Trsta na pontabeljsko progo in po Avstriji pod Golico (Koralpe) proti vzhodu, kar bi pomenilo prestavitev 5. koridorja s slovenskega ozemlja v Kanalsko dolino in naprej po Avstriji.⁹ Ob vsej tej zmešnjavi se ni mogoče znebiti občutka, da Ministrstvo nekaj skriva pred javnostjo. Pri tem bi želel opozoriti, da smo z italijansko stranjo pred nekaj leti že sklenili nek dvoumen dogovor, ki sta si ga pogodbeni strani vsaka po svoje razlagali, namreč dogovor o koncesiji Luke na VII. pomolu, ki se je za slovensko stran končal z veliko polomijo.

Čeprav podpiram vse iskrene in poštene dogovore, ki utrjujejo sodelovanje držav na enakopravni ravni, zlasti na obmejnih področjih, ne morem mimo neke izjave dr. Mirana Mejaka, staroste slovenske diplomacije, ki je glede izbire sogovornikov pri sklepanju poslovnih in drugačnih dogovorov svetoval, naj bodo to predvsem Rusi, Poljaki, ZDA ipd., ne pa sosedi Italijani in Avstrijci, »ker to ni nikoli čist posel«.¹⁰

⁸ Primorske novice, 10. 12. 2010.

⁹ Delo, 4. 5. 2011.

¹⁰ Delo, 11. 9. 2000.

Mornar rušilca jugoslovanske vojne mornarice R-21

PAVEL ČETRTIČ

Po nenavadnem spletu okoliščin sem se z dopolnjenimi devetnajstimi leti namesto skupaj z nekaj deset sovrstniki pred naborno komisijo v Kanalu ob Soči pojavil med člani le-te. Eden od članov je zaradi bolezni odpovedal sodelovanje. Bil je medicinski tehnik, zadolžen za tehtanje in telesne meritve mladeničev. Ker sem bil med naborniki edini poklicni trgovec in mi zatorej tehtanje in merjenje ni bilo tuje, me je član komisije in družinski znanec – ne ravno vljudno – povabil k sodelovanju. Za zahvalo, ker sem zdržal do konca, se mi kot zadnjemu naborniku ni bilo treba sleči do golega in odgovarjati na zoprna vprašanja iz zasebnega in družinskega življenja. Komisiji je bilo zaradi javne službe mojega očeta že vse znano. »Glavni« v komisiji se mi je zahvalil za pomoč. Njegovi ugotovitvi o mojih dobrih ocenah iz predvojaške vzgoje pa je sledilo vprašanje, kam hočem v vojsko? Ker je globoko v meni, morda zaradi prebranih pustolovskih in drugih romanov o mornarjih, ribičih in drugih morjeplovcih, vedno tlela želja postati mornar, sem po dolgem pogovoru končno spiskal: »Šel bi v mornarico, toda tri leta!« Tedaj je prvič glasno spregovoril resen, starejši, meni popolnoma nepoznan mož: »Vpiši ga!« Zaupal nam je, da bo še pred novim letom sprejet zakon o občutnem skrajšanju vojaščine za mornarico. Tako sem se skoraj prostovoljno znašel na listi triletnega služenja vojske bodočih mornarjev Jugoslovanske vojne mornarice (JVM). Decembra 1961 je bilo v medijih res objavljeno, da je služenje vojaškega roka skrajšano na dve leti.

Vpoklican sem bil že marca 1962. Za razliko od vrstnikov, ki so k vojakom odhajali z lesenimi kovčki predpisanih dimenzij, smo vpoklicani v mornarico nosili osebno prtljago v velikih potovalnih vrečah predpisanih mer, mnogi pa kar v doma sešitih platnenih, za prenašanje prirejenih potovalkah. Na veliko začudenje staršev, prijateljev in znancev sem se od doma odpravil brezskrben in nasmejan. Že na železniški postaji v Novi Gorici smo se v skupini zbrali znanci in družno potovali do Pulja. V

Divači so našemu »slovenskemu vlaku« priključili dolgo kompozicijo vagonov z juga Jugoslavije. Ko smo opazovali vrstnike iz najjužnejših republik, sem dobil občutek, da potujemo na festival balkanskih, moških narodnih noš.

Sedemindvajsetega marca smo v zgodnjih jutranjih urah prispeli na železniško postajo v Pulj. Nekaj sto mladih iz vse Jugoslavije so tam postrojili v vrste po štiri. Prvi v dolgi koloni smo se postavili sedaj že dobri znanci iz Nove Gorice. Kolona, ki se je vila skozi Pulj, je bolj kot na bodoče mornarje JVM spominjala na zajete ujetnike na pohodu v taborišče. Nagnetli so nas na veliko dvorišče starih avstrijskih vojašnic, kjer je že čakala večja skupina pred nami prispelih nabornikov. Še preden smo prišli na vrsto za ponovno srečanje s strogo vojaško komisijo, smo srečali prve starejše tovariše, med njimi tudi znance iz domačih krajev, ki so nas uspešno prepričali, da smo jim v »varstvo« dali skrito zalogo domačega žganja. Jasno je, da tiste pijače nismo nikoli več videli, ker so jo starejši, izkušenejši vojaki skrbno in varno shranili.

Medtem ko sem z večjo skupino vojakov čakal naslednjega dne, ko bi nas poklicali pred komisijo, so se na drugi strani dvorišča v delovnih oblekah iz vrečevine, z mornarskimi kapami na glavah ter obuti v stare čevlje, že zbirali mladi vojaki – mornarji – pred nekaj urami še civilisti. Na desetine novopečenih kandidatov JVM so s kamioni odpeljali v vojašnice učnega centra v Lovran. Ko sem se tudi sam znašel pred komisijo, sem izrazil željo, da me dodelijo k t. i. palubarcem. To je sicer pomenilo najnižjo stopnjo na vojaški ladji, a hkrati pogoj za osnovno izobrazbo iz pomorstva, ki sem jo želel pridobiti in po odsluženi vojaščini uporabiti za zaposlitev na tovorni ladji trgovske mornarice. Mojo izjavo so za mizo sedeči oficirji mrkih pogledov sprejeli z odkritim posmehom. Kakor pred naborno komisijo slabo leto poprej, se je oglasil starejši mornariški oficir in odločno, v srbohrvaščini dejal: »Morja boš še sit, tu v vojni mornarici boš opravil tečaj za bolničarja.«

Razočaran sem zapustil pisarno komisije in se pridružil skupini, ki je že čakala, da se preobleče, prepusti zapraševanju s *pantakanom* in zadolži z velikim kupom oblačil. Velika večina novopečenih rekrutov puljske vojašnice je že bila razporejena po učnih oddelkih glede na vojaško evidenčno specialnost (VES), ko sem z novimi tečajniki za bolničarje in administratorje čakal, da nas, kakor stotine pred nami, ostrižejo na golo. Bil je že skoraj poldan 28. marca, ko je iz velike dvorane z nekaj frizerji, ki so s hudomušnim nasmehom ter s škarjami in strojčki za striženje v rokah čakali, da iz glav mladih vojakov odstranijo vse lase, prišel starejši podoficir in čakajočim naznanil skoraj neverjetno novico: »Danes od 12.00

dalje se vojaške rekrute ne striže več na golo. Vi, ki še čakate, boste prvi vojaki mornarji, ki boste ostriženi po vojaško, vendar ne več na golo.«

Tistega večera sem v vojašnici Ivan Goran Kovačič, ki je bila znana po starem puljskem nazivu Savra, zaspal prvič. V veliki spalnici, s še tridesetimi novimi znanci, bodočimi bolničarji in administratorji, smo morali pred spanjem vso opremo skrbno zložiti v vreče potovalke, saj v spalnicah ni bilo garderobnih oz. zasebnih omaric.

Spominjam se, da se nam je – manjši skupini slovenskih Primorcev – nekaj dni zatem v odročnem delu dvorišča vojašnice približal dežurni oficir, kapetan korvete, in se z nami spustil v pogovor. Po krajšem času je vprašal, če je med nami tisti Primorec iz Anhovega, ki je hotel postati mornar in na koncu moral dve leti čistiti ladijsko palubo. Prepoznal sem starejšega oficirja, ki je odločil, da so me vzeli k saniteti. Še več, povedal je, da je bil pred letom dni na dopustu pri sorodnikih v Plavah ob Soči, kjer so ga na vojnem odseku občine Kanal zaprosili za sodelovanje pri naborni komisiji, in ravno on je bil tisti, ki se je oglasil, ko sem omenil mornarico. Preden se je poslovil, se je obrnil k meni in mi glasno rekel: »Bodi vesel, da si me srečal, za to mi boš še hvaležen.« Žal tega starejšega oficirja po odhodu iz Pulja nisem uspel srečati nikoli več.

Kmalu po opravljeni svečani zaprisegi sem doživel nevsakdanje srečanje s starejšim Italijanom. Naša enota je tistega dne z dežurnim podoficirjem in dvema mornarjema opravljala dežurstvo na vhodni stražarnici (*kapiji*). Dežurni podoficir me je poklical pred stražarnico. Ker je vedel, da prihajam iz okolice Nove Gorice in bližine italijanske meje, je domneval, da razumem italijansko.

*Na dan svečane zaobljube je mlade mornarje obiskal puljski fotograf. Na fotografiji avtor.
(Iz avtorjeve zbirke)*

Čeprav sem v resnici komajda znal nekaj osnovnih besed, ki sem se jih naučil po izdaji prepustnic, sem se pohvalil, da italijanščino še kar dobro obvladam. Že več kot uro je po cesti pred vojašnico pohajkoval starejši gospod, ki je na vprašanje podoficirja odgovarjal v njemu nerazumljivi govorici in neprestano ponavljal besedo »Italijan«. Po stopnicah izpred stražnice sem se spustil na cesto in lepo urejenega moža s kravato vljudno pozdravil. Po dolgem pogovoru, k čemur je prispevalo moje počasno zlogovanje in »indijansko« znanje italijanščine, mi je stari gospod le dal vedeti, da prihaja iz srednje Italije (ime mesta mi je žal šlo že iz spomina) in da je kmalu po končani prvi svetovni vojni v tej vojašnici služil vojsko. Imel je le eno željo, vsaj z vrha stopnic pogledati vojašnico in okno spalnice, ki mu je bila dve leti dom. Ko sem dežurnega vodnika seznanil s

starčevo življenjsko željo, je telefoniral dežurnemu oficirju, ki je dovolil, da se tujec lahko povzpne po stopnicah in si ogleda veliko dvorišče, zidove in okna stare vojašnice. Hvaležni mož ni našel besed zahvale in je kmalu z oroženimi očmi zapustil stražarnico in cesto pred vojašnico.

Že mesec dni po končanem osnovnem pehotnem izobraževanju smo doživeli prijetno selitev v nove prostore sodobne vojašnice na Vozilu, ki so nosile ime po znamenitem slovenskem mornariškemu častniku Sergeju Mašeri. Na glavni ulici med objekti vojašnice je bil našemu pomorščaku v čast postavljen spomenik. Namesto starih postelj s slamaricami, na katerih smo prebili številne noči v prejšnji vojašnici, so nas tu čakale lepo opremljene spalnice, postelje z žimnicami, na hodniku pred spalnico pa lične osebne omarice. Spali smo ločeno po specialnosti izobraževanja. Večji del časa smo preživeli v sodobno opremljenih učilnicah, kjer so nas izobraževali ločeno glede na VES. Tu sem prvič zaznal, da smo z vrstniki privilegirani rod vojske. Temu spoznanju je sledil tudi naš vzvišen odnos do vojakov v olivnosivih uniformah. Bele obleke, namenjene prostim izhodom in prazničnemu zboru v vojašnici, smo morali prati in skrbno likati sami. Slabo oprana ali zlikana obleka in nepravilno zašit gumb je bil takoj povod za prepoved izhoda v mesto. Izkušeni vrstniki starejše generacije so nas naučili likanja in pranja belih uniform z belilom »Mica«, ki so ga izdelovali v Sloveniji. Tako smo uspešno dosegali zeleno belino in zavist prijateljev. Tudi bela kapa je zahtevala veliko spretnosti pri pranju oz. vzdrževanju beline. Črn trak okoli kape s podaljškom predpisane dolžine pod zatiljem je nosil napis »RATNA MORNARICA«, ki so mu prve povojne generacije mornarjev pripisale pomenljiv, v očeh oblasti pa nezaželen pomen: **Rekao Admiral Truta Našoj Armiji Moramo Oduzeti Ratno Naoružanje Ameriki, Rusiji I Centralnoj Aziji.**

Po treh mesecih pridobivanja novih znanj me je v pisarno poklical komandir, predavatelj sanitetnega voda, in mi predlagal, da se udeležim seminarja za desetarja. To je pomenilo do konca vojaškega roka ostati na kopnem in se izživljati nad mladimi rekruti. Čeprav je bila ponudba izredno priznanje, ki bi se ji le malokdo, posebno v drugih rodih vojske, odrekel, sem verjetno prvič, odkar sem oblekel modro mornariško uniformo, odločno rekel ne. Komandir, kapetan fregate, ki je mladost preživel v partizanih in smo ga imeli vsi radi kot lastnega očeta, me je začudeno pogledal. Po skorajda prijateljskem razgovoru je razumel moj ne. Tako sem se odrekel edinstvenemu privilegiju dve leti živeti kot četni bolničar v elitni mornariški enoti na Brijonih, raje sem izbral ladijsko ambulanto na rušilcu, ki ga še nikdar v življenju nisem videl od blizu.

Rušilec Kotor – 21. Svečano postrojena posadka med plovbo ob Galebu z maršalom Titom ob 20. obletnici JVM v Podgori pod Lovčonom 10. septembra 1963.
(Iz avtorjeve zbirke)

V drugi polovici avgusta 1962 so v Pulj prispele tri velike vojaške ladje. Na predvečer, ko smo že razdolžili odvečna oblačila in opremo in se pripravili na premestitev, smo na nekaj sto metrov oddaljenem sidrišču opazovali rušilce JVM z oznakami in manjšimi napisi: 11–Split, 21–Kotor in 22–Pula. Moj pogled je bil prikovan na številko 21, ki jo je na spremni dokument vpisal komandir šolskega centra za logistiko, kapetan korvete Franc Langerholz, Slovenec, doma iz Ljubljane. To noč nismo spali. Slovo od tovarišev, s katerimi smo preživljali prve dneve po odhodu od doma in šolsko usposabljanje, ni bilo radostno. Še bolj pa je spanec motila pričakovana, a negotova prihodnost služenja domovini naslednji dve leti. Po skrajšanju roka služenja na dve leti je bil za takrat vkrcane mornarje določen postopen prehod na dvoletni rok. Moja generacija naj bi bila zadnja, ki bi še nosila mornariško obleko več kakor dve leti, in sicer 27 mesecev.

Naslednjega dne smo okoli enajste dobili zadnje kosilo. Kmalu po kosilu so nas postrojili v vrste po štiri in z vrečami na ramah smo v prostem koraku krenili v пристanišče, kjer so na privezu drug ob drugem čakali trije rušilci. Več sto mladih mornarjev je postrojenih po VES-u čakalo na vkrcanje. Najprej so poklicali izbrance za posadke vseh treh rušilcev. Z vrečo na rami in nepopisno tremo sem se po pozivu vzpel na mesto vstopa

na vojaško ladjo (SIZ). Tam me je pričakal mlad mornariški sanitetni tehnik, moj novi komandir in sodelavec, poročnik Nikolaj Lazar.

Končno na ladji! Član posadke velike vojaške ladje, mi je prekipevalo v srcu. Po uri ali dveh vkrcavanja še vseh ostalih čakajočih – te so trije rušilci peljali v baze drugih patroljnih, torpednih in desetine vrst ostalih vojaških plovil – so se oglasile ladijske sirene. Vse, ki niso pripadali posadki, so zaprli v prostore pod palubo. Stari mornarji, podoficirji in oficirji so le nekaj trenutkov begali po ladijskem krovu, nakar so se z rahlo razkoračenimi nogami in rokami na hrbtu, drug ob drugem postavili v skupinah od krme do premca. Le nekaj trenutkov kasneje so nekateri izmed njih opravili dogovorjeno delo, drugi pa so počakali na znak sirene »prosto«. Prva vožnja s krajšim postankom v nekem pristanišču, kjer se je izpod palube izkrcala manjša skupina, je minila mirno. Že naslednji dan, pozno zvečer, smo prispeli v Split. Vsi trije rušilci so se po kratkih razmakih navezali v bazi Lora. Občudoval sem spretnost in izurjenost starih mornarjev, ki so hiteli s pripravami in vezanjem ladje na točno določeno mesto pomola.

Že naslednje jutro sem postal del posadke, z obvezno jutranjo telovadbo na pomolu. Jutranje telovadbe ni bilo samo takrat, ko je bila posadka ladje na sidrišču, na vožnji ali v stanju pripravljenosti, pa tudi v neprimernih vremenskih pogojih. Takoj po razmigovanju in zajtrku smo novinci prevzeli opremo in oblačila. Vsak je dobil par novih nizkih čevljev, natikače in tri različne vrste oblačil: lahko delovno obleko iz jutovine, zimsko, temno modro obleko s toplim kratkim plaščem in snežno belo uniformo, vse podvojeno, ena obleka je bila nova, druga pa že rabljena, a brežhibna in oprana.

Poleg rednega usposabljanja po VES-u so nas pričeli intenzivno usposablјati o poveljih, medsebojnih odnosih in redu na vojaški ladji. Vse skupaj je bilo pravo nasprotje tistega, kar smo se učili pri predvojaški vzgoji doma ali pa od tega, kar smo uspeli spoznati o drugih vojaških rodih. Ostala je le jutranja zapoved in pozdrav zastavi. Po dvigu zastave na ladji ni bilo treba vedno znova salutirati ladijskim starešinam. Menim, da je tudi jugoslovanska vojna mornarica globoko spoštovala tradicijo starih pomorščakov in vojaških mornaric severne in zahodne Evrope.

Split. V letni uniformi.
(Iz avtorjeve zbirke)

Ladijski zdravnik na rušilcu ni bil reden član posadke in se je vkrcal le za čas bojne pripravljenosti. Ker je moj predhodnik, bolničar, zaradi bolezni ladjo zapustil pred koncem roka, me je poročnik, po rodu Makedonec, pospešeno vpeljal v novo odgovorno dolžnost. Tečaj bolničarja v Pulju ni zahteval visokih vojaških usposobljenosti in brezumnega drila, ki mi ni bil ljub. Predavanjem v Splitu pa sem prisluhnil z zanimanjem in vedoželjnostjo in z veseljem sem opravljal nekajdnevno prakso v ambulanti garnizone ter vse izpite opravil z odliko. Mnogo lažje sem dojel nove naloge, saj je mladi poročnik pogosto ostajal na kopnem, meni pa prepuščal nemalokrat zahtevne odločitve, ki so mi prinašale bogate izkušnje. Z mojim delom so se seznanili tudi v splitski vojaški ambulanti,

kamor sem na zdravniške preglede vodil obolele mornarje in nabavljal zdravila za ladijsko ambulanto.

Iz zgodovine pomorstva je znano, da so mornarji trgovskih in vojaških mornaric zaradi dolge odsotnosti od doma in pomanjkanja iskrene ljubezni na obali pogosto obiskovali ženske dvomljivega poklica, posledice pa so bila pogosta obolenja spolnih organov. Po ukazu komandanta ladje je bil vsak prvi ponedeljek v mesecu, takoj po zajtrku, postroj mornarjev po spalnicah. Pregledu osebne opreme, inventuri oblačil in opreme je sledil intimni higienski pregled mornarjev. Dežurni oficir, komandir ladijskega odreda in sanitetni tehnik so poleg splošne higiene mornarjev pregledali tudi njihove spolne organe. Za ta pregled so veljale posebne odredbe oficirja – sanitetnega tehnika –, ki sem jih v njegovi odsotnosti moral izrekati kot bolničar.

Mladi podoficirji in oficirji so pogosto prihajali v ambulanto, ko je bil sanitetni podporočnik odsoten. Čeprav sem bil mlajši in po činu podrejen, so mi pogosto zaupali težave, ki so si jih nakopali, ker so se v nepremišljenosti s kupljeno ljubeznijo našli običajno lažjo oblike spolne bolezni. Farmacevt in starejši, dobrosrčni zdravnik v ambulanti vojne bolnice v Splitu, sta mi zaupala načine zdravljenja tovrstnih bolezni brez obiska pri zdravniku in nepotrebnega posmehovanja starejših starešin in tovarišev na ladji. Delo *saniteta* sem z zaupanjem nadrejenih in s pomočjo nasvetov izobraženih oficirjev medicine opravljal vestno in z zavirljivo mero strokovnosti. Za urejenost ladijske ambulante ter medicinske pomoči mornarjem v odsotnosti sanitetnega oficirja, med plovbo konvoja pa tudi zdravstvene pomoči na drugih ladjah v floti in za prizadevnost pri pridobivanju strokovne usposobljenosti sem bil večkrat pohvaljen in postavljen za vzor ladijskega *saniteta*. Dvaindvajsetega decembra 1963 sem bil izjemoma povišan v čin sanitetnega podoficirja.

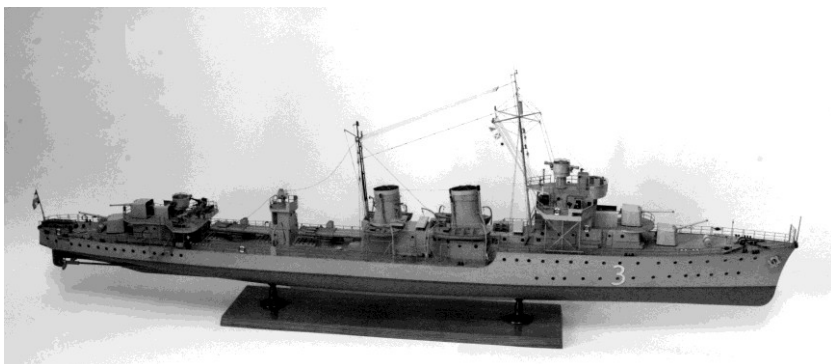
Plovba po Jadranu je bila vedno zanimiva ter polna novih izkušenj in spoznanj. Ko so se že dan pred izplutjem oglasili ladijski motorji, je na palubi in pod njo vse završalo. Med nekaterimi mornarji je zavladata nervoza zaradi straha pred »jugom«, vetrom, ki je na odprtem morju povzročal valovanje in neprijetno morsko bolezen. Najlepše so bile dolge plovbe brez vojaških obveznosti, ko so rušilci spremljali ladjo Galeb z maršalom Titom in visokimi državniki na krovu. Tako kakor vsi Jugoslovani je bil tudi predsednik ponosen na Jadransko morje in slikovito obalo od Kopra do Sv. Nikolaja pod Ulcinjem. To nekdan skupno dragocenost je vedno želel pokazati visokim gostom. Da pa bi ob isti priložnosti pokazal še moč jugoslovanske vojske in vojne mornarice, na katero je bil še posebej ponosen in navezan, je ladjo Galeb vedno spremljal

konvoj treh rušilcev. Ob prihodu visokih gostov na Galeb so se posadke na spremljajočih ladjah na svojstven način postrojile v svečanih oblekah in ob mimohodu s kapami v rokah pozdravile predsednika in uglednega gosta s trikratnim zamahom kap in enoglasnim »hura«.

V osemnajstih mesecih življenja na ladji sem imel kot član posadke rušilca R-21 priložnost spremljati nekaj uglednih državnikov vzhodne Evrope, neuvrščenih držav, predsednika Finske Urha Kekkonena in predsednika SSSR Leonida Brežnjeva, ki je pripeljal v Split spremstvo sovjetskih vojaških ladij, zaradi katerih so se jugoslovanski rušilci umaknili na sidrišča drugih jadranskih mest. Najlepši dnevi plovbe po Jadranu so bili, ko smo izpluli iz Splita in v »turistični« plovbi brezskrbno potovali do Otrantskih vrat, kjer je bilo predvideno srečanje s slikovito cesarsko ladjo Haileja Selasija, ki je prihajal na obisk k predsedniku Titu. Poleg zabavne glasbe, ki so jo predvajali, so oficirji posadko in mornarje seznanjali s kraji in posebnostmi otokov, mimo katerih smo pluli. Ladijski konvoj je zaplul že v Jonsko morje, ko so radaristi zaznali cesarsko ladjo in spremljevalni vojni ladji etiopske mornarice. Takoj po bližnjem srečanju in svečanemu pozdravu sta se etiopski ladji obrnili, spremstvo cesarske ladje s Hailejem Selasijem pa je prevzel konvoj rušilcev JVM, ki ga je na R-11 vodil kontraadmiral Purišić. V spremstvu smo bili do sidrišča pred Brioni, kjer smo ostali do odhoda gosta v Beograd.

Poleg omenjenih plovb se mi je v spomin vtisnil 10. september, dan JVM, leta 1962, ki smo ga preživel na privezu potniškega pristanišča v Splitu. Številne vojne ladje vseh vrst so sprejemale na krove šolsko mladino in na stotine civilnih obiskovalcev, ki so želeli videti in otipati masivno konstrukcijo in težko oborožitev domače mornarice. Že naslednje leto 10. septembra 1963 pa je bil v Podgori ob dvajseti obletnici JVM svečani defile (mimohod) flote, ki jo je na Galebu spremljal maršal Tito.

Prijetno presenečen sem bil, ko smo v Boki Kotorski prisostvovali polaganju venca v morje pred Krtolami, tam, kjer sta Sergej Mašera in Milan Spasić potopila rušilec Zagreb. Tistega dne smo obiskali pomorski muzej, kjer nam je domačin, upokojeni mornariški starešina, očividec potopitve R-Zagreb, pripovedoval o junaškem dejanju mladih častnikov.

Model rušilca Zagreb. Izdelal Marcel Blažina leta 1988.
(Iz zbirke PMSMP)

Sredi poletja je ladja zaplula v puljsko ladjedelnico. Dvignili so jo v suhi dok, da bi obnovili zaščito oplote in obnovili pogonske dele elise. Po stranpoteh smo zvedeli, da namerava Tito potovati v Egipt in Etiopijo. V slutnji, da se bom moral udeležiti del, ki so bila za mornarje v času, ko je bila ladja v doku obvezna, sem želel izkoristiti prednost bližine doma in zaprosil za neizkoriščen nagradni dopust. Kapetan korvete Jerković, komandir zalednega ladijskega odreda, edini starešina na ladji, ki mi ni bil naklonjen, mi je v času odsotnosti mojega nadrejenega prepovedal odhod na dopust. Užaljen in prizadet sem brez straha pred posledicami zaprosil za raport, razgovor pri ladijskem kapitanu, kapetanu vojne ladje Bartolu Kovačeviću. Ne da bi dolgo čakal na pojasnila, je desetarju – pribočniku – velel napisati dovolilnico in mi še podaljšal prosti izhod za en dan poti domov. »Pazi, da se pravočasno vrneš!« je še dodal, preden me je odslovil. Ker sem imel že vse pripravljeno za odhod, sem vzel osebno torbico, obvezni del uniforme za daljšo odsotnost z ladje, in se odpravil do »SIZ-a« in dežurnega oficirja Jerkovića. Nejevoljno je pogledal dovolilnico z osebnim podpisom komandanta in me z nekaj zbadljivkami pustil z ladje.

Doma sem iz radijskih poročil izvedel za potovanje predsednika v tujino, ki naj bi ga po tradiciji opravil z ladjo Galeb v spremstvu rušilcev Kotor in Pula. Proste dni doma sem preživel v strahu, da Tito ne bi odpotoval pred napovedanim časom »brez mene«. Na dan povratka v Pulj je rušilec že obnovljenega videza čakal na sidrišču. Skladišča so bila polna dobrot, sadja in hrane, ker se je na podobnih potovanjih kuhala enotna hrana za vso posadko. Na dan, ko smo nestrpno pričakovali maršalovo vkrcanje na Galeb, je po dvigu zastave pred posadko stopil kapitan (poveljnik ladje) in med branjem dnevnega povelja z vidnim razočaranjem, ki ga ni uspel prikriti, povedal, da je predsednik, maršal Tito, odpotoval v Egipt z

letalom. To je bil dan, ko smo se vsi počutili izdane in glasno smo negodovali nad odločitvijo vrhovnega komandanta. Verjetno sem bil prisoten v edini generaciji vojaških obveznikov, ki so lahko brez posledic glasno »kritizirali« predsednika države ... Postal sem del posadke, ki nikoli ni videla tujih dežel na eksotičnih potovanjih Galeba s predsednikom SFRJ na krovu. Kljub temu, da smo ostali v jadranskih vodah, nam je ostala hrana v hladilnicah in smo skoraj mesec dni jedli turistična kosila in večerje, česar si v enotah kopenske vojske niti v sanjah niso predstavljali.

Vselej pa le ni bilo tako romantično, kot je zapisano v zgornjih vrsticah. Vaje in vsearmadni manevri, predvsem v kriznih trenutkih hladne vojne, so bili za posadke nemalokrat naporni. Mornarji in starešine ladijskih odredov so morali delati zbrano in brežhibno, saj bi najmanjša napaka topničarjev, torpedistov ali drugih ladijskih odredov v ravnanju z aktiviranimi sredstvi lahko povzročila tragedijo. V času vojne pripravljenosti smo vsi počivali oblečeni. Nemalokrat se je oglasil ladijski alarm že po eni ali dveh urah počitka. V času vaje ali kadar je obstajala »resnična« nevarnost spopadov med državami nasprotnih blokov, je bilo v prostorih radaristov, vezistov in protipodmorničnih sonarjev izredno stanje. Več sproščenosti v posadki je bilo, ko so bile vaje namenjene specialnim vojnim dejavnostim. Opazovali smo topovsko streljanje v tarče, ki so jih vleкли remorkerji ali letala. Torpedisti so običajno za cilj izbrali markirane pečine nenaseljenega dela otoka. Najizvirnejši sistem vaj so izbrali protipodmorničarji. Tudi več ur so s sonarjem iskali večjo jato rib. Težke bombe za uničevanje podmornic so s posebnimi napravami odvrgli v globino, kjer je sonar zaznal ribe. Večkrat je bil uspeh ničen, ker PEL (sonar za izsleditev podmornic) ni ločil podmornice od jate rib ali osamele čeri. Zgodilo pa se je, da je bilo morje za ladjo v nekaj trenutkih polno vsakovrstnih rib. Takrat so v morje spustili vse reševalne čolne, namesto mrež pa za pobiranje rib uporabili kar koše za smeti. Podoficirji in oficirji dalmatinskega porekla so ne glede na čin in položaj prevzeli komando, katere ribe so primerne za ladijsko hladilnico in jedilnice. Redkejšje in kvalitetnejše (zobatci in podobno) so končale v oficirski kuhinji, ostale v ribarnicah, prav tako iskane in cenjene pa so pobrali podoficirji, ki jim je več kot kvaliteta pomenila dobra riba z *bevando* (vino z vodo). Tudi mornarji smo se več dni veselili ob obilici preprostih ribjih jedi. Ko so se ladijski čolni polni rib vrnili na ladjo in so isto storili na spremljajoči ladji, so na ladijski jambor dvignili razpoznavno zastavo, oglasila se je ladijska sirena, ki je oznanjala konec vaje. Za rušilcem je ostalo belo morje na hrbtu plavajočih rib. Najprej se je pojavila jata galebov, iz vasi na otoku, kjer so domačini razpoznali znamenje na zastavi in zvok ladijske sirene, pa je krenila vsa vaška flota ribiških in drugih čolnov, da bi očistili morje in prodali ali shranili najboljši ulov sezone.

V spominu so mi kot najzahtevnejše in najbolj dramatične ostale vaje v malodane vojnem stanju leta 1963, v kritičnih dneh kubanske krize, ko je obstajala dejanska nevarnost spopada velesil pred Kubo. Lora, splitska mornariška baza, se je izpraznila. Obala Jadranskega morja pa je bila posejana z vojaškimi ladjami in drugimi plovili. Ladijske torpedne cevi so bile napolnjene s pravimi torpedi, ki so jih v bazi zamenjali s šolskimi. Topničarji so v ladijskih skladiščih (komorah) topovske naboje opremili z vžigalniki, protiletalski topovi pa so bili napolnjeni z ostrimi izstrelki. Skratka, flota JVM je bila pripravljena na vojno. Posadka se je povečala. Na ladjo se je poleg zdravnika kirurga vkrcalo več mlajših oficirjev, podoficirjev in mornarjev raznih VES-ov. Večkrat dnevno so sledila obvestila in politična predavanja. V postelje in na viseča platnena ležišča smo legli oblečeni in v stalni pripravljenosti. Spominjam se, da smo že več dni pluli nekje v južnem Jadranu. Vreme je bilo deževno, nemirno morje pa je prekrivala gosta megla. Pozno ponoči me je pri dežurstvu v ambulantni zamenjal novopečen bolničar, ki se je vkrcal s skupino nove generacije mornarjev. Iznenada je sirena oznanila ladijski alarm, ki je posadko klical na postroj po specialnostih. V pričakovanju vaje smo v poltemi zgodnjega meglenega jutra prisluhnili kapitanu ladje, ki je posadko po zvočnikih obvestil, da sta nedaleč od nas trčila dva rušilca JVM. Hip za tem je prišel kurir in mi predal nalog, da moram takoj zapustiti zbor in se javiti na komandnem mostu, kjer me je že čakal zdravnik. V čoln, ki ga je praviloma uporabljal le kapitan ladje, sem s pomočjo voznika čolna naložil vedno pripravljen, s svežo opremo napolnjen kovček prve pomoči. Šele v čolnu mi je zdravnik povedal, da je na malem rušilcu R-51 Biokovo, v katerega se je zaradi goste megle zaletel novejši in sodobnejši R-11 Split, nekaj ranjenih in dva mrtva mornarja. Po pristanku ob boku poškodovane ladje sva z opremo prestopila in ladijskemu sanitejcu, starejšemu vodniku, in bolničarju pomagala oskrbeti tri lažje ranjence. Te so prekricali na torpedni čoln, ki jih je odpeljal na obalo do najbližje vojašnice. Dva težje poškodovana pa je oskrbel zdravnik in ju začasno namestil v oficirsko kajuto. Po opravljeni prvi pomoči sem moral s sanitetnim podoficirjem, bolničarjem in dvema drugima mornarjema v posebna nosila z vrečo položiti trupli umrlih mornarjev topničarjev, ki ju je premec naletele ladje stisnil v ohišje topa. Nekaj posmrtnih ostankov enega od umrlih smo morali iz notranjosti topovske zaščitne oplote odstraniti s strgali in položiti v vrečo. Mlad mornar sanitejec ni zdržal tega dela in je zapustil skupino zaradi slabosti. Po opravljenem delu in prenosu obeh trupel na drugi torpedni čoln me je zdravnik povabil k ogledu poškodovanega dela ladje. Velika sreča v nesreči je bila, da je premec rušilca Split prebil oplato komore malega rušilca Biokovo natančno v sredini skladovnice nabojev, opremljenih z vžigalniki, in sicer le nekaj deset centimetrov od nabojev.

Po oba težje, a ne resno poškodovana mornarja, in naju z zdravnikom je prispel TČ in nas odpeljal nazaj na našo matično ladjo. Mornarju z odprto površinsko rano na glavi je v ladijski ambulanti, ki je bila primerna za opravljanje manjših operacij, rano oskrbel zdravnik, meni pa prepustil šivanje le-te. Čeprav po nobenih veljavnih pravilih tega ne bi smel storiti, je kasneje kapitanu zaupal, da je to zanesljivo najboljša šola, ki bi mi lahko služila v primeru prave vojne. (*Žal naša TO in OŠTO ni želela uporabiti mojih izkušenj ne na vajah ne junija 1991*). Drugi poškodovani mornar je utrpel zlom uda, nekaj površinskih ran in močnejše udarnine. Oba je TČ kasneje odpeljal v splitsko vojaško bolnico.

V spomin se mi je vtisnil tudi naslednji dogodek. Ko sem iz Splita potoval na redni dopust, bi se moral v prehodni sobi vojašnice v Šibeniku namesto ob 23. prijaviti najkasneje ob 21. uri. Verjetno rahlo vinjen in razdražen dežurni oficir me je proti vsem pravilom namestil v garnizonski pripor, po vsem tem pa mi je odpovedal tudi zajtrk pred odhodom na vlak. Zgodaj zjutraj, še preden je trobentač zaigral jutranje bujenje, je v prostor, v katerem sem preživel noč na golih deskah, vstopil mornar iz kuhinje in mi ponudil poln pladenj obilnega zajtrka. Polglasno mi je naročil naj izpraznjeno posodo skrijem pod pograd, v kuhinjo pa naj pridem, ko bo na dvorišču sklic jutranje telovadbe. Ko sem storil, kar mi je bilo naročeno, mi je potovalno torbico napolnil s suhimi obroki hrane za na pot proti domu in povratek. Mladega dobrotnika, doma nekje iz Srbije, nisem prepoznal. Povedal je, da me je takoj po prihodu spoznal po glasu in me medtem, ko sem se prepiral z dežurnim oficirjem, tudi videl. Imela sva še toliko časa, da mi je pokazal brazgotino na glavi in čelu, ki je ostala po poškodbi v trenutku naleta ladij. Šele takrat sem spoznal mojega prvega pacienta ranjenca z R-51. Povedal mi je, da so vse poškodovane, vključno s podoficirjem, po okrevanju na lastno željo premestil v kopenske enote. Kapitan rušilca Split, kapetan vojne ladje, njegovega priimka se ne spominjam, je čakal na premestitev in bi bil tistega decembra na dan JNA povišan v čin kontraadmirala. Na komandnem mostu je tistega usodnega dne vztrajal nepretrgoma 48 ur. K počitku je legel le pol ure pred nesrečo. Zaradi nesreče je izgubil vse pogoje za povišanje in naj bi do upokojitve opravljal delo inštruktorja v Divuljah pri Splitu. Stari rušilec Biokovo so po poškodbi odvekli v razrez, rušilec 11-Split pa v popolno prenovu. V času, ko je bilo v JNA vse »strogo zaupno«, je izstopala nenavadna zapoved oz. nasvet komandanta flote, povezana z opisanim dogodkom. Vsem mornarjem, ki so po pristanku v baznem pristanišču odhajali v mesto, je bilo strogo naročeno, da na vsako vprašanje civilnega prebivalstva ne glede na stan sogovornika povejo resničen vzrok in posledice naleta, vključno s tragično smrtjo obeh mornarjev.

Čeprav smo bili vajeni vročih dni, mraza in vseh mogočih vetrov, je januar 1963 presenetil tudi stare, vsega vajene pomorščake in prebivalce Splita. Nenavadno nizke temperature in močan veter s sneženjem sta onemogočila vso floto v splitski vojni pomorski bazi Lora. Po dveh dneh in nočeh izrednih razmer smo se zjutraj zbudili kot mornarji na severu Evrope na ladjah, okovanih v led. Dva dni je trajalo, da so ladjo očistili ledenih oblog, več naslednjih dni pa so strokovnjaki popravljali radarski sistem in antene.

V času vojne pripravljenosti je bila hrana za vso posadko enotna, ko pa so vajam pristostvovali člani generalštaba iz Beograda z visokimi čini, je komandant za oficirsko jedilnico naročil pripravo dodatkov, običajno dalmatinske specialitete. V obdobju, ko je bila ladja v matičnem pristanišču ali na privezu, so podoficirji ločeno od oficirjev sami kupovali hrano in pripravljali jedilnike. Hrano so jim brezplačno pripravljali kuharji mornarji. Zaradi skupne kuhinje je bila hrana v obdobju, ko je bila ladja na morju, višje kakovosti in smo se je vedno veselili, čeprav je bila tudi v času mirovanja ladje hrana znatno kvalitetnejša in kalorično bogatejša od obrokov v kopenskih vojaških kuhinjah. Ob državnih praznikih, dnevu mornarice in dnevu JNA smo pri opoldanskem obroku dobili skodelico vina.

Potres v Skopju smo doživeli na morju. Pri jutranjem povelju so nas seznanili s prvimi posledicami velike naravne nesreče. Kmalu po potresu se je razširila vest, da bodo generaciji vojakov, vpoklicanih marca in aprila 1962, skrajšali služenje vojske, sredstva pa namenili za odpravo posledic potresa v Skopju. Kmalu smo preračunali, da bomo namesto 27 služili le 22 mesecev. Po ladjah v bazi in na ulicah se je slišalo geslo generacije: *»Šestdesettreče ako bude sreče«* (če bo po sreči, gremo domov že 1963). Zaradi velike nejevolje starejše generacije mornarjev, ki so zaradi postopnega skrajšanja služili še polnih trideset mesecev, so z depešo prepovedali prepevati sporno geslo. Po nekaj mesecih negotovosti in vrste amandmajev k predlaganemu zakonu (predlagano je bilo, da se mornarjem, vkrcanih na vojaške ladje in šoferjem avtoenot, služenja ne skrajša) smo v drugi polovici novembra končno dobili obvestilo. Domov odhajate 23. decembra 1963. Tistega dne sem z nekaj znanci in prijatelji na železniški postaji v Splitu pogledal na termometer. Živo srebro je kazalo 12 stopinj nad ničlo, v Ljubljani, nekaj po polnoči, pa 12 stopinj pod ničlo. To je bilo prvo, a malo razočaranje po slovesu od modro-bele obleke in morja. Domov sem prispel v jutranjih urah na dan božiča z do tedaj neznanimi občutki nostalgije.

**SEMINAR O RIBIŠKI
TRADICIJI V SLOVENSKI
ISTRI**

Predstavitev projekta
»Proučevanje sinergijskih učinkov povezovanja ribištva in
turizma«
ter izvedbe seminarja

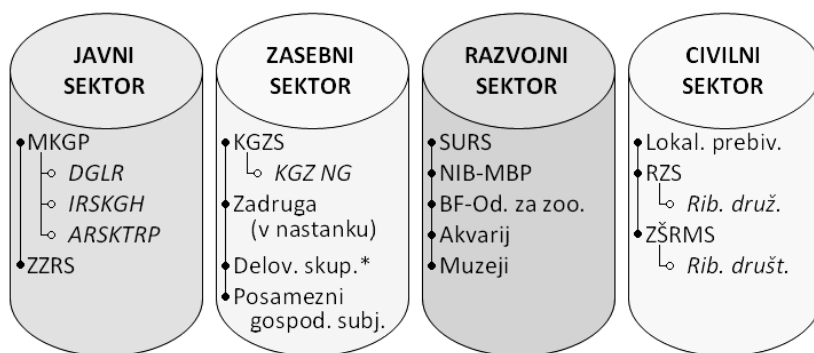
SAŠA PLANINC, TANJA MIHALIČ, GORAZD SEDMAK

Seminar "Ribiška tradicija v Slovenski Istri" je potekal 9. marca 2011 na Fakulteti za turistične študije – Turistiki (Univerza na Primorskem) v Portorožu. Pri organizaciji je poleg Turistice sodelovala še Ekonomska fakulteta (Univerza v Ljubljani). Seminar je bil organiziran v sklopu projekta "Proučevanje sinergijskih učinkov povezovanja ribištva in turizma", ki se ga izvaja v obdobju od 1. 10. 2010 do 30. 9. 2012.¹ Poleg proučevanja sinergijskih učinkov med tema dvema dejavnostima je cilj projekta več.

Poleg analize stanja morskega ribištva in obmorskega turizma (pomen, stanje, viri, prednosti in pomanjkljivosti) je cilj projekta čim bolj učinkovito povezati obe dejavnosti z upoštevanjem principov trajnostnega razvoja, turistično valorizirati ribištvo in izdelati model povezanosti ribiškega turizma in turističnega ribištva. Pri tem je ključno doseganje ekonomske in kulturno-socialne uspešnosti (vključno z ohranjanjem ribiške dediščine), kot tudi trajnostnega razvoja, ki zagotavlja trajnost virov in zmanjševanje negativnih učinkov na družbeno in naravno okolje. Eden ključnih ciljev je tudi razvoj turističnih proizvodov, vezanih na dejavnost ribištva in ribiških virov, med katere sodijo, poleg ulova, tudi plovila, jedi in drugi proizvodi ter kulturna dediščina ribištva. V ta namen se je koristno nasloniti na primere dobrih praks iz tujine in jih ustrezno implementirati v naše okolje.

¹ Projekt je del "Ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013« v letu 2010", Težišče 1: Konkurenčno gospodarstvo in hitrejša rast, naročnika pa sta Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije.

V dosedanjem poteku projekta so bile izvedene nekatere aktivnosti, med katerimi je bil tudi seminar o ribiški tradiciji v Slovenski Istri. Pred tem je bila na Ekonomski fakulteti v Ljubljani izvedena že delavnica o zgodovini ribištva v Tržaškem zalivu, na kateri je g. Franco Cossutta predaval o ribiškem muzeju, ki nastaja v Križu pri Trstu. Poleg tega se je že opravilo tudi študije zakonodaje in projektov, literature in primerov dobrih praks valorizacije ribištva skozi turizem, trženjskih potencialov ribištva za turizem, ribiške kulturne dediščine in turističnih potencialov ter študijo organiziranost ribištva in turizma, pri čemer se je identificiralo vse pomembnejše deležnike turistične valorizacije ribištva. Rezultat slednje je med drugim tudi model organiziranosti ribištva, ki ga prikazujemo v nadaljevanju.

Model organiziranosti ribištva²

(Avtor: Saša Planinc, 2011)

S seminarjem o ribiški tradiciji v Slovenski Istri, na katerem sta predavala mag. Nadja Terčon iz Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran in Vinko Oblak, zbiratelj in poznavalec ribiške tradicije, se je želelo javnosti predstaviti ribiško tradicijo tega prostora in delno že tudi razmišljanja o tem, kako jo valorizirati skozi turizem. Poleg tega, kaj je in kakšna je ribiška tradicija Slovenske Istre, se je skušalo odgovoriti še na vprašanje, kaj je še ohranjenega in kaj že izgubljenega, kako ribištvu kljub

² Legenda: MKGP – Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, DGLR – Direktorat za gozdarstvo, lovstvo in ribištvo, IRSKGH – Inšpektorat Republike Slovenije za kmetijstvo, gozdarstvo, hrano, ARSKTRP – Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja, ZZRS – Zavod za ribištvo Slovenije, KGZS – Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, KGZ NG – Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica, Delov. skup. – Delovna skupina predstavnikov polnoaktivnih ribičev, SURS – Statistični urad Republike Slovenije, NIB – MBP – Nacionalni inštitut za biologijo, Morska biološka postaja, BF – Odd. za zoo. – Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, RZS – Ribiška zveza Slovenije, ZŠRMS – Zveza za športni ribolov na morju Slovenije.

negativnim trendom zagotoviti prihodnost ter kako je mogoče povezati ribiško dediščino s turizmom. Uvodnemu pozdravu dekanje Fakultete za turistične študije – Turistice (Univerza na Primorskem), dr. Aleksandre Brezovec, kot gostiteljice seminarja, in predstavitvi projekta, ki sta ga predstavila vodja projekta, dr. Tanja Mihalič (Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani – izvajalci projekta), in dr. Gorazd Sedmak (Fakulteta za turistične študije – Turistica, Univerza na Primorskem – soizvajalci projekta), sta sledila prispevka obeh predavateljev.

Mag. Nadja Terčon, ki je predstavila prispevek z naslovom "Ribiški muzej od ideje! ... do realizacije?", je bila povabljen, da bi predstavila muzejsko dejavnost, zgodovino in pomen ribištva, katerega del je tudi ribja predelovalna industrija, dosedanja prizadevanja za ustanovitev ribiškega muzeja v Slovenski Istri, problematiko ribiške zapuščine ter pogled konzervatorske stroke.

Vloga muzeja je namreč zbiranje, varovanje, hranjenje, ohranjanje, raziskovanje, proučevanje in predstavitev zgodovine ribištva in ribiške dediščine ter povezovanje slednjega s širšim slovenskim in mednarodnim prostorom.

G. Vinko Oblak, ki je predstavil prispevek z naslovom "Ribištvo nekoč in danes", pa je bil povabljen, da predstavi predvsem tradicionalne oblike lova, ribje vrste in ribolovna območja, ribiške tehnike in pripomočke, nekdanja ribiška podjetja in njihove flote ter aktualno ribiško problematiko, med katero ima posebno mesto evropska zakonodaja. Zaradi slednje so prepovedane nekatere tradicionalne tehnike lova in na ta račun se izgublja ribiška dediščina. G. Vinko Oblak je tako predstavil vrsto zgodovinskih in aktualnih zanimivosti, kar mu ni tuje, saj že vrsto let proučuje in dokumentira ribiško dejavnost, še posebej tradicionalni izlov cipljev.

Predstavitev prispevka mag. Nadje Terčon
(Foto: Tanja Planinc, 2011)

Seminarja so se udeležili predstavniki vseh sektorjev, med drugim predstavnica MKGP, mag. Bety Breznik, sodelavci na projektu, ribiči, predstavniki nastajajoče ribiške obalne akcijske skupine, nekaterih društev, izolskega pristanišča, raziskovalci, študentje in mediji, zelo skromna pa je bila udeležba predvsem turističnega gospodarstva in občinskih struktur. Ob koncu seminarja se je oblikovalo omizje z obema predavateljema, predstavnikoma institucij, ki izvajata projekt, in predstavnico MKGP, kot enega od naročnikov projekta³, k diskusiji pa se je povabilo vse udeležence seminarja in medije.

³ Predavatelja, mag. Nadja Terčon in Vinko oblak, predstavnika izvajalcev projekta, dr. Tanja Mihalič (Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani) in dr. Gorazd Sedmak (Fakulteta za turistične študije – Turistica, Univerza na Primorskem) ter predstavnica naročnika projekta, mag. Bety Breznik (MKGP).

Predstavitev prispevka Vinka Oblaka
(Foto: Tanja Planinc, 2011)

Od pomembnejših tem v diskusiji je bila izpostavljena problematična zakonodaja, ki onemogoča obstoj posameznikov in njihovega načina življenja, ki vključuje tudi prostočasno ribarjenje in uporabo nekaterih tradicionalnih ribiških pripomočkov. Poleg tega se je izkazalo, da so številni deležniki v ribištvu in turizmu pripravljeni sodelovati v takšnih in drugačnih projektih povezovanja ribištvu in njegove tradicije s turizmom, problem pa je pogosto lastna udeležba pri financiranju, saj si ribiči ne morejo privoščiti velikih vlaganj in izpolnjevanja prezahtevnih formalnih postopkov. Ugotavljalo se je tudi, da je morda premalo mreženja med deležniki, zato je pomen tovrstnih srečanj še večji.

Diskusija ob zaključku seminarja
(Foto: Tanja Planinc, 2011)

Nenazadnje se je ugotovilo, da je možnosti povezovanja ribiške dediščine s turizmom kar precej, kar se je mimogrede uspešno praticiralo že tudi v preteklosti, nujno pa je potrebno povezovanje in usmeritev iz kvantitativnega v kvalitativni način dela in razmišljanja, torej ne razmišljati o velikem ulovu, ampak o trajnostni valorizaciji resursov, povezani z zgodbami in tradicijo, ki omogoča doseganje višje dodane vrednosti in po takih proizvodih je tudi prisotno turistično povpraševanje. Izkušnje iz primerov dobrih praks v Evropski uniji in širše to potrjujejo, ribičem pa je treba pomagati pri prestrukturiranju in diverzifikaciji ponudbe za potrebe turistične valorizacije njihove dejavnosti. Okrepiti je treba tudi zavest o koristi ohranjanja ribiške dediščine in tudi na vse nivoje izobraževanja vpeljati lokalne, ribiško obarvane vsebine.

Ali je Muzej morskega ribištva v Slovenski Istri realnost ali utopija?

NADJA TERČON⁴

Vsebina mojega prispevka je zastavljena v štirih točkah. Najprej sem predstavila Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran in njegove dislocirane enote. V tem sklopu je bila posebna pozornost posvečena vlogi Pomorskega muzeja pri zbiranju, varovanju, hranjenju in ohranjanju, raziskovanju, proučevanju in prezentiranju zgodovine ribištva in ribiške dediščine na Slovenski obali ter v povezovanju le-tega s širšim slovenskim in mednarodnim prostorom. Osrednji del mojega predavanja je bil namenjen zgodovini ter pomenu ribištva in ribje predelovalne industrije na Slovenski obali ter dolgoletnim prizadevanjem za postavitve Muzeja morskega ribištva, ki ga na Slovenski obali v obliki, kakršne si želimo, še vedno ni. Kljub močnim željam in različnim akcijam se vedno znova zatakne pri njegovi realizaciji. S svojim prispevkom pa sem poskušala odgovoriti na vprašanja Zakaj, kje, kdo, kako in kdaj Ribiški muzej na Slovenski obali? Tako sem želela poudariti pomen Muzeja morskega ribištva, katerega postavitve in redno delovanje bi lahko bil ključni element za ohranjanje ribiške dediščine. Predavanje sem zaključila z aktualizacijo stanja in problematika ribiške zapuščine ter delitve interesnih sfer skozi svoj pogled – pogled zgodovinarke in muzejske strokovne delavke, kakršen se je izkristaliziral skozi leta muzejskega dela.

Namen mojega nastopa ni bil, da bi govorila o posameznikih, življenjskih zgodbah, pogovorih in še marsičem, s čimer se ukvarjajo drugi strokovnjaki. Osredotočila sem se zgolj na vsebine, s katerimi se sama srečujem in ukvarjam že od študentskih let, torej predvsem z ribjo predelovalno industrijo in njeno vlogo ter pomenom v ožjem in širšem geografskem prostoru ter v bližnji in daljni preteklosti. Skozi zgodovino

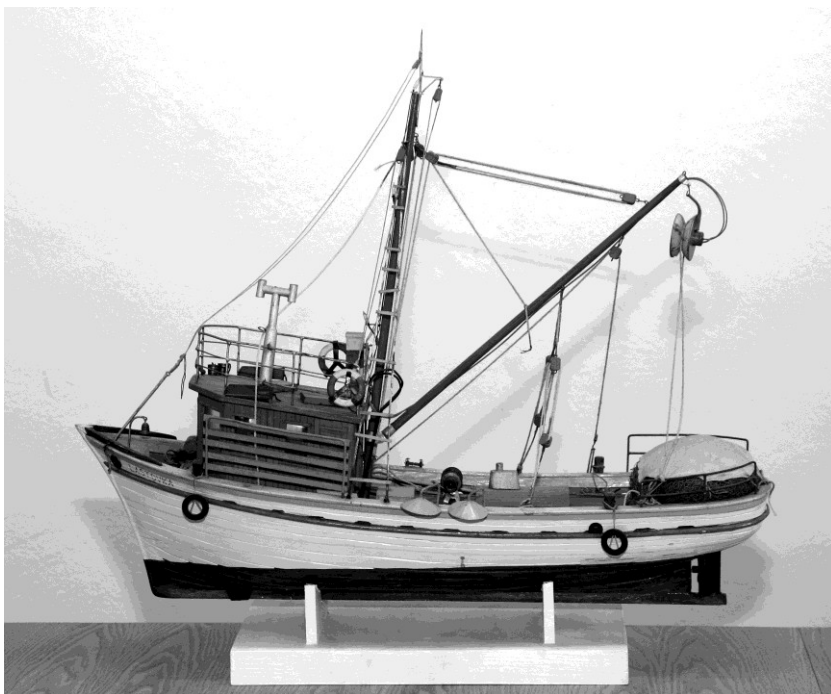
⁴ Na povabilo Saše Planinca s Fakultete za turistične študije – Turistica sem se 9. 3. 2011 udeležila seminarja z zanimivim in provokativnim naslovom Ribiška tradicija v Slovenski Istri. Svoj prispevek sem nasloвила »Muzej morskega ribištva: od ideje! ... do realizacije!«

ribištva in ribje predelovalne industrije sem želela predstavila strokovno delo v muzeju, ki se marsikomu zdi togo, neelastično, premalo povezovalno z okolico. Zato sem izkoristila priložnost in pred polno predavalnico poskušala muzejsko delo in rezultate tega dela predstaviti tako, da bi bilo razumljivo in upoštevano.

Muzej morskega ribištva – od ideje! ... do realizacije?

Ko je bila še v takrat Mestnem muzeju Piran sprejeta ideja o preusmeritvi muzejskega zbiralnega in raziskovalnega delovanja v pomorstvo, je bilo jasno, da bo ena pomembnejših muzejskih tematik ribištvo. Ribištvo je bilo ena najpomembnejših gospodarskih dejavnosti, s katero so se ukvarjali ljudje ob morju. Razvito je bilo tako zasebno ribištvo kot ribja predelovalna industrija. Oboje je ljudem ob morju dajalo vsakdanji kruh in jim omogočalo preživetje. Obenem je s svojo vlogo, ki jo je odigralo v družbenem in gospodarskem pogledu pokrajine ob morju, zaznamovalo tudi vsa tri obalna mesta s svojo neposredno okolico. Kljub temu, da je bilo ribištvo razvito tako v Kopru kot tudi v Piranu, pa sloves ribiškega mesta še vedno pripada Izoli.

Ideja o ribiškem muzeju in prve aktivnosti segajo že v šestdeseta leta 20. stoletja, ko se je ravnatelj Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran Miroslav Pahor povezal z Ribiško šolo v Piranu in tako zasnoval prve temelje muzejski ribiški zbirki. Že leta 1972 so začeli s pogovori in zbiranjem materiala za ribiški muzej v Izoli. Zajemal naj bi tako zasebno kot industrijsko morsko ribištvo. Muzejski delavci so poudarjali zlasti pomen etnoloških raziskav s specifičnimi etnološkimi vprašanji, pa tudi s tistimi bolj zgodovinskimi. Iz muzejskih poročil je razbrati, da je bilo v letih 1972–1975 opravljenega veliko zbiralnega in raziskovalnega dela, dejanski rezultati s postavitvijo stalne ribiške zbirke in občasnih razstav pa so bili kasnejši. Ker v muzeju v tem času še ni bilo zaposlenega etnologa, so na terenu delali študenti etnologije ter zbrali veliko gradiva. Miroslav Pahor je predvideval, da bi do leta 1980 že lahko odprli večjo ribiško muzejsko zbirko v Izoli, a do realizacije njihovih prizadevanj ni prišlo.

Model ribiške ladje Lastovka
(Fototeka PMSMP)

Čprav ribiškega muzeja v Izoli še vedno ni, pa je bilo v vsem tem obdobju mnogo poskusov, s katerimi so predstavili to pomembno gospodarsko panogo. V Pomorskem muzeju so strokovni delavci Zora Žagar, Zdravko Marenčič in Jure Igličar začeli z dopolnjevanjem obstoječe ribiške zbirke, ki je do tedaj slonela predvsem na predstavitvi eksponatov. Obogatili so jo z novimi spoznanji, ki so jih prinesli novi razstavniki, raziskovalni in terenski projekti. Kustosinja Zora Žagar je leta 1985 v Izoli pripravila razstavo Razvoj industrijskega morskega ribištva. Gradivo za razstavo so na terenu in v arhivu zbirali študenti etnologije in zgodovine ter tako pripomogli k vsebinsko bogatejši razstavi. Izdelane so bile seminarske in diplomske naloge. Tudi sama sem sodelovala v tem zbiralnem in raziskovalnem delu ter tematiko nastanka in razvoja ribjih predelovalnih tovarn nadaljevala tudi po koncu tega projekta. Še posebej sem obdelala razvoj in pomen industrijskega morskega ribištva od njegovih začetkov pa vse do leta 1959 ter s to vsebino tudi diplomirala, kasneje pa prav s to tematiko vključena tudi v raziskovalni projekt z naslovom Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre in podnaslovom Varovanje naravne in kulturne dediščine na področju

konservatorstva in muzeologije. Hkrati so poleg priprave občasnih in stalnih razstav, diplomskih in magistrskih nalog, strokovnih in poljudnih prispevkov v različnih publikacijah muzejski delavci sodelovali v domačih in mednarodnih raziskovalnih projektih. V ta sklop aktivnosti sodita še sistematična izdelava in pridobivanje ribiških ladijskih modelov, iz katerih je nastala bogata zbirka ribiških modelov.

Del ribiške zbirke v Pomorskem muzeju Piran

(Foto: Igor Presl)

Rezultat dolgoletnih prizadevanj je stalna muzejska zbirka o ribištvu. Postavljena je v matični muzejski stavbi v Piranu. Zaradi izrednega pomanjkanja prostorov in rednih gradbenih in vzdrževalnih del, je bogata preteklost ribištva predstavljena v okrnjeni obliki le v stenskih vitrinah na stopnišču. Razstavljeni so ribiški pripomočki (ribiške mreže, sidra, igle za šivanje mrež, svetilke itd.), fotografije in ladijski modeli tradicionalnih ribiških čolnov. Ti modeli poskušajo obiskovalcu podati sliko in podobo plovil, s kakršnimi so se piranski, izolski in koprski ribiči podajali na morje in ribarili. Vsebinsko zbirka obravnava zasebno ribištvo na področju

treh obalnih mest Kopra, Izole in Pirana. Zaradi gradbenih del in ureditve dostopnosti muzejskih prostorov za invalidne osebe, sta bi vsebini, ki sta, sicer v omejenem obsegu, poudarjali pomen in vlogo slovenskega ribištva od Barkovelj do Devina ter industrijskega morskega ribištva, ki je prek ribiških eksponatov, fotografij in ladijskih modelov ribiških ladij, predstavljala preteklost ter pomen in vlogo industrijske predelave hrane, zlasti rib.

Če sklenemo: o ustanovitvi in postavitvi Muzeja morskega ribištva je do sedaj bilo izrečenih in zapisanih mnogo besed, veliko manj pa je bilo dejanj. Žal se je tudi tu udeležila misel, da je »Od ideje do izvedbe običajno dolga pot, od izvedbe do dobrega in uspešnega delovanja pa še daljša.«

Poskus z Uličnim muzejem in Zbirko ladijskega modelarstva v Izoli leta 2004

Eden od korakov k ribiškemu muzeju je bila postavitve Uličnega muzeja in Zbirke ladijskega modelarstva v Izoli leta 2004. Rdeča nit muzejskih postavitve tega svojevrstnega sta prav morje in ribištvo. Ulični muzej je nastal zaradi želje po popestritvi mestnega življenja, vendar pa je bila ob nastajanju njegova postavitve razumljena tudi kot začetek, iniciativa, izhodišče za Ribiški muzej. Muzejska stroka že več kot 30 let meni, da bi moral stati prav v Izoli. Tega so se zavedali tudi na Občini Izola, kjer je vzklikala pobuda o postavitvi Uličnega muzeja. Povezali so svojo željo po ribiškem muzeju in idejo po večji promociji mestnega jedra. »Živahnost mesta ni odvisna samo od prebivalcev, temveč tudi od dejavnosti, ki se v njem dogajajo in vanj pritegnejo tokove ljudi,« je bilo vodilo izolske projektne skupine. Projekt se je začel z namenom, da bi dopolnili turistično ponudbo kraja in povečali pretok ljudi v trgovskih ulicah, jih privabili kot muzejske obiskovalce ali kupce ali pa oboje.⁵ Idejni pobudnik in kasnejši

⁵ V projekt je bilo vključenih 16 trgovskih, gostinskih, obrtnih in umetniških lokalov ter Zbirka ladijskega modelarstva. K projektu so pristopili zainteresirani trgovci, gostinci, obrtniki in umetniki, ki so bili pripravljeni v svojih lokalih razstaviti fotografsko gradivo in muzejske predmete ali lastne starine. Gostitelji Uličnega muzeja so postali: Trgovine Mercator na Trgu republike 4, Ljubljanski 6 in Velikem trgu 1; Zlatarna Rinaldo (Rinaldo Kolatahi) v Ljubljanski 1; Kava bar Maja (Nataša Sluga) v Ljubljanska 14 a; Atelje Marija (Marija Pianetzky Godina) v Ljubljanski 15*; Kantina v Ljubljanski 17; Kemična čistilnica (Mara Vran – Umek) v Ljubljanski 22; Atelje M & M (Miki Stamenović, Matjaž Bornšek) v Ljubljanski 47*; Šivalnica (Suzana Miloš) v Koprski 27; Atelje Judit (Judit in Emil Miško) v Koprski 26; Manufaktura d.d. Nova Gorica (poslovalnica 16 Izola) v Koprski 20; Vitražni atelje Flamingo (Sandi Šanca, Jelka Ivanovič-Janša) v Koprski 3; Atelje keramike (Snežica Kranjc) v Koprski 2; Čevljarstvo (Ismet Prčić) Ob vratih 16 in Slaščičarna »Jadran pri Ekremu« (Tadedin Saliji) v Ribiški 14*. Nekaj* lokalov je po letu dni iz različnih razlogov od projekta že odstopilo.

koordinator projekta je bil svetovalec za gospodarstvo Jože Černelič. K sodelovanju so pritegnili Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, ki je v živahnih trgovskih ulicah v starem mestnem jedru v Izoli postavil Ulični muzej in Zbirko ladijskega modelarstva. Projekt je bil izpeljan v sodelovanju z Občino Izolo v okviru mednarodnega projekta Phare. Izhodišče Uličnega muzeja je bilo, da mora s svojo vsebino obogatiti dejavnost lokalov, ki so pristopili k projektu, hkrati pa predstaviti kulturno dediščino Izole. Za postavitev so bile izbrane vsebine, ki so pomembne za Izolo, Istro in trenutno dejavnost vsakega lokala.

Skozi dokumente, vedute, slike, fotografije in predmete so tako predstavljeni zgodovina Izole, njen obmorski značaj in povezava z najbližjo okolico, bivalna kultura v mestu ter glavne gospodarske panoge: obrt, ribištvo, pomorski promet in trgovina. Rdeča nit so morje in obmorske dejavnosti. Vsak obrtni ali gostinski lokal je dobil tako muzejsko vsebino, kot jo je narekovala njegova dejavnost. Postavitve so opremljene s podnapisi v slovenskem, italijanskem in angleškem jeziku. Ulična muzeološka prezentacija se zaradi usklajevanja številnih interesov razlikuje od klasičnih muzejskih zasnov in postavitev ter prinaša nekaj novega tako za snovalce kot za uporabnike. Z ustreznimi označbami na lokalih in tiskanim materialom se Ulični muzej predstavil kot celota. Vsekakor poskus, vreden posnemanja, močnejše podpore in predvsem boljše promocije ter načrtnega in intenzivnejšega trženja.

Upoštevanje pravil in načel muzeologije

Tako pri stalnih postavitvah v Pomorskem muzeju, občasnih razstavah in tudi v lokalih Uličnega muzeja so morali muzejski strokovni delavci upoštevati vse zakonitosti muzejske stroke. Kljub temu, da so se muzejske postavitve v lokalih Uličnem muzeja razlikovale od klasičnih muzejskih prostorov, pa so bile vendarle pripravljene na temeljiti strokovni podlagi ter vedno novih in novih spoznanjih muzeologije. Muzeologija je znanstvena disciplina, ki zajema teoretična in praktična znanja o muzejskem predmetu ter materialnem viru informacij in obenem kot nosilec pomenov in sporočil. Gre pa tudi za koncept in metodologijo, kako selekcionirati, muzealizirati, interpretirati in s sporočili prezentirati vse nivoje informacij, tudi muzejskih predmetov. Posebej muzeji morajo biti tudi pri svoji zbiralni politiki zavezani svojemu poslanstvu in viziji. Prednost pri zbiralniki politiki Pomorskega muzeja imajo načeloma predmeti, ki so vezani na točno določeno osebo (lastnik, uporabnik), ki je imela neko vlogo v pomorski zgodovini. To pa je velik razpon od npr. admirala do preprostega ribiča ali delavke v ribji predelovalni industriji. Prednost imajo torej predmeti z znano življenjsko zgodbo, zato praviloma

predmetov ne kupujemo na sejmihi starin, posebej pa ne predmete neznanega izvora. To velja tudi za ribiške predmete.

Pri svojem delu moramo upoštevati tudi mednarodni ICOM-ov kodeks muzejske etike, slovensko zakonodajo o varstvu kulturne dediščine ter domače in mednarodne strokovne smernice, ki jih podajajo slovenski muzejski stanovski združenji SMD in SMS ter slovenski odbor ICOM. Vsi organizirajo med drugim tudi muzeološka izobraževanja, posebej pa velja izpostaviti Muzeoforum in Muzejsko poletno šolo, ki že nekaj let v organizaciji Muzeja novejše zgodovine Celje poteka prav v Piranu.

Ribištvo

Morje je v teh krajih tisto središče, okoli katerega se vrti življenje. Morje ključni element, ki omogočalo preživetje ljudem v teh krajih. Na to kulturo, način življenja ob morju je seveda vplivalo mnogo dejavnikov: geografska lega in položaj ob morju ter klima, ki so dejansko pogojevali gospodarski in družbeni način življenja. Ribištvo je prebivalcem ob morju omogočalo, da so si svoj kos kruha rezali doma in ne na tujem. Domačini so tako kljub vsem težavam in revščini, ki so jih pestile, le imeli možnost preživetja.

Ribištvo je bilo razvito tudi v severozahodnih istrskih mestih Piranu, Kopru in Izoli. Za najbolj ribiško je veljala Izola, posebej še po začetku delovanja ribjih tovarn. Vse do 2. polovice 19. stoletja je bilo razvito le zasebno ribištvo, ki pa se je z ustanovitvijo prve tovarne in razvojem ribje predelovalne industrije z njo vedno bolj povezovalo. Tako moški, ki so lovili in potem redno prodajali svoj ulov ali na ribjem trgu v Trstu ali pa ribjim tovarnam v Izoli in Kopru, kot ženske, ki so se že kot mlada dekleta zaposlovale v tovarnah. Delale so mestne ženske italijanske narodnosti in ženske iz neposrednega vaškega zaledja obalnih mest, ki so bile slovenske krvi. Družinam je ribištvo omogočalo preživetje. Zadnje raziskave kažejo, da v zadnji tretjini 19. stoletja in prvem desetletju 20. stoletja od tu ni bilo množičnega izseljevanja v Severno in Južno Ameriko, kar je bilo sicer značilno za druge avstrijske dežele. Morda lahko to vsaj deloma pripišemo ribištvu in njegovemu vplivu na zmožnost preživetja.

Ribja predelovalna industrija je pomenila veliko spremembo v razvoju trgovine in prometa z ribami, na nek način je omogočala razvoj mesta Izola ter z živahnim izvozom svojih izdelkov povezovala zahodno Istro z drugimi, predvsem evropskimi deželami. Tudi zato si ribištvo in ribja predelovalna industrija ter njuna vloga v preteklosti zaslužita, da ne utoneta v pozabo. Zavedati bi se bilo treba tudi, da imata ribolov in ribja

predelovalna industrija še danes pomembno vlogo v gospodarstvu občine Izola, Slovenske obale in celotnega prostora Republike Slovenije.

Predelava svežih rib je v teh krajih potekal že veliko pred ustanovitvijo ribjih tovarn. Z morskimi organizmi so se preživljali predvsem prebivalci, ki so živeli ob morju in so bili z njim v vsakdanjem stiku. Hrana, ki so jo z velikim trudom ribiči pridobili, se je zelo hitro kvarila, zato so ribe solili (dlje časa shranjevali v morski soli), sušili (na vetru, soncu ali sušilnicah), marinirali (v kisu, olju, soli, začimbah) ali dimili (na dimu in toploti). Šele kasneje so začeli spoznavati tudi zamrzovanje. Na tak način so si ljudje ob morju zagotovili prehrano tudi za čas, ko ni bilo dobrega ulova. Soljene, sušene, dimljene ali zmrznjene ribe so lahko tudi prodajali celo na oddaljena tržišča in tako zaslužili tudi med ribiško mrtvo sezono. Konzervirana hrana, tudi ribe, je zagotavljala možnost dolgih potovanj (npr. več mesecev trajajoča pomorska potovanja), hrano za vojsko, zlasti mornarico itd. Sveže ribe so bile v srednjem veku zelo drage in namenjene le najvišjim slojem prebivalstva, večina pa se je prehranjevala s klasično konzerviranimi ribami.

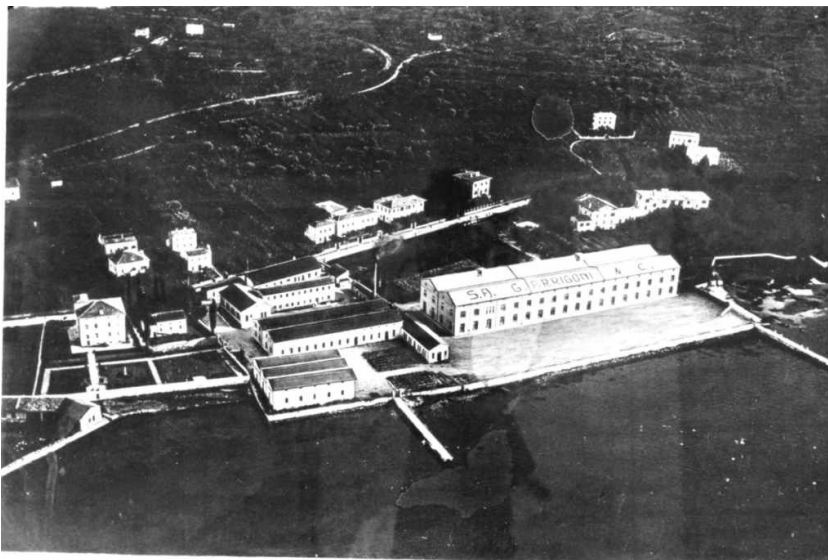
Začetki konzerviranja rib

V 19. stoletju je ribolov močno napredoval in pojavili so se visoki tržni viški tako svežih kot klasično konzerviranih rib. Prav v tem obdobju lahko iščemo tudi korenine industrijske predelave rib na vzhodni obali Jadrana, ki je zelo zgodaj sprejela velika odkritja znanosti o konzerviranju živil. Francoskemu kuharju in slaščičarju Nicolasu Appertu je leta 1804 po daljšem eksperimentiranju uspelo izdelati konzerve z različno hrano, ki so bile sterilizirane s toploto in hermetično zaprte. Ukvarjal se je s shranjevanjem živil s prekuhavanjem in ga zato imenujejo "oče industrije konzerv". Po njem se sterilizacija konzerv pogosto imenuje tudi apertizacija (appertisation). Po Appertovih principih, a z drugačnimi postopki, je Josephu Colinu (1785–1848) iz Nantesa uspelo izdelati in uvesti način proizvodnje sardin v olju. V Nantesu je bila 1822 zgrajena prva tovarna, v kateri so konzervirali tudi sardele v pločevinastih škatlicah. Leta 1841 je v Franciji v Port Louisu začela s proizvodnjo prva specializirana tovarna sardin. Dolgo časa je bilo to mesto center predelovalne industrije sardin.

Ribja predelovalna industrija v Izoli in Kopru

Tovarne, v katerih so v glavnem predelovali malo plavo ribo, zlasti sardele, so začele nastajati v bližini glavnih lovišč male plave ribe. Na ta način so si tovarne zagotovile hitro in lažje sprejemanje svežih rib. Z

nastankom tovarn in začetki proizvodnje se je zmanjšala skrb ribičev, kako spraviti na trg viške ulovljenih rib in že soljeno zalogo. Nastanek tovarn je tudi omogočal in zagotavljal ribolov, saj so tovarne od ribičev kupovale ne samo sveže ribe, temveč tudi soljene, predvsem v dneh, ko ni bilo svežega ulova. Tovarne pa so poleg morskih rib predelovale tudi sadje in zelenjavo.

Izolska tovarna ribjih konzerv Arrigoni

(Fototeka PMSMP)

Prvi poskusi konzerviranja na vzhodni jadranski obali so bili na Reki in v Jelši na otoku Hvaru leta 1861. Leta 1867 so v Devinu pri Trstu zgradili prvo tovarno za predelavo rib na Jadranu. V opuščenem skladišču soli v devinskem pristanišču jo je postavila družba Carla Warhaneka z Dunaja. Leta 1879 je v Izoli francoska družba Société Générale Française C. A. postavila prvo tovarno v mestu. Tovarna je večkrat menjala ime in lastnika, deluje pa še danes kot znani izolski Delamaris. Ukvarjala se je s predelavo plave ribe in sardela je bila in je še njen simbol in prepoznavni znak. Že tri leta kasneje je Carlo Warhanek, dunajski podjetnik, svojo dejavnost razširil tudi v Istri. Leta 1882 je v Izoli začela obratovati njegova tovarna, ki je poleg izdelave ribjih konzerv iz ribjih odpadkov izdelovala še gnoj za poljedelstvo. Iz bosanskih sliv je izdelovala odlično marmelado. Tudi ta tovarna je večkrat menjala lastnika in ime, znana je bila predvsem pod imenoma Argo ali Arrigoni, danes pa je od nje ostal le spomeniško zaščiten dimnik in del vhoda v tovarno. To sta bili dve najbolj znani tovarni, ki sta bili najuspešnejši v različnih časovnih obdobjih, pod

različnimi državami ter političnimi in gospodarskimi sistemi. Veliko več je bilo takšnih, ki so obratovale le določeno obdobje. V Izoli so tovarne odprli še Giovanni Degrassi, leta 1882, družba Trojan & Co. (Giovanni Trojan e Giovanni Russignan) leta 1881, leta 1884 pridružila še tržaška družba Ditta B. Noerdlinger e fratello da Trieste. V obdobju med obema svetovnima vojnama je v Izoli delovalo več tovarn, vendar le kratek čas: Societa italina di prodotti alimentari L. Torrigiani, tovarni N. Deliseja in Umberta D'Agostinija. Giovanni Depangher iz Kopra se je, preden je ustanovil tovarno, ukvarjal predvsem s prevozom rib v Trst. Kasneje je tovarno prevzela družba De Langlade. Tovarna se je leta 1959 združila v KKID Izola ter se tako umaknila za potrebe gradnje in širjenja Luke Koper. Leta 1890 se je v Kopru omenjala tudi tovarna družbe Semler in Gehort iz Barkovelj.

Izolske delavke v proizvodnji ribjih konzerv
(Fototeka PMSMP)

Ribiške zadruge in ribolovna podjetja

Ribiči so se zaradi boljše organizacije dela in večje moči združevali v zadruge, kasneje pa so se zaposlovali v ribolovnih podjetjih. Zadruge so bile organizirane v vseh treh obalnih mestih – Kopru, Izoli in Piranu. Od vseh je bila najboljše organizirana ribiška zadruga v Piranu, ki je delovala vsaj od leta 1933 dalje in je imela koncesijo nad ulovom cipljev v Portoroškem zalivu. Člani zadruge so bili lahko vsi ribiči, ne glede na to, ali so bili lastniki ribiških čolnov, ali ne. Leta 1955 se je priključila

ribolovnemu podjetju Ribič iz Pirana. Ribiške zadruge so bile v Kopru, Izoli in Piranu. Piranska zadruga je upravljanje in vzdrževanje rezervata cipljev v Seči, najbolj prepoznavna pa je bila zaradi koncesije nad ulovom cipljev v Portoroškem zalivu.

Trgovina z ribami in ribjimi proizvodi

Trgovina z ribami in ribjimi proizvodi je bila ena najbolj pogostih. Med najpogostejšim tovorom na ladjah obalnih lastnikov lesenih ladij, ki so prevažale različno blago v Trst, se v arhivskih virih vseskozi v vseh zgodovinskih obdobjih poleg vina in oljčnega olja najpogosteje navajajo tudi ribe. V 2. pol. 19. st. se omenjajo prevozi rib – sardel z ladjami lokalnih lastnikov iz obalnih mest v Trst. Viri omenjajo, da ladje prevažajo ribe, ki so bile ulovljene »v tem zalivu«, mišljeno koprskem zalivu. Prevažali so tako sveže kot slane ribe oz. klasično konzervirane ribe. Trgovanje je potekalo na okoliških tržnicah, najboljša riba pa je našla tržišče v Trstu. Trst, ki je v 19. stoletju prerastel v vele mesto, je odkupoval predvsem sveže bele in bolj kvalitetne ribe. Trgovina z ribjimi konzervami je prek Trsta potekala v večji meri v evropska, v manjši pa še v druga svetovna pristanišča.

Ribja flota in gibanje ribiških ladij sestavni del pomorskega prometa

Pomorski promet je bil v severozahodni Istri razvit že v času Beneške republike, ko so ladje tovorile najrazličnejše blago. Po propadu Benetk so trgovci iz zaledja, počasi preusmerjali promet v Trst, ki se je začel v 1. pol. 18. stoletju naglo razvijati in je postal glavno pristanišče Habsburške monarhije. Vrhunec je doživel tik pred 1. sv. vojno. V znatni meri je vplival na kulturni in gospodarski razvoj bližnjega zaledja in njegovega prebivalstva še vse do sredine 20. stoletja. Med obema vojnoma je Trst postajal pristanišče italijanskega državnega obrobja, promet iz slovenskih dežel pa se je preusmerjal v jugoslovanska pristanišča. Po 2. sv. vojni je pomorski promet upadel. Ustanovljena so bila ladjarska podjetja, katerih naslednica je postala Splošna plovba Piran–Portorož. Leta 1958 je bila odprta Luka Koper. Potniški promet je zelo zamrl, oživel je šele v sedemdesetih letih, ko so začeli graditi marine. Mali mestni prevozniki in ribiči so za svojo dejavnost uporabljali t. i. tradicionalna plovila: trabakole, pelige, braceri, tope, batane, bragoce itd., ki so bile grajena pretežno v lokalnih škverih in ladjedelnicah. Za svojo dejavnost so ladje uporabljale mestna pristanišča, mandračke. Iz Istre in obalnih mest so v Trst tovorila istrske pridelke in proizvode, iz Trsta domov pa industrijske izdelke, blago iz daljnih dežel in blago, potrebno za vsakdanje življenje. Med tovorom, ki so ga lesene ladje prevažale v Trst, arhivski viri v vseh zgodovinskih

obdobjih naštevajo različno blago, najpogosteje vino, oljčno olje in ribe. Trgovina z ribami, sardelami, »ki so bile ulovljene v tem zalivu«, se pravi v Koprskem zalivu, je bila v preteklosti zelo razvita. Prevažali so tako sveže kot soljene ribe, predvsem v lesenih sodih z ravnim dnom, t. i. »barille«, ter vrečah.

Za svoje pristanke in dejavnost, to je vkrcavanje in izkrcavanje potnikov, nakladanje in razkladanje tovara, odhajanje na ribolov in prihajanje z njega, pa so posadke na ladjah uporabljale obalna pristanišča. Pristanišče je po definiciji naravno ali umetno zaščiten morski bazen, kjer ladje lahko najdejo zavetje pred vsemi nevšečnostmi, zlasti vetrovi, kjer sta možna oskrba posadk in popravilo ladij. V bistvu pa so pristanišča ne samo omogočala vse našteto, temveč so bila tudi stičišča kopenskih in morskih poti, trgovskih in drugih dejavnosti, kulturnih in nacionalnih stikov in prepletanj ter ne nazadnje takšnih in drugačnih posameznih življenjskih usod. Severozahodna istrska mesta Koper, Izola, Piran so za pomorski promet gradila manjša, plitvejša pristanišča v mestnem jedru, t. i. mandrača. Namenjeni so bili majhnim ladjam. Z razvojem plovil in plovbe so se tudi pristanišča širila izven mandrača in sprejemala večje ladje. Do leta 1797 je med tremi severozahodnimi istrskimi pristanišči prevladovalo koprsko, v 19. st. pa je v pomorski organizaciji vodilno vlogo prevzelo piransko.

Izola je bila kot pristanišče manj pomembna, vendar je pomorski promet potekal tudi skozi to mesto, saj so morali v njem pretovoriti izdelke ribje predelovalne industrije. Posebno se je promet povečal v obdobju med obema svetovnim vojnama, saj je takrat industrija v Izoli dosegla svoj višek. Promet je zelo vplival na širjenje pristanišč oz. njihovo dograjevanje in urejanje. Prav zaradi povečevanja števila večjih jadrnic so urejali pristanišča in jih dograjevali.

Po drugi svetovni vojni

Čas od osvoboditve leta 1945 do septembra 1947, ko je stopila v veljavo mirovna pogodba z Italijo, in vse do Londonskega memoranduma 5. oktobra 1954 je bil nekakšen prehodni čas. Koper je bil središče cone B Svobodnega Tržaškega ozemlja (STO) in se ni mogel hitreje razvijati, Izola in Piran pa sta ostajala v njegovi senci. Zaradi ekonomskih, političnih in družbenih sprememb se je v tem obdobju v sosednjo Italijo izselil večji del avtohtonega mestnega pa tudi del zalednega prebivalstva. S tem se je spremenila etnična podoba celotnega območja. Šele priključitev k Jugoslaviji leta 1954 je Kopru odprla vrata za organiziran in pospešen gospodarski in družbeni razvoj ter oblikovanje načrtov gospodarskega in

družbenega razvoja. Po izgubi Trsta se je mesto dokončno odprlo zaledju, ne samo bližnjemu istrskemu, temveč celotnemu slovenskemu.

Ta razvoj je bil v obdobju 1945–1954 predvsem zaradi političnih dogodkov oz. postavitve nove državne meje zavrt. Posledice so bile tako hude, da je bil potreben na posameznih pomorskih področjih popolnoma nov začetek (pomorski promet, pristaniški promet ...), pri drugih je potekalo nadaljevanje v okrnjeni obliki (solinarstvo, ribištvo, ladjedelstvo), pri tretjih pa niti ni bilo bistvenih posledic (ribja predelovalna industrija). Kot kaže, je tudi pri pomorstvu eksodus dolgoročno vplival na njegov nadaljni razvoj in ga zaznamoval. Z izselitvijo italijanskega prebivalstva iz vseh treh obalnih mest je bila prekinjena tradicija povezave prebivalcev tega področja z morjem, novonaseljeni pa so ta stik morali sploh pridobiti. S politično in diplomatsko rešitvijo tržaškega vprašanja je slovenski narod izgubil stik z dejansko slovensko obalo od Barkovelj do Devina, pridobil pa je del obale severozahodne Istre od Debelega rtiča do reke Dragonje vključno s tremi obalnimi mesti, ki prej ni bila gosto naseljena s slovenskimi prebivalci. V novonastalo situacijo so organi politične oblasti in vplivni posamezniki po svojih sposobnostih, močeh in v okviru republiško-federalnih odnosov vzpostavili preurejeno pomorsko upravo, pomorsko gospodarstvo in pomorsko šolstvo, dokaj uspešno pa so nadaljevali z ribištvom in ribjo predelovalno industrijo.

Izola je še naprej ostajala center ribje predelovalne industrije. Eksodus italijanskega prebivalstva, ki je s seboj odpeljal ladjeve, mreže in druge predmete, ki so bili potrebni za preživetje, je povzročil močan udarec zasebnemu ribištvu, manj pa industriji. V Jugoslavijo so sicer v obdobju Tržaške krize zaradi nejasne politične situacije in strahu, da bo ta del Istre pripadel Italiji, jugoslovanske oblasti odpeljale v Jugoslavijo tovarniške stroje. Šele po 1954 se je stanje normaliziralo in ribja predelovalna industrija je delovala dalje. Šele v sedemdesetih letih je zasebno ribištvo ponovno oživel. Kot kaže, je eksodus dolgoročno zaznamoval tudi razvoj pomorstva.

Politične spremembe po letu 1954 so v istrske kraje prinesle tudi spremembe v pomorstvu in pomorskih dejavnostih. Oblasti so se pričele resneje angažirati za gradnjo večjega modernega pristanišča v Kopru. Končno izbrano mesto pristanišča je postal prostor pred Škocjanskim zalivom na severni obali Kopra. Zaradi te odločitve se je morala umakniti tudi tovarna ribje predelovalne industrije Ikra, prvotno Depangher, kasneje De Langlade, ki se je priključila novoustanovljenemu KKID – Kombinat u konzervne industrije Delamaris Izola. KKID je leta 1959 ob svoji ustanovitvi vključeval vse ribje tovarne in ribolovna podjetja na tem

prostoru. Ribiški floti tovarn Ampelea in Arrigoni sta se počasi združili v eno ribolovno podjetje Riba Izola 1948, v Piranu pa so kljub nekim širšim razvojnim smerem ustanovili podjetje Ribič Piran (1953–1959). Oblasti so namreč sledile razvojnim ciljem – Izola naj bi bila namenjena ribištvu, Koper pomorskemu prometu, Piran pa turizmu.

Ribiška šola v Piranu

Množično izseljevanje prebivalstva iz Istre v Italijo, tudi izseljevanje ribičev, je pomenilo veliko nevarnost za izumrtje ribiškega poklica in dejavnosti nasploh. Zato so se že leta 1950/51 pojavile težnje o ustanovitvi ribiške šole, ki bi ribiški dejavnosti izobraževala mlad in znanja poln kader. Potrebe po ribiškem kadru so bile velike, saj so v bistvu tovarne ribje predelovalne industrije po 2. sv. vojni nadaljevale s proizvodnjo, ustanovljena pa so bila tudi ribolovna podjetja. Enoletna ribiška šola je bila ustanovljena leta 1951, v šolskem letu 1954/55 se je razširila v dveletno, leta 1960/61 pa v triletno strokovno šolo, 1966/67 je zaradi pomanjkanja sredstev prenehala z delovanjem, se leta 1970/71 ponovno obnovila, kasneje pa dokončno prenehala s poukom.

Na šoli so poučevali splošne predmete, osnove navtike in ribištva ter strokovne predmete. Pouk je vsako šolsko leto potekal v dveh delih: teoretičnem (od novembra do aprila) in praktičnem v preostalem času. Pod praktično delo so uvrščali mornarsko delo in ribiško prakso. Prva leta je imela šola tudi svojo lastno ribiško ladjo Soča. Po končanem šolanju se je večina dijakov, ki je prihajala tudi iz notranjosti Slovenije, zaposlila v ribolovnih podjetjih Ribič Piran in Riba Izola.

Muzej morskega ribištva – ZAKAJ, KJE, KDAJ, KDO, KAKO?

Na vprašanje ZAKAJ je poskušal sintetično odgovoriti prvi del prispevka, na ostala štiri vprašanja pa drugi. Zamisel o specializiranem muzejem ribištva, katerega ustanovitev, postavitev in odprtje je dolgoletna želja delavcev Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran, bi morala naleteti na posluš pri ustreznih organih. Ne samo na lokalnem, temveč zlasti na državnem nivoju. Samo tako bi bila lahko ohranjena tehnična in druga kulturna dediščina tudi primerno prezentirana.

Ker menimo, da je najbolje, da muzej svojo vlogo opravlja prav v izvirnem kulturnem prostoru, bi bilo za to najprimernejše mesto Izola, kot najbolj primerno stavbo za muzej pa vidimo v ohranjenih prostorih izolskih tovarn. Tovarniška stavba namreč že z svojim izgledom in samo namembnostjo, za katero je bila zgrajena, ponuja možnost izvirne

prezentacije ambientalne postavitve ribiškega muzeja, v katero naj bi se vključila tudi vsa danes še delujoča podjetja in zasebniki, ki se tako ali drugače ukvarjajo z ribolovom, industrijsko predelavo rib in proizvodnjo slane ribe na star način. Prav s sodelovanjem vseh zainteresiranih bi se lahko približali viziji živega muzeja. Konkretna izpolnitev takih vizij pa bi lahko stekla le v dobri povezavi za to odgovornih kulturnih institucij, izolske občine in seveda predvsem s posluhom in sodelovanjem samih tovarn in ribolovnega podjetja. Vsebinski koncepti bodočega ribiškega muzeja so v grobem pripravljeni in grobi osnutki muzejske prezentacije tudi. Veliko arhivskega gradiva je zbranega, zbranih in evidentiranih je veliko ribiških predmetov, ki bi prišli v poštev za muzej. Razstava bi morala temeljiti na ohranjenih eksponatih, strojih, plovilih, mrežah, proizvodih ... Ker pa proces zbiranja muzealij v principu ni nikoli zaključen, je treba z zbiranjem in evidentiranjem nadaljevati in zbirko stalno dopolnjevati.

Že originalna stavba in originalno okolje, predmeti ter dejavnosti že navedenih podjetij so sami zase dovolj izpovedni. Muzejski predmeti (stroji, proizvodi ...) bi ostali v njihovem dotedanjem okolju in tudi v muzejski predstavitvi ohranili svojo prvotno funkcijo. Vse to je velika prednost pred možnostjo postavitve muzejskih zbirk v kakšni drugi, manjši enoti. Pri strokovnem delu vsebinskega koncepta, izbora predmetov, oblikovanja stalne razstave, konkretizacije projekta itd. bo potrebno sodelovanje vseh strokovnjakov, tako muzealcev in konzervatorjev (zgodovinarji, etnologi) kot tudi delavcev te industrije ter drugih zunanjih sodelavcev.

Obstaja več realnih možnosti postavitve: najbolj idealno bi bilo, če bi ta muzej gostila Izola. Vseskozi je obstaja ideja, da naj bi bila to ena ena izmed tovarn, dolgo časa naj bi bil to Argo – Arigoni, Argolina. Danes je od nje ostal le spomeniško zaščiten dimnik in vhod v nekdanjo tovarno. V Kopru je aktualno poslopje tovarne De Langlade ob severni obvoznici, ideje o tem so bile še pred izgradnjo severne koprsk obvoznice. Pred izgradnjo cesta ta tovarna širši javnosti ni bila znana ali vidna, ker je bila v sklopu zaprtega območja Luke Koper. Običajno jo krasi jumboplakat! V Piranu bi bilo najverjetneje najbolj primerno skladišče soli Monfort. Tovarniške stavbe s svojim izgledom in namembnostjo ponujajo možnost izvirne prezentacije ambientalne postavitve ribiškega muzeja!

Vsebinski koncept Muzeja ribištva bo zajemal tako zasebno kot industrijsko morsko ribištvo, v katerega spadata tako ribolov kot tudi ribja predelovalna industrija. Ribjo predelovalno industrijo v Izoli in Kopru zaznamujejo tri časovna obdobja, ki so bila politično in gospodarsko

pogojena in so tej industriji vtisnili svoj pečat. V vsakem od njih je proizvodnja potekala v drugačnih okoliščinah ter bila zaradi njih drugače organizirana, vselej pa je bila povezana z zasebnim ribolovom, ribiškimi zadrugami ter lastnimi ali drugimi ribolovnimi podjetji. Svoj del vsebinskega koncepta predstavitve ribje predelovalne industrije za prvo obdobje (1867–1918) sem predstavila v tem članku, natančne raziskave tretjega obdobja (1945–1959 in dalje) pa sem opravila že v svoji diplomski nalogi, ki je bila delno že objavljena. Manjkajo še raziskave vmesnega obdobja (1918–1945), ko je ta industrija dosegala velik razcvet. Historična nit celotne zbirke bi slonela prav na prikazu arhivskega gradiva in že opravljenih zgodovinskih pregledov. Uvodni del ne bo vezan samo na domače gradivo, temveč tudi na pojav in razvoj konzerviranja hrane v svetu, prikazani bodo pomembni znanstveniki, ki so ali naključno ali z že izdelano znanstveno metodo odkrili principe konzerviranja. S fotografijami, risbami, rekonstrukcijami itn. bodo prikazani najstarejši načini konzerviranja hrane, ki so jih uporabljali prebivalci, da so si lažje zagotovili hrano za čas, ko ni bilo dobrega ulova. Muzejska prezentacija prvega in drugega obdobja bo precej težavna, saj gre tukaj za veliko pomanjkanje predmetov in fotografij, ki jih je v primerjavi z drugimi sferami življenja ob tukajšnji obali zelo malo. Za prvo obdobje se čuti pomanjkanje arhivskih virov, ki so nastali v samih tovarnah, zato bo razstava temeljila na ohranjenih eksponatih, strojih, plovilih, mrežah, proizvodih ... Ker pa proces zbiranja muzealij v principu ni nikoli zaključen, bo zbirko treba stalno dopolnjevati.

Kaj bi torej Muzej morskega ribištva moral vsebovati?

Zasebno in industrijsko morsko ribištvo v povezavi z ribištvom na današnji slovenski obali, predstavljeno z originalnimi muzejskimi ribiškimi predmeti. Večkrat so na ogled predmeti, ki so last muzeja, velikokrat nam jih posodijo na reverz zunanji sodelavci (ribiči, pomorščaki, zbiratelji). Poudariti moramo, da bo vsebina vezana na originalni muzejski predmet.

Okvirna vsebina, kaj naj bi jo muzejska prezentacija zajemala, bi bila razdeljena v več vsebinski sklopov: naravne značilnosti ribolovnega področja na zahodnoistrski obali, zasebni ribolov – drobni individualni lov, ladje in mreže, ribolovni pripomočki, konzerviranje hrane v preteklosti (soljenje, dimljenje, sušenje, mariniranje), začetki konzerviranja hrane v industriji, ribja predelovalna industrija 1867–1918 (predstavitev posameznih tovarn, proizvodnje ...), ribja predelovalna industrija 1918–1945 (predstavitev posameznih tovarn, proizvodnje ...), ribja predelovalna industrija 1945–2000 (predstavitev posameznih tovarn, proizvodnje ...), tehnološki postopki, surovine, izdelki, trgovina, reklamiranje. Ribolovna

podjetja in ribolov, ribiške zadruge Piran, Izola in Koper, ribiško šolstvo, Uvozno-izvozno podjetje Delamaris Export-Import Izola, trgovinske zbornice (sekcija za ulov, prodajo in predelavo rib in ribjih izdelkov), ribiška združenja, Kombinat konzervne industrije Delamaris Izola, slovensko ribištvo v zamejstvu, ribištvo danes.

Kako bi moral potekati proces postavljanja Muzej morskega ribištva?

Odgovor na to vprašanje ponuja vsakdanja muzejska praksa, ki mora vedno znova upoštevati najnovejša spoznanja muzeologije. Vsekakor je na prvem mestu strokovna odgovornost za materialne vire. Muzealci smo dolžni skrbeti za predmete. Kdor tovrstni materialni vir prevzame v last ali oskrbo, je zanj odgovoren. Vsekakor se nagibamo k atraktivni muzeološki prezentaciji, ki pa bo spoštovala vse zakonitosti ustrezne skrbi za muzejske predmete. Ker pa to naj ne bi bili samo originalni predmeti, temveč tudi replike, bo prva njim posvečena velika skrb pri njihovi izdelavi. Zagovarjamo načelo, da mora biti replika veren posnetek originala in ne neka splošna izdelava »na pamet«, kot se nam dozdeva, da bi lahko bilo. Že dolgo pa razmišljanja potekajo v smer vizije živega muzeja.

Podjetje Ribič Piran (1951–1959) je v začetnih letih svojega delovanja z jadrnico Burja izvajalo športni ribolov za domače in tuje turiste. Je tovrstna ideja danes izvedljiva?

Športni ali turistični ribolov bi lahko izvajala ribiška ladja, ki bi lahko bila v lasti ribiške zadruge? Športni ali turistični ribolov z ribiško ladjo – starodobnim ribiškim plovilom, ribolov na tradicionalen način, ribolov ob času ulova cipljev ... Ladja bi bila zaščiten kot spomenik nacionalnega pomena, ki pa bi vseeno bila v funkciji turizma. Lastnik bi s spoštovanjem muzeološkega dela imel zaslužek, ladjo bi lahko vzdrževal, muzejski delavci pa bi imeli nadzor nad dediščino in bi z njo korektno upravljali.

Kdaj bo postavljen Muzej morskega ribištva?

V kolikor je postavitve Muzeja morskega ribištva realnost in ne utopija, bi se to moralo zgoditi čimprej, pravzaprav že zdavnaj. Strokovna volja zanj obstaja, prav tako volja velikega dela zainteresirane javnosti. Veliko je odvisno od politične volje oz. od politike lokalne skupnosti. Vprašanje je le, kdo bo prevzel pobudo – muzej, lokalna skupnost, ribiči, politika, turistična organizacija, država? Smo se sposobni povezati in duhu timskega dela vsi po najboljših močeh prispevati k realizaciji ribiškega muzeja?

Kdo bi moral postavljati Muzej morskega ribištva?

Brez Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran si postavitev Muzeja morskega ribištva ne predstavljam. Pomorski muzej hrani ribiško dediščino, delno tudi kopije arhivskega, opravljal je raziskave in ima usposobljen kader za muzeološko postavitev. Ne bo pa šlo brez sodelovanja z drugimi kulturnimi institucijami (arhivom, Zavodom za varstvo kulturne dediščine), ribiči, zasebnimi zbiralci, poslovnimi partnerji, mediji, fakultetami, vsemi tremi obalnimi občinami in državo, povezati pa se bo potrebno tudi z zamejskimi Slovenci. Moralo bo priti do SODELOVANJA širše zainteresirane javnosti s poklicnim varuhi kulturne dediščine (muzeji, arhivi, ZVKD, knjižnice), med njimi se bo moralo vzpostaviti zaupanje in pretakati MEDSEBOJNA izmenjava informacij. Muzeološka skrb za predmete (arhivska, knjižnična, konzervatorska) se bo morala povezovati s turistično ponudbo in željo po živahnosti, promociji in trženju. Turizem ponuja in želi atraktivnost, živahnost. Ekonomija želi in pričakuje ekonomsko donosnost. Pri tem pa ne morem mimo pomena izobraževanja kadra različnih profilov, poklicev, ki bodo s ciljem dobre postavitve in dobrega funkcioniranja ribiškega muzeja med seboj korektno sodelovali v skladu s svojim znanjem, sposobnostmi in možnostmi.

Potrebno pa bo tudi razumevanje ljudi, okolice ter širše družbe. Večje kot je uničenje kulturne dediščine, večja je želja po ohranjanju. Ker se v zadnjih letih pogosto pojavlja vprašanje lastništva dediščine, bo treba nanj odgovoriti med delom, ali pa bolje, celo pred njegovim začetkom. Zato bi morali skleniti partnerstvo muzeji, okolje, strokovni delavci. Ribiški muzej si predstavljam kot dislocirano enoto PMSMP, ki bi moral postati muzej nacionalnega pomena. Ker pa je »živi muzej« želja vseh, bo ribolov še kako prišel do izraza, a to je pogojeno tudi s splošno gospodarsko in politično situacijo. Lokalna skupnost je dolžna pomagati in omogočiti razvoj ribištva, država pa čimprej urediti problem slovenske morske meje s sosednjo Hrvaško, tako preprečiti incidente na morju, ki se običajno pojavljajo prav v obdobju največje poletne turistične sezone, ter tako omogočiti »živi ribolov na star način« v miru in prijetnem vzdušju.

Ribištvo je sestavni del slovenskega pomorstva, zato bi bilo treba čimprej rešiti vprašanje ribolovnega področja slovenskih ribičev. V času Jugoslavije so imeli ribiči iz izolske Ribe celo skladišče za svoj ulov na hrvaškem ozemlju (Tar, Lošinj), danes pa ... ? Delamaris KKID je imel največjo ribolovno floto v Jugoslaviji, danes pa ... ? Ali smo sposobni preseči politična in nacionalna nasprotja? Ali smo sposobni preseči interes kapitala?

Pomisleki in vprašanja

Ob tem razmisleku se pojavljajo številni pomisleki glede vzajemnih odnosov med kulturo, turizmom, gospodarstvom, civilno družbo, šolstvom, zasebnim zbirateljstvom itd. Predvsem pa je v ospredju tega prispevka povezava ribiške kulturne dediščine s turizmom in še vedno bolj zaskrbljujoče vprašanje, kako preseči nasprotje med željami javnosti po atraktivnosti in muzeološko skrbjo za dediščino?

Turizem – servis muzejev –, muzeji – servis turizma –. Gre za enakovredno sodelovanje! In vendar bi, po mojem mnenju, med njima morala biti meja – vsak naj opravlja svoje delo, za katerega je usposobljen, in s tem izpolnjuje poslanstvo in vizijo zavoda, podjetja, organizacije, kjer je zaposlen. Torej, muzejski delavec naj opravlja poslanstvo muzejev, turistični delavec pa naj produkt, ki ga je muzealec ustvaril, promovira in prodaja v skladu s svojim poslanstvom.

Pri tem lahko ponovno izpostavim izkušnjo iz Izole pri postavitvi Uličnega muzeja in zbirke ladijskega modelarstva. »Živahnost mesta ni odvisna samo od prebivalcev, temveč tudi od dejavnosti, ki se v njem dogajajo in vanj pritegnejo tokove ljudi,« je bila misel, ki so jo v začetku prejšnjega desetletja izostrili v Izoli in pripravili vse potrebno, da je projekt z idejo o Uličnem muzeju prebredel vse prepreke in težave ter zadostil vsem evropskim kriterijem. Idejni pobudnik in kasnejši koordinator projekta je bil svetovalec za gospodarstvo na Občini Izola g. Jože Černelič. K sodelovanju so pritegnili Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, ki je v živahnih trgovskih ulicah v starem mestnem jedru v Izoli postavil Ulični muzej in Zbirko ladijskega modelarstva. Projekt je bil izpeljan v sodelovanju z Občino Izolo v okviru mednarodnega projekta Phare.

Del Zbirke ladijskega modelarstva v Izoli
(Fototeka PMSMP)

Ulični muzej in Zbirka ladijskega modelarstva sta nastala na izvorni ideji, ki je enkratna in je omogočila realizacijo muzeološke postavitve, ki je bila takrat v slovenskem prostoru popolna novost in ki vrh tega na avtentičen način povezuje muzejsko stroko s turistično dejavnostjo. Čeprav sta bila postavljena v relativno kratkem času, sta z muzeološkega vidika vendarle rezultat skrbnega dela, večletnih muzejskih delovnih izkušenj in strokovnega znanja. Do izraza je prišlo dolgoletno sodelovanje muzejskih delavcev z zunanjimi sodelavci ter z domačimi in tujimi kulturnimi institucijami. Celotna realizacija projekta je ponudila ideje in pobude tudi za delo zanaprej ter povečuje turistični in kulturni utrip kraja. V okviru danih finančnih, časovnih, prostorskih in drugih možnosti ji je uspelo zadostiti tudi bolj zahtevnim muzejskim strokovnim zahtevam. Obenem je odprla številna organizacijska vprašanja in ob upoštevanju pomembnega elementa – časa, ponuja nove možnosti za povezave in plodne odnose kulturnih institucij z lokalnimi skupnostmi in s turističnimi organizacijami. Za promocijo Uličnega muzeja je nujno njegovo vključevanje v vse turistične prireditve in ponudbe. Promocija mora vseskozi potekati tako v mestu samem kot tudi širše. Pripraviti je treba turistično nadgradnjo muzeološke postavitve in jo izvajati. Načrtovana je bila široka pedagoška dejavnost.

In kje se je zataknilo? Ob razmišljanjih, kaj vse je bilo storjeno in kaj vse je še potrebno storiti, se odpira veliko vprašanj, ki so splošne narave in niso konkretno vezana na sam projekt. Pojavlja se vprašanje odnosov, sodelovanja in meja med strokami, zlasti med muzejsko in turistično. Pojavlja se vprašanje povezav turistične in muzejske ponudbe ter sodelovanja muzejske in turistične stroke. Kje je meja ali kje se začne ločevanje njihovega dela? Do kod je muzejski delavec lahko turistični delavec itd. Odpirajo se vprašanja, do kod segajo obveznosti muzejskih delavcev v projektih, kjer dolgoročni razvoj ni odvisen od njih in nanj ne morejo vplivati? Kakšne so kompetence muzejskih delavcev? Ali se z dnevom odprtja razstave njihove obveznosti v grobem končajo? Ali naj muzejski delavci načrtujejo tudi turistično delo, za katero sploh niso pripravljeni, usposobljeni in za katero nimajo znanja. Za turistično ponudbo bi morali skrbeti tisti, ki to znajo in so za to usposobljeni, to je turistični delavci. Seveda je muzejski delavec dolžan svoja znanja posredovati turističnemu sodelavcu, ta pa mora zadevo nadgrajevati. Kustos je dolžan opravljati strokovna vodstva, vendar ne vodstva v vlogi turističnega vodnika. Kustos je dolžan opravljati pedagoško delo, vendar ne v vlogi šolskega učitelja. Kustos je dolžan promovirati, vendar ne v vlogi medijev in menedžerjev za stike z javnostjo itd. Vsekakor so za takšno vrsto projektov potrebni izredna organizacija dela, trdni dogovori in njihovo spoštovanje. Ker pa bo muzejske delavce evropski način dela prisilil v projektno delo, je dosedanje delo dobrodošla izkušnja. Pozitivne izkušnje je smiselno obdržati in jih v bodoče uporabiti in razvijati dalje, negativne pa pomenijo tudi dobro šolo za naprej in pripomorejo k večji pozornosti in pripravljenosti pri delu.

Projekt postavlja tudi številne obveze do sodelavcev in obiskovalcev. Ulični muzej je bil postavljen v poslovnih lokalih, saj je bil kot projekt tako tudi prijavljen in tako tudi financiran. Obiskovalec običajno pričakuje, da je to muzej na prostem, o čemer je vseskozi tekla beseda tudi v projektni skupini, v kateri smo razmišljali tudi o veliko bolj atraktivni postavitvi muzejskih predmetov na ulico, o njihovem izboru, varovanju, zaščiti. Tukaj pa se je pojavilo nasprotje med obiskovalčevo željo po atraktivnosti in muzeološko skrbjo za dediščino. Iz muzeološkega vidika smo zagovarjali načelo, da je na ulico mogoče postaviti le takšne predmete, ki so po svoji vsebini, materialu, fizičnem stanju primerni za razstavo na prostem. Pri tem gre ne samo njihovo odpornost proti spremenljivim vremenskim razmeram in drugim kvarnim vplivom okolja, temveč zlasti za njihovo varovanje, saj bi bili izpostavljeni tudi vandalizmu. V razpravah se je ponujalo marsikaj enkratnega. Izrisali sta se ideja in želja, da bi na ulico postaviti »ladjedelsko delavnico, ribiško delavnico«. Starih lesenih plovil na Obali sicer ni več ravno na pretek,

vendar je še nekaj evidentiranih. Lahko bi jih obnavljali »v živo« na ulici. Obnavljali bi jih stari upokojeni ladjedelci, ki bi obenem obiskovalcu muzeja ali zgolj naključnemu mimoidočemu znal tudi povedati marsikaj o svojem poklicu, ki ga danes skorajda ni več. S sprotim in strpnim reševanjem čisto praktičnih, organizacijskih, tehničnih, varstvenih težav pot do realizacije takih idej ne bi smela biti predolga in previjugasta, kajti idej o postavitvi muzeja na ulico je več, zorijo in čakajo na ugoden trenutek.

Tudi konkretnih vprašanj se odpira precej in potrebno je njihovo sprotno strpno reševanje. Tako je npr. vprašanje nadaljnje skrbi za Ulični muzej in Zbirko ladijskega modelarstva. Občina Izola je oboje vzela pod svoje finančno okrilje, za njuna strokovna vprašanja pa je odgovoren Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran. Tudi tukaj gre za reševanje organizacijskih vprašanj. Ogled Uličnega muzeja je brezplačen, pri Zbirki ladijskega modelarstva pa se zaračuna vstopnina, s katero potem gospodari Turističnoinformacijski center Izola. Prek tega je kot študentka zaposlena tudi receptorka. Drugo tako vprašanje je oživljanje Kantine, ki bi morala biti po vseh načrtih najbolj živahen prostor. V njej občasno poteka vinarska dejavnost z degustacijo vin. Živahnost je dosežena, s sabo pa prinese marsikatero nepričakovano delo. Organizatorji morajo tako sproti reševati vso organizacijsko problematiko. Zaradi majhnega prostora živahnost poteka na račun muzejske postavitve, vendar so že v teku pogovori za razširitev muzejskega prostora. Pokazal se je tudi problem, ki nastane zaradi zamenjave najemnikov posameznih lokalov, kar je v današnjem času popolnoma razumljiv pojav. Prav tako je treba spoštovati odločitve lastnikov, če po letu dni, kolikor je trajal dogovorjeni rok, ne želijo več sodelovati pri projektu. Ker so muzejske postavitve v delujočih in opremljenih lokalih, prihaja zaradi samega delovnega procesa do posegov v muzejske postavitve, nikakor pa ne do uničevanja ali poškodb muzejskih predmetov. Iz poslovnega zornega kota so ti posegi povsem razumljivi, za muzejskega kustosa pa včasih prav skrb vzbujajoči. Vendar se vselej najde prava rešitev. Potrebna je le pravočasna obveščenost vseh partnerjev in medsebojna komunikacija. Smiselno je sodelovanje vseh partnerjev. Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran je med drugim odgovoren tudi za prevzem in nadaljnjo hrambo odstranjenega gradiva in tej odgovornosti primerno mora tudi ravnati.

Najpomembnejša stran Uličnega muzeja pa so nameni in rezultati, zaradi katerih je projekt sploh bil izpeljan. Nastal je zaradi želje po popestritvi dogajanja. Marsikateri mimoidoči se je kar navadil na takšne ali drugačne vedute, razstavljene v lokalih. Kupci v trgovinah ali gosti v gostinskih lokalih se ozirajo na razstavljene predmete in si včasih zavestno ali

podazvestno zapomnijo vsebino in tako postajajo muzejski obiskovalci. Ne sicer tisti klasični, a vendarle.

Ob Uličnem muzeju in Zbirki ladijskega modelarstva je prišlo do izraza znano dejstvo, da je od ideje do izvedbe dolga pot, od izvedbe do dobrega funkcioniranja pa še daljša. Ideja Uličnega muzeja je več kot odlična, izvedba je bila v danih okoliščinah in izjemno kratkem času opravljena odlično. Ponovno pa se je pokazalo, da sta za dolgoročno funkcioniranje nečesa potrebna čas in razumevanje ljudi, okolice in širše družbe. Ker gre vseskozi za gibljivo zadevo in v bistvu za stalno muzejsko postavitve, sta potrebna neprestano vzdrževanje in financiranje. Mnogokrat se je že zgodilo, da so posamezne muzejske zbirke in dislocirane razstave po odprtju prav zaradi takšnih razlogov usahnille. Zato se je potrebno z vso energijo angažirati, delovati, promovirati, prebujati zanimanje ljudi in vzbujati interes, skrbeti za večjo informiranost, za nenehne izboljšave, povečati privlačnost in atraktivnost muzejskih postavitvev in eksponatov in delati na tem, da bo Ulični muzej živel! Čeprav na trenutke kaže, da morda čas še ni zrel za takšne projekte, to ne sme biti izgovor za popuščanje pri izvajanju dokaj ambicioznih načrtov.

Kako naprej?

Vključevanje kulturnih (poklicnih, ljubiteljskih) in turističnih strokovnjakov v vizije ovrednotenja in razvoja ribištva na slovenski obali je nujno. Le s sodelovanjem vseh partnerjev bi bilo možno vzpostaviti muzejsko živahnost. Idej je veliko, potrebna je realizacija! Od ideje do izvedbe je dolga pot, do uspešnega in dobrega funkcioniranja pa še daljša. Ribiški muzej bi lahko oziroma bi moral postati središče kulturne skupnosti – komunikacije, zainteresirane javnosti. In po predstavljeni viziji povezovanja ribištva, kulture in turizma in pogledu na realno stanje slovenskega ribištva, ribje predelovalne industrije, slovenske kulture, obalnega gospodarstva, ustreznega šolstva lahko zaključim z enakim vprašanjem, s katerim sem tudi začela ta prispevek: Ali je torej Muzej morskega ribištva v Slovenski Istri realnost ali utopija?

Dokumentacija Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran (PMSMP)

Terčon N. (1987): Razvoj industrijskega ribištva na Slovenski obali v letih 1945–1959, diplomska naloga. Piran, [N. Terčon].

Terčon N. (1989): Razvoj industrijskega ribištva na Slovenski obali v letih 1945–1959. Kronika 37, 1–2. Ljubljana, 123–133.

Terčon N. (2002): Ribja predelovalna industrija v Slovenski Istri (1867–1918). Aplikacija za postavitev muzeja morskega ribištva. V: Hoyer, S. A. (ur.): Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre,. Ljubljana, 239–258.

Terčon N. (1997): Ribja predelovalna industrija. Zbornik Primorske – 50 let. Koper, 140–143.

Terčon N. (1997): Srednja pomorska šola Portorož je praznovala 50-letnico svojega delovanja. Primorska srečanja, 22, 201. Nova Gorica, Koper, 69–70.

Terčon N. (2005): Ulični muzej in zbirka ladijskega modelarstva v Izoli. Argo, 48, 2. Ljubljana, 50–63.

Terčon, N. (2004): Z barko v Trst. Pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta. Koper, UP, ZRS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Piran, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran.

Žagar, Z. (1987): Opis razvoja industrijskega morskega ribištva na Slovenski obali. Naše more, 1–2. Dubrovnik, 52–54.

Ribiška tradicija v Slovenski Istri

»Ribištvo nekoč in danes«

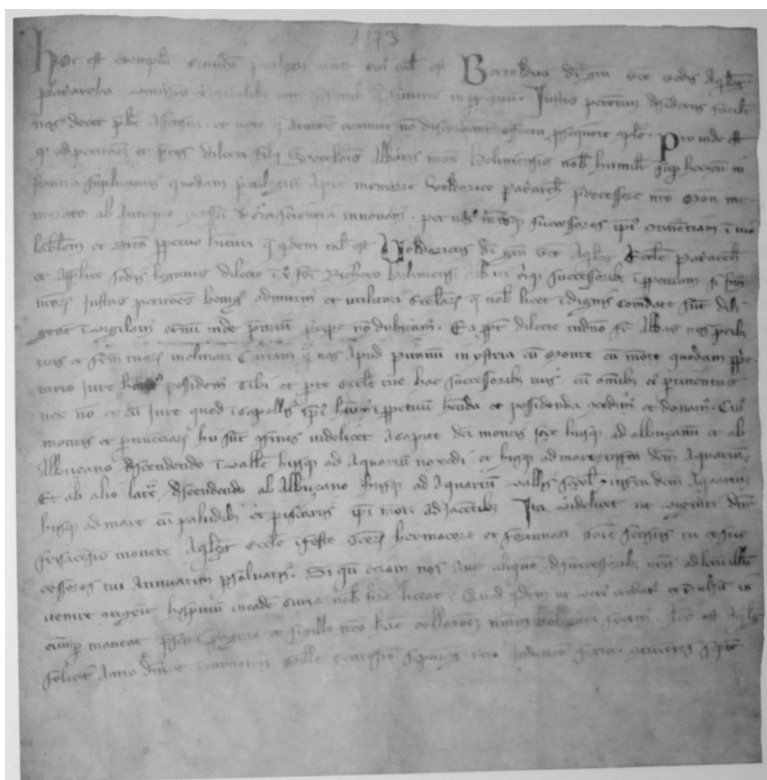
VINKO OBLAK

Marca 2011 je v prostorih UP RTŠ Portorož – Turistica potekal seminar z naslovom »Ribiška tradicija v Slovenski Istri«. Na seminarju sem predstavil svoje videnje tradicionalnega morskega ribištva. Pozornost sem želel pritegniti z informiranjem o nekaterih različicah tradicionalnih načinov ribolova na obalnem pasu od Ankarana do Savudrije.

Tradicija ribištva

V uvodnem delu smo se seznanili z nekaterimi zgodovinskimi podatki, ki kažejo na bogato in stalno prisotno ribištvo ter vsakodnevni stik in povezanost prebivalstva tega področja z morjem nekoč in danes.

Prikazujemo posnetek najstarejšega znanega pisnega vira na temo ribištva v Piranski komuni. Dokument hrani PAK Koper – Arhiv v Piranu in je objavljen v monografiji »*Piranske notarske pergamentne listine*« I. del. V listini – faksimile dokumenta iz leta 1173 – je zapisano, da oglejski patriarh Valdoricus daruje samostanu v Belinghi posestvo pri Piranu in med ostalim imetjem tudi sečoveljsko ribje lovišče. Dokument je pomemben zaradi svoje častitljive starosti, še posebej pa nam zaradi navedbe obstoja ribiškega lovišča v Sečoveljski uvali (v delu Piranskega zaliva). Tekst potrjuje gospodarski pomen tega lovišča in izkoriščanje njegovih ribjih bogastev že v davnini.

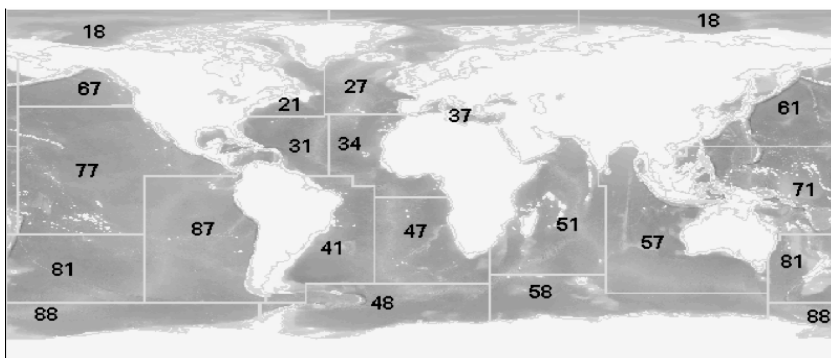

Faksimile dokumenta iz leta 1173

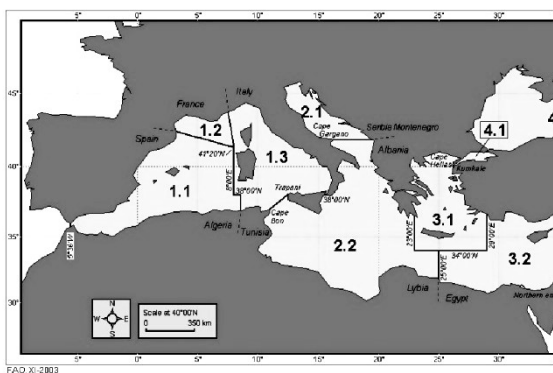
Svetovna ribolovna področja

Poznavanje označb ribolovnih področij svetovnih morij je pomembno, saj kaže, kako svetovna organizacija za prehrano in kmetijstvo (FAO) razvršča ribolovne cone – tokrat zaradi informiranja o poreklu in sledljivosti morskih produktov v prodaji pri nas.

Pomembno je poznati vsaj nam najbližjo ribolovno področje, in sicer Sredozemsko morje z oznako FAO 37 ter del Jadranskega morja z oznako FAO 37. 2. 1 (prikazano na shematskem izrisu). Nič manj pomembno ni poznavanje ostalih ribolovnih con svetovnih morij, saj s pomočjo oznak razberemo poreklo rib, ki so v naših ribarnicah naprodaj. Vsak prodajalec je dolžan na prodajnem mestu ob ribi navesti oznako porekla rib v prodaji, če pa ima razobešeno tudi shemo, lahko v hipu preverimo, kje je bila riba ulovljena. Spoštujmo in cenimo ribo, ulovljeno v Jadranskem morju, saj je visoke kakovosti (oznaka FAO 37. 2. 1).

(Foto: Vinko Oblak)

Podjetja in ustanove

Podjetja za predelavo in ulov rib v Izoli

V Izoli je delovalo kar nekaj podjetij, ki so se ukvarjala z ribolovom in predelavo rib (konzervirna industrija). Ta podjetja so imela na življenje v Izoli nekoč veliko, danes bistveno manjšo vlogo, saj so zaposlovala precejšnje število različnih profilov delavcev in delavk. Ribiška flota je štela nekaj deset ribiških plovil. Ribarili so skoraj po celotnem Jadranskem morju. Razpad nekdanje skupne domovine je odločilno zarezal tudi v to dejavnost. Danes opazujemo le še »ostanke« nekdanjega blišča, ki je svoj vrhunec dosegel konec sedemdesetih in v zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Podjetje Ribič je v petdesetih letih prejšnjega stoletja delovalo v Piranu, a je že leta 1959 šlo v likvidacijo. Pomen tega podjetja je v tem, da je opravljalo ribolov na ožjem delu obalnega morja našega področja, na celotnem področju istrske obale kot tudi na širšem področju Jadranskega morja. Gospodarilo je tudi s portoroškim in strunjanskim ribolovnim

rezervatom. Lovili so tako belo kot plavo ribo. Specializirali so se tudi za lov tunidov. Za takratne čase so imeli solidno floto ribiških bark, nekaj jih prikazujemo na posnetkih.

Ribič

Knežak

Vipava

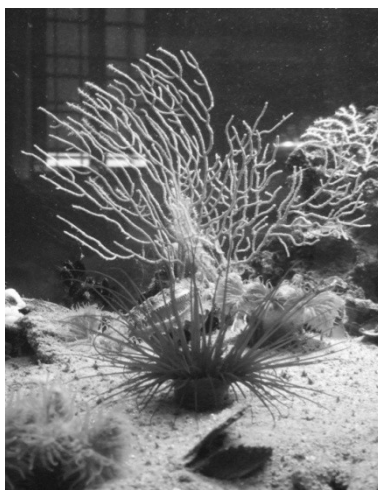
Plavi

(Fotoarhiv: F. Č. Borutin)

Ribiška šola Piran je v Piranu pričela delovati v šolskem letu 1951/52. Njeno poslanstvo je bilo izšolati in zagotoviti ribiški panogi potrebne kadre. Ne smemo zanemariti dejstva, da se je obalno področje v povojnem času v dobri meri izpraznilo in je to močno vplivalo na ribištvo. Odhod večjega dela avtohtonega prebivalstva – v našem primeru ribičev – je osiromašil trg delovne sile tega kova.

Akvarij Piran je bil osnovan leta 1964 in deluje še danes. Pred nedavnim je bil obnovljen in lično posodobljen. Pomen ustanove Akvarij Piran je

velik. Nima le informativnega, pač pa tudi vzgojni pomen pri ozaveščanju širše javnosti.

(Foto: Vinko Oblak)

Morska biološka postaja (MBP) v Piranu

MBP deluje kot eden od petih raziskovalnih oddelkov javnega raziskovalnega zavoda Nacionalni Inštitut za Biologijo (NIB). Prav gotovo ima MBP velik pomen za raziskovanje in spremljanje stanja severnega Jadrana kot tudi širše. Ustanova izvaja raziskave morja in v tem oziru proučuje njegovo kvaliteto. Raziskave so in bodo tudi v bodoče vse bolj

pomembne. Ekološko ravnovesje tega prostora je krhko in podvrženo hitrim in korenitim spremembam, ki vplivajo na morske organizme in naprej neposredno na prebivalstvo obalnega področja. V tem oziru tudi na ribištvo, ter na turistično naravnost Obale.

(Foto: Vinko Oblak)

Pomorski Muzej Sergej Mašera Piran

Muzej je s svojo raziskovalno in edukativno funkcijo globoko zasidran v lokalnem in širšem območju. Svoje poslanstvo udejjanja že več kot petdeset let. Kontinuirano bogati svoje zbirke in vedenje iz področja pomorstva, ribištva, solinarstva, ter v sega ostalega kar je povezano z morjem, ljudmi ter pomorsko kulturo in tradicijo. Tako pomembno prispeva k ohranjanju snovne in nesnovne dediščine prihodnjim rodovom.

Ribiški utrinki

Naslednje fotografije prikazujejo nekaj ribiških obrazov Pirana v njihovem delovnem okolju.

Nekoč ...

(Fotoarhiv: Špela Pahor)

Danes ...

(Foto: Vinko Oblak)

Ribiški Piran nekoč

Fotografije nam pričarajo nekdanji utrip ribiškega Pirana.

(Fotoarhiv: Slobodan Simić Sime)

(Fotoarhiv: Vinko Oblak)

(Fotoarhiv: Sergio Perentin)

Ulov rib

Posnetki sveže ribe so dovolj zgovorni.

(Foto: Vinko Oblak)

Plovila

Predstavljamo nekaj ribiških, ribiško-turističnih in turističnih plovil. Z prikazom teh nakazujemo na možnost integriranja ribištva v turizem. Podatek utegne biti v pomoč pri snovanju projektov.

(Foto: Vinko Oblak)

Razvrstitev ribištva

Ločimo **sladkovodno** in **morsko** ribištvo. Obe skupini nadalje delimo še na *poklicni in rekreativni ribolov*. Mi opisujemo le *morsko ribištvo*. Shematski prikaz, ki ga tukaj predstavljamo, je eden od oblik razvrščanja ribištva in sicer po kriteriju profesionalnosti ali neprofesionalnosti izvajanja ribolova.

Morsko ribištvo

Poklicni ribolov:

- kočarji,
- mrežarji,
- parangal, vrše, harpuna ...,

- nabiranje morskih organizmov,
- aquacultura.

Rekreativni ribolov – športni ribiči:

- trnkarji,
- podvodni ribiči.

Tradicionalna ribolovna orodja in tehnike ribarjenja

V nadaljevanju bomo opisali nekaj pomembnejših značilnosti ribarjenja in ribolovnih sredstev, ki so bila ali so še v uporabi na področju obalnega morja slovenske Istre. Tehnike in načine ribarjenja smo skušali združiti v logične sklope po posameznih področjih, vendar se nekatera področja med seboj prepletajo, saj je ali je bila nekoč raba le-teh izvajana tako s strani poklicnih kot športnih ribičev. V tem delu se seznanjamo le z delom bogate ribiške dediščine.

Morsko ribištvo – poklicni ribolov

A. KOČARJI

Razlikujmo:

- pojem »koča« kot sinonim za vrsto/tip mreže,
- plovilo »koča«, imenovano po omenjeni mreži.

Zakonodaja »koče« umešča med **aktivna ribolovna orodja**, ker svojo aktivnost pri ribolovu izvajajo dinamično. Mrežo vlečejo v morju in tako lovijo ribo. Običajno so to plovila nad 10 metri dolžine. Kočarji lahko izvajajo vleko mreže **posamič** (le eno samo plovilo) ali **v paru**. Nadalje razlikujemo kočarje še po tipu vlečne mreže, ki je lahko **pridnena ali lebdeča** vlečna mreža.

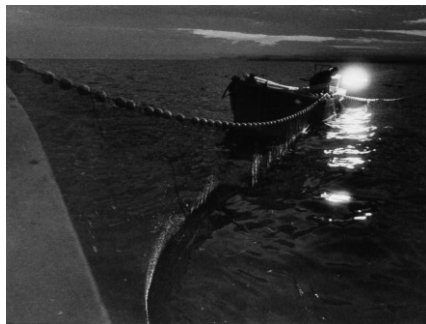
(Foto: Vinko Oblak)

PLAVARICA (tudi plivarica)

Tudi »plavarice« umeščamo med **aktivna ribolovna orodja**, saj svojo aktivnost pri lovljenju ribe izvajajo dinamično. Ribo ujamejo tako, da mrežo v morje položijo v obliki kroga (od tod naziv temu ribolovnemu orodju »*obkroževalna zaporna mreža*«) in tako obkolijo jato rib. Mrežo nato zategujejo. Spodnji del mreže, ki sega vse do morskega dna, oblikuje vrečo in tako ribi prepreči pobeg. Običajno so to plovila dolžine 10–20 m.

Nekaj podatkov o sosledju razvoja obkroževalnih zapornih mrež tipa »plavarica«:

- plavarica »**lampara**« – v Tržaški zaliv jo »uvozijo« priseljeni neapeljski ribiči okoli leta 1922–1923,
- plavarica »**linguetta**«,
- evolucija »**lampare**« nekje do začetka 2. svetovne vojne,
- plavarica »**sakaleva**« izvirno 1926 Ribarić iz Rovinja. V Tržaški zaliv jo uvedejo bratje Troian (domačini iz Isole) in takrat povzroči pravo revolucijo in odpor med domačimi ribiči.

(Fotoarhiv: Sergio Perentin)

KOČAR RAMPON

Ribiško plovilo izvaja ribolov s posebnim ribolovnim orodjem, ki je izdelano tako, da med plovbo strga morsko dno. Sem uvrščamo dva tipa »mrež strgalk«:

- *rampon*,
- *mušoler*, imenovan tudi »*gusaro*« (slednje skoraj izključno med piranskimi ribiči).

(Foto: Vinko Oblak)

Rampon je zasnovan tako, da po morskem dnu »postrga« vse, kar se znajde na njegovi poti. Njegova konstrukcija se sestoji iz kovinskega okvirja, na katerega je pričvrščeno mrežno pletivo vrečaste oblike. Na spodnji del pravokotnega okvirja so pričvrščeni nekakšni zobje, ki usmerjajo ves ulov v vrečo, ki je pritrjena na zadnjem delu te konstrukcije. Ta orodja niso selektivna in ocenjuje se, da povzročajo veliko škodo organizmom na morskem dnu, zato so prepovedana.

Mušoler je bolj enostavne izvedbe kot rampon, vendar je po funkciji in namenu zasnovan podobno. Njegova konstrukcija je bolj primitivna, a vseeno domišljene izvedbe. Sestoji se iz mrežnega pletiva, spletenega v obliki vreče in lesene prečke, ki je namenjena temu, da vzdržuje v prečni smeri vleke razprta vrata vreče. Na isto prečko je fiksirana »svinčena lima« – v naravi jeklena vrv, na katero so pritrjene svinčene plošče. Te s svojo težo pritiskajo »mušoler« ob morsko dno in med plovbo strgajo in »pobirajo« ulov, pa tudi kamenje, smeti, blato ... Na leseno prečko je pritrjena tudi glavna vlečna vrv. V predvojnem in krajšem povojnem obdobju so piranski ribiči z »gusarom« postrgali zavidljive količine »mušolov« z morskega dna.

Zakon prepoveduje rabo obeh orodij.

OBALNE POTEHALKE »TRATE«

V skupino aktivnih ribolovnih orodij spadajo tudi mreže potegalke ali tako imenovane obalne potegalke, nekoč mnogo bolj uporabljene. Na področju piranske občine se starejši ribiči spominjajo »trat«, ki so v povojnem obdobju še delovale na Strunjanskih brežinah. V obdobju med dvema vojnoma pa se omenja tudi piranska Punta kot lokacija, kjer so ribarili »tratarji«. Najdlje je bila v uporabi najbolj znana (tukaj prvič poimenovana) »**piranska trata**«, namenjena velikemu ulovu cipljev v portoroškem ribolovnem rezervatu. Tako razvrščamo:

- *trata za ulov cipljev* je po definiciji obkroževalna obalna potegalka in je enoslojna mreža robustne izvedbe z manjšim mrežnim očesom in velike dolžine,
- *trata za ulov sardonov in druge ribe* je bolj »lahke« izvedbe in nekoliko krajša,
- *trata za ulov tunov* je robustne izvedbe in večje dolžine – zasledili smo zapis o enem primerku tovrstne mreže med ribiči iz Izole iz leta 1886 v delu Luigi Morteani, 1888, »Isola« ponatis v letu 1998, str. 94: »*rete da chiusa – tonnara*«, vendar je mogoče, da ne gre za obalno potegalko, pač pa za mrežno past za lov tunov – mirujoče ribolovno orodje. Obkroževalna obalna potegalka za lov tunov je bila v rabi tudi na obalnem področju od Timave do Barkovelj med slovenskimi ribiči do poznih petdesetih let prejšnjega stoletja.

B. MREŽARJI

Mrežarji pri izvajanju ribolova uporabljajo mreže različnih tipov, ki spadajo med **pasivna ribolovna orodja**. Pasivna zato, ker položena mreža v morju miruje (ne potuje) in v te nepremične mreže se riba zabode in/ali zaplete. V večini primerov mrežarji uporabljajo plovila do 10 m dolžine. V nadaljevanju bomo našteali nekaj vrst mrež.

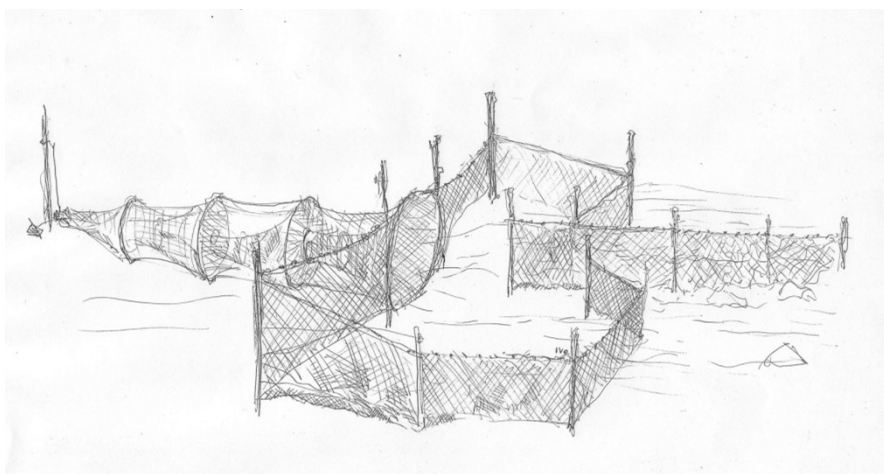
1. Stojče mreže (riba se zabode ali zaplete)

Mreža se dotika morskega dna in dviguje navpično proti gladini v različnih višinah (odvisno od tipa mreže), včasih segajo vse do morske gladine.

- **Enoslojne** (tudi enojne)
 - menolera,
 - angodelera (včasih tudi v trislojni izvedbi),
 - agonera,
 - barakuda ... in druge.
- **Trislojne**
 - serbelaji,
 - pasalera (listovka),
 - pošta,
 - kanjara,
 - rombera,
 - ciplara ... in druge.
- **Kombinirane mreže**
 Spodnji del mreže je sestavljen – »arman« v trojno mrežo, zgornji del »gol« enoslojna mreža (npr. mreža tipa »pošta«)
- **Lebdeča mreža (enoslojna)**
 - melajda (»melajda« potuje z morskim tokom)

2. Pasti za ribo

Primer mrežne pasti, imenovane »kogol«, v rabi v nižjih vodah zalivov ali lagun.

(Risba: Ivan Krpetič, 2011)

- **»kogol«** – v uporabi med našimi ribiči. Mreža je postavljena na morsko dno v obliki polža od brežine proti odprtem morju pravokotno na obalo. V past se ujame najrazličnejša riba, najpogosteje »angudela« ali mali gavon – *ATHERINA BOYERI* R. in »agoni« ali veliki gavon – *ATHERINA HEPSETUS* L.

(Foto: Vinko Oblak)

- **»saltarel«** – že nekaj desetletij ni več v uporabi na naši obali. Zadnji saltarel je bil postavljen na področju Strunjanskega zaliva. Njegova postavitvev in vzdrževanje sta zahtevna in naporna. Ribič mora stalno bdeti nad mrežo in ulovljeno ribo. Njegova postavitvev in izvedba je podobna kogolu, a vendar drugačna in bolj kompleksna.
- **»serajo«** je zaporna mreža, ki se postavi ob plimi, ribo pa pobira ob oseki. Takšna mreža je bila po ustnem pričevanju v rabi v Kopru v Stanjanskem zatoku, prav tako že dolga leta ni več v uporabi.
- **vrše** so pasti, ki so namenjene ulovu rib, sip in rakov in bodo opisane v nadaljevanju.

C. RIBOLOV S PARANGALI (»PARANGALANTI«)

Parangal je ribolovno orodje, ki ni prav pogosto v uporabi, saj se le malo ribičev odloča izvajati ribolov izključno s tem orodjem. Na področju ki ga opisujemo je le še peščica ribičev, ki ribari na tak način. Na žalost je tudi zakonodaja pripomogla k temu, da ta lep in zanimiv način ribolova izumira. V SFRJ je bilo z omejitvami dovoljeno izvajati ribolov s parangalom tudi športnim ribičem. Sedanja zakonodaja to športnim ribičem prepoveduje, poklicni ribiči pa niso motivirani. Popolno izumrtje tega načina ribarjenja je le še vprašanje časa.

Parangal je – poenostavljeno povedano – dolga vrvica, na katero so navezani trnki. Na trnke se pripne (»naeška«) vaba in vse skupaj se s pomočjo čolna razpne na morsko dno (velja za pridneni parangal). Riba se pri prehranjevanju sama ulovi na nastavljeno vabo.

(Foto: Vinko Oblak)

Parangali so lahko:

- **Plavajoči** parangal je izdelan tako, da svoje poslanstvo vrši na morski gladini, oziroma tik pod njo. Namenjen je ulovu ribe, ki plava tik pod morsko gladino. Nismo še zabeležili ustnih ali pisnih virov o prisotnosti le-teh na našem področju.
- **Lebdeči** parangal je zasnovan in izveden na način, da lebdi na določeni morski globini. Tudi za slednjega nismo zabeležili ustnih ali pisnih virov o prisotnosti na našem področju.
- **Pridneni** parangal je najbolj razširjena oblika parangala pri nas. V več različicah je uporaben za lov orad, ribonov, brancinov, ugorjev, molov in landovine (psi, golobi ...)

Izvedba parangala je prilagojena namenu.

D. »VRŠARJI« – RIBOLOV Z VRŠAMI

Ribolov z vršami ima poseben čar, saj je vršo najprej treba izdelati, jo preizkusiti v delovanju in preveriti, ali in koliko lovi. Najbolj zanimiva je faza dvigovanja vrše iz morja, saj je tedaj dosežen vrhunec pričakovanja. *Ali smo ujeli kaj?*

Tudi ta atraktiven način ribolova čaka po vsej verjetnosti enaka usoda kot »parangal«, saj je zakonska regulativa enako omejujoča in zgodba se ponavlja. S tem načinom ribolova se ukvarja le še kak posameznik, ki večinoma uporablja le manjše vrše, namenjene lovu »guatov« in »kanoč«.

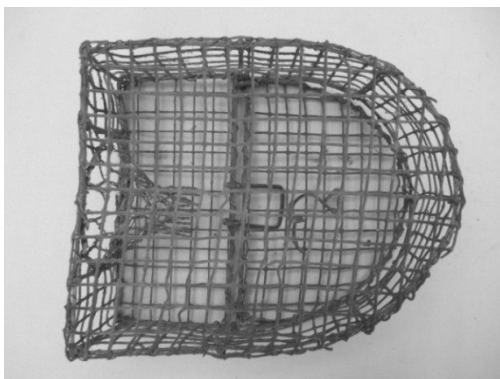
Poznamo:

- Vrše za večje rake (jastog – HOMARUS GAMMARUS L.),
- Vrše za »guate« glavače iz družine GOBIIDAE in »kanoče« (bogomolke – SQUILLA MANTIS),
- Vrše za ugorje in drugo ribo.

Tudi pri vršah velja, da je *izvedba vrše prilagojena namenu*.

»Kanoča«, morska bogomolka
(Foto: Vinko Oblak)

(Foto: Vinko Oblak)

E. NOČNI RIBOLOV S POMOČJO UMETNE SVETLOBE

- *Nočni ribolov s harpuno in lučjo iz čolna (»lov s »fošino na faral«)*

Umetna svetloba privablja morske organizme, zato jo ribiči že zelo dolgo uporabljajo pri ribolovu. V primeru nočnega ribolova z ostjo iz premikajočega se čolna pa svetloba služi ribiču zato, da ribo odkrije. Ta način ribarjenja ima poseben čar. Tako ribiču kot ribi daje enake možnosti za ugoden izid. Nočni ribolov s harpuno (*»fošino«*) in lučjo iz čolna je bil nekoč dovoljen tako športnim kot poklicnim ribičem, sedaj le slednjim. Ocenjujemo, da tudi v tem primeru zakonodaja z omejevanjem vzpostavlja pogoje, ki vodijo k odmiranju tega tradicionalnega načina ribolova.

(Foto: Slobodan Simić Sime)

(Foto: Vinko Oblak)

- Privabljanje, zbiranje in zajemanje ribe

S pomočjo umetne svetlobe ribič »zbira« ribo in jo tako zbrano polovi. Tak sistem je v uporabi pri ribolovu s »sakalevo« ali »plavarico«, kot tudi za lov »angudele«, ki jo potem, ko se zbere pod »faralom«, preprosto zajamemo z mrežico »odigo« ali zapeljemo v mrežno kletko – past.

- Zbiranje ribe pod lučjo – »siparjenje«

Pod ločjo se zberejo različni organizmi, tudi sipe in kalamari. Ribič z že znanimi načini za lov sip in kalamarov le-te tako lovi. Tudi ta način »sipolova« ni več dovoljen športnim ribičem.

F. NABIRANJE MORSKIH ORGANIZMOV

- *Nabiranje spužv (»sponze«)*

Se izvaja s potapljanjem, a jih je mogoče z dna pobrati/postrgati tudi z »ramponom«, »mušolerjem« in mrežami. Gospodarski pomen je zanemarljiv.

- *Nabiranje školjk s potapljanjem*

Školjke se z morskega dna lahko nabira le na zakonsko dovoljen način, tj. na dah oz. s prostim potopom brez jeklenk. Bolj ali manj znanih je veliko zelo zanimivih načinov pobiranja školjk. Najpogostejše školjkarji nabirajo »dondole«, »mušole«, »garuže«, rumenke ...). Školjke imajo manjši tržni delež in gospodarski pomen kot ribe.

- *Morska jajca, morski ježki*

MICROCOSMUS SABATIERI C., nagubani kozolnjak, »morsko jajce«, SPHAERECHINUS GRANULARIS L., belobodičasti morski ježek, »beli jež«, ARBACIA LIXULA L., črni morski ježek, »črni jež«, so sestavni del morske delikatese in kot taki pri nas manj znani in konzumirani kot v drugih obmorskih deželah. Nabira se jih na dah, zapletejo pa se tudi v mreže ter na ostale načine, kot to velja za morske spužve. Za ribiče so manj pomemben ulov, tržišča, razen posameznikov, skoraj ni, omenjamo jih zgolj kot zanimivost in obliko lova. Pozor na zakonske omejitve nabiranja.

- *Lov velikega črva, lov »vermota« (EUNICE APHRODITOIS P.)*

Ne razpolagamo s podatkom, da bi pri nas velikega morskega črva uporabili v prehrani. Posamezniki ga lovijo bodisi za lastno rabo bodisi ga prodajo ribičem za vabo. Nabiralci – lovci na velikega črva – so zasnovali kar nekaj zelo domišljenih načinov lova te »morske pošasti«, enega opisujemo v nadaljevanju.

Nabira in lovi se mnogo vrst morskih organizmov, tukaj smo jih površno opisali le štiri. Podrobnejši prikaz bi nam osvetlil raznolikost in pestrost lova morskih plodov.

G. AQUACULTURA

Nosilca te dejavnosti sta dve področji:

- *Ribogojci*

so prisotni v manjši meri, vendar je njihovo delovanje pomembno in bo imelo v bodoče pomembno vlogo pri oskrbi trga z ribo. Gojitvene kletke so nameščene v Sečoveljskem zalivu.

- Školjkarji

gojijo predvsem ali bolje rečeno izključno »pedoče« oziroma užitne klapavice. Dve taki gojitveni področji sta v Strunjanskem in Sečoveljskem zalivu.

»SIMPATIČNI« NAČINI RIBOLOVA – Obalni ribolov

Vsi v nadaljevanju opisani načini ribarjenja so bili uporabljeni v vseh kategorijah ribičev. Nekateri načini so danes prepovedani, nekoč niso bili. Opisanih je nekaj variant ribarjenja, a je podobnih še mnogo. Navajamo le osnovne informacije.

- Ribolov z *dvižno mrežico*

Mreža je krojena in izdelana v obliki kvadrata ali kroga, v obeh primerih ima skelet – tanko konstrukcijo ki drži mrežo razprto. Z njo se lovi predvsem »angudelo«.

(Foto: Vinko Oblak)

- Ribolov z »odigo« – ribiškim sakom – (angudela, škile ...)

Opaženi »angudeli« ob obali se čim bolj približamo, nato sunkovito potisnemo mrežico v jato ribic. Če smo spretni, se v mrežici nahaja nekaj ribic. Lov škil ni tako dinamičen.

- Ribolov z mrežo, ki se meče – »rešajo«, »dežnikarica«

Mreža je krožne oblike z vpletenimi drobnimi vrvmi po celotnem obodu na glavno vrv »svinčarico« ali tako imenovano »svinčeno limo«. Lahko bi rekli, da ima v grobem obliko razprtega dežnika premera nekako 3 do 6 metrov. Z njo se lovi predvsem z obalne brežine na lokacijah, ki so za tovrstno ribarjenje primerne. To ribolovno orodje je bilo prepovedano, a so ga redki posamezniki vendarle stalno uporabljali. Danes je to znanje skoraj pozabljeno, saj so za njeno rabo potrebne posebne veščine in mnogo treninga.

(Foto: Slobodan Simič Sime)

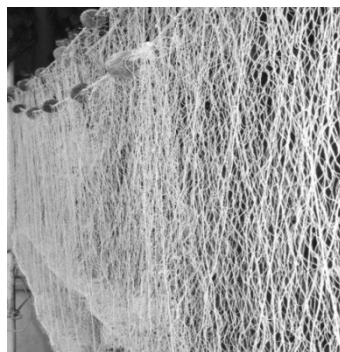
- Ribolov z mrežo »guatarico« - »guiaro«

»Ribarimo« z obračanjem in premikanjem kamenja in večjih skal do globine 1 m ob obali. Za izvedbo tega načina ribolova potrebujemo »trislajno« mrežo tipa »paselera«, vendar z nekoliko manjšimi mrežnimi očesi, dolžine 20 do 25 metrov in višine 0,8 metra, večji vzvod, visoke škornje, moč in voljo. Na izbranem mestu v nizki vodi položimo mrežo v morje v obliki kroga in tako obkrožimo nekaj večjih skal. Krog mora biti sklenjen. Z vzvodom premikamo skale, premetavamo večje kamenje in tako plašimo

ribo, ki je skrita pod njimi. Riba, ki zapusti skrivališče, želi pobegniti, a se zaplete v mrežo.

(Arhiv: družina Prodan)

(Foto: Vinko Oblak)

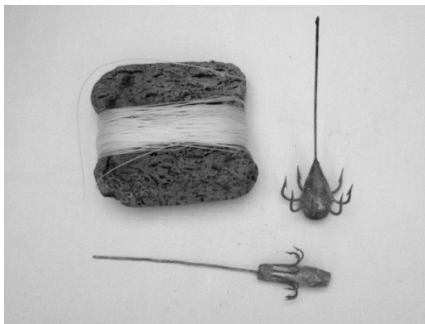
- *Lov na otip »pesca a palpon«*

Je bil v rabi na področju solin predvsem v kanalih in obalnem delu, v področjih, kjer je prevladuje muljevito dno ali morsko blato. Ribič ujame plen z rokami. Preprosto z rokami seže v luknjo in ribo zagradi. V praksi pa to ni prav enostavno, tudi tukaj so potrebne izkušnje in veščine. S to tehniko se lovi predvsem »guate« in jegulje, včasih tudi »pasare«, redkeje »švoje«. Pri tej tehniki ne gre brez tega, da bi zakorakali v morje, se zmočili in dekorirali z blatom.

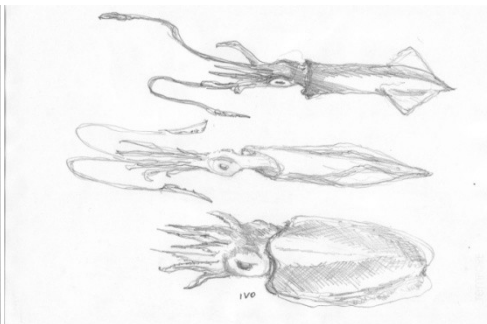
- *Siparjenje – »peškafondo«, »pompa«*

Za lov sip in folpov so lokalni ribiči, ki so ali še ribarijo na tradicionalne načine, uporabljali predvsem dve tehniki. Gre za uporabo umetne vabe, ki je izdelana iz svinca, oblikovanega tako, da je vaba podobna ribici, na kateri so pritrjeni trnki ali bucike. Na te se sipa zadrigne. Taka priprava se imenuje »peškafondo«, z njo se lovi običajno bliže dnu.

Druga ribolovna priprava je imenovana »pompa« in se dandanes le še redko uporablja. Gre za večji svinec v obliki valja, na katerega so pritrjeni večji trnki kot tudi jeklena šipka, na katero se nabode riba (menola, špar, guat ...). V obeh primerih ribič z občasnimi kratkimi gibi zateguje vabo in ko sipa napade plen, se zadrigne na trnke.

(Foto: Vinko Oblak)

(Risba: Ivan Krpetič, 2011)

- **Lov kalamarov – »karamajev«**

Za lov lignjev se je tradicionalno uporabljala »pušča«, »peškafondo« in »fošina«. S temi načini lovimo po celotnem vodnem stolpcu oz. od morske gladine do dna, kar je pogojeno z lokacijo, kjer ribarjenje izvajamo.

(Foto: Vinko Oblak)

Pušča je izdelana iz trnkov, pritrjenih v krogu običajno okoli letvice iz bambusovega lesa ali na kovinsko šipko. Na »puščo« se natakne (nabode) riba (menola ali rep od igle). Vaba je lahko sveža ali posebej preparirana s soljenjem ali konzervirana z raztopino formalina. Umetna vaba se natakne na šipko in obteži tako, da »pušča« prosto pada proti dnu v horizontalnem položaju, kar simulira plavanje žive ribe.

(Foto: Vinko Oblak)

(Risba: Ivan Krpetič, 2011)

Peškafondo je umetna ribica, podobna ali enaka kot za lov sip, izdelana iz svinca z dodanimi trnki ali bucikami v krožni obliki na spodnji strani svinca, na katere se kalamar zaradi zaporednega potegovanja (»cukanja«) zabode. Ribiči so izdelovali tovrstne umetne vabe z izredno domišljijo, zato je veliko najrazličnejših izvedb tega zelo preprostega ribolovnega pripomočka.

- **Lov s sipcem – »separola«**

Je domišljen način ribolova ali točneje rečeno »sipolova« in še natančneje lova samcev sip. Ribič pri »sipolovu« v bistvu izrablja naravni cikel parjenja sip. Samci napadajo umetno vabo, izdelano v obliki samice sipe zaradi reprodukcijskih nagonov. Ribič v določenem letnem obdobju in v pravem časovnem intervalu po gladini vode vleče umetno vabo, običajno s čolna. Tradicionalno je bilo to plovilo tipa batana. V trenutku, ko se samec zažene na umetno vabo, mora ribič s priročno mrežico zajeti plen. To zna biti izredno zabavno, saj je uspeh ulova odvisen predvsem od spretnosti ribiča.

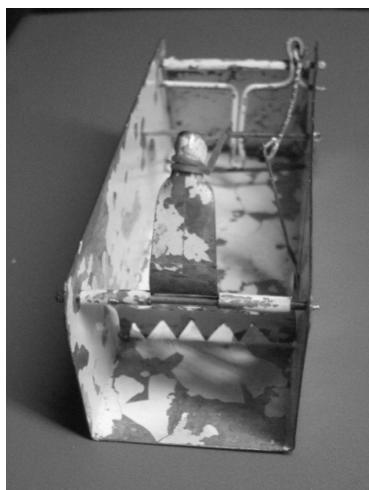

(Foto: Vinko Oblak)

- Past za velikega črva (EUNICE APHRODITOIS P.), »trapola«

Lov na velikega črva zahteva precej spretnosti in znanja predvsem pa mnogo prakse. Velikega črva lovimo predvsem za vabo, njegova dolžina je velika uganka vse do trenutka, ko ga v celoti izvlečemo iz njegovega »brloga«. Povprečna dolžina se giblje okoli 2 m. Umetnost je poiskati brlog, kjer črv živi. Izdaja ga stanje obljudenosti luknje in neke vrste sluz, ki je lahko prisotna. Pred luknjo postavimo past, v kateri se nahaja vaba (npr. sardela), in ko črv z glavo zaide v past, se le-ta sproži in ga zadrgne. Črva nato s pomočjo prazne steklenice ali drugega vzgonskega pripomočka iz luknje izredno počasi izvlečemo. Nakar ga preprosto pobereмо in odložimo v »akvarij«, saj ga za ribolov običajno po delih uporabimo še svežega.

(Foto: Vinko Oblak)

- **Lov »granciporov« s: šipko, roko, mrežico, fošino, trojčkom, pastjo**

Lov »granciporov« z roko

»Grancipore« lovimo na nešteto načinov. Pri nas je morda najbolj razširjen lov z roko, kjer je raka treba prijeti z roko in to tako, da ohranimo prste nepoškodovane, za kar je potreben pogum, odločnost, hitrost, natančnost in spretnost. Tega ne sme početi kdorkoli, saj je lahko ob prst ali pa si prisluži poškodbo dlani.

»Grancipor«, trnastočela rakovica, ERIPHA VERRUCOSA F.

(Foto: Vinko Oblak)

Lov »granciporov« s šipko

Za lov s šipko je potrebno kar nekaj spretnosti, a je manj nevarnosti za poškodbe. Opaženemu »granciporu« pomolimo šipko, ki je na koncu zakrivljena med velike klešče pod spodnji del oklepa. Rak s kleščami zagradi kovinsko šipko in tedaj ga ribič sunkovito izvleče k sebi, sledi »strokovni prijem« z roko in v vrečo z njim.

Lov »granciporov« z mrežico

je še enostavnejši, saj raka preprosto zajamemo. Ker se raki namestijo v vse mogoče lege, tudi tukaj potrebujemo nekaj spretnosti in vaje. Mrežico si vsak posameznik oblikuje in dimenzionira po svojih zamislih.

Lov »granciporov« s fošino

ne zahteva posebne razlage, saj raka z ostjo le nabodemo. V kolikor je mogoče, raka prebodemo le z enim zobom, da je poškodba čim manjša.

Lov »granciporov« s trojčkom

V tem primeru na »trojčka« namestimo vabo in ga ko jo ta zagrabi, izvlečemo iz morja. Grancipora lahko ulovimo s trojčkom tudi brez vabe, sistem je analogen že opisanemu (z vabo) in podoben načinu lova s šipko. Vse lahko izvedemo tudi z enim samim trnkom.

Lov »granciporov« s pastjo se izvaja tako, da v morje namestimo palico (npr. bambus), na katere spodnjem koncu je pritrjena mrežica, ki se dotika morskega dna. V mrežico zavijemo ribo in počakamo, da jo »grancipor« prične jesti, nakar vse skupaj izvlečemo iz vode.

- Lov s snopom vej – »škile« in jegulje »fašo«

Je eden najpreprostejših načinov lova »škil«– kozic (predvsem vrste PALAEMON SERRATUS P. žagasta kozica). Včasih tako ulovimo tudi »bižata« (jeguljo). Najpogosteje v snop zvijemo veje brnistre, »beke«, grahovo zelenje ipd., v sredino vstavimo kamen, da snop potone. Vse privežemo z vrstico in odvržemo v morje na primernem mestu. Čez nekaj ur ali naslednji dan snop izvlečemo iz morja in ga na kopnem potresemo. Če smo »ribarili« na pravem mestu, iz snopa popadajo »škile«, ki jih pobereмо in uporabimo.

- Lov s panolo – za veliko ribo

Ribiči »panolajo« pri ribolovu roparic. Panolanje je način ribarjenja, kjer ribič vabo vleče s čolnom. Lovi tako, da oponaša živo ribo. Lovi z umetno ali svežo vabo, tisti bolj spretni z živo vabo. Brancin, lica, tuna, ali druga roparica napade vabo in se tako ujame. Pri samem »panolanju« je za uspeh pomembno kar nekaj ključnih dejavnikov: dolžina in debelina ribiške vrvice – laksa –, izvedba naveze, hitrost čolna v gibanju in obtežitev »panole«. Vsi opisani dejavniki določajo globino in hitrost premikanja vabe. Pa veliko uspeha pri ribarjenju.

- *Samice, ki prosto plavajo – »plutajo« – po morju*

Nekateri jih imenujejo tudi »odmeti«, saj jih odvržemo in prosto plavajo po morju. Na plutačo, npr. plastenko na dolžino nekaj metrov navežemo laks in trnek z vabo. Ribič v morje spusti 5 do 10 samic in s čolnom nadzira dogajanje. Riba se na takšno vabo ujame sama. Ribič nato le izvleče ribo. Uspeh ulova je pogojena z znanjem, izkušnjami in srečo.

- *Samice, zasidrani enojčki*

V tem primeru ribič nastavi več posameznih »samic« – krajših navez s trnkem, svincem (lahko tudi brez svinca) in vabo. Laks je zavezan za palico, ki je nabodena na obali ali blizu obale. Tako namesti npr. 5 ali več samic. Vse pusti v morju čez noč. Naslednji dan pospravi samice in tudi ribo, če je bil ulov uspešen.

- *Lov s trojčkom – »zabodni rampin« (lov z rampinom, tudi grampinom)*

Ribe, rake ali glavonožce lahko lovimo tudi s tehniko »zategovanja z zabadanjem«, za kar nam služi pripomoček, izdelan iz treh ali več večjih trnkov, povezanih v celoto. Takšno ribolovno orodje je del železne opreme vsakega izkušenega ribiča.

V primeru, da ribič opazi primeren plen, na laks naveže »rampin« (trojček), ga vrže v morje v smeri plena in ko le-ta potone na primerno globino in smer, močno zategne in zadrigne plen. Včasih uspešno, včasih ne. Pri uporabi te tehnike je treba biti previden, saj pogosto pride do poškodb kože, prstov ali dlani. Takšno tehniko lahko uporabimo tudi za lov rib, ki se premikajo v jatah.

(Foto: Vinko Oblak)

- *Past za ciplje s trojčki*

Gre za domišljeno in hkrati enostavno pripravico, ki lovi ribo skoraj brez ribiča. Na kos lesa ali večji kos plutovine navežemo na globinah od 5, 10 do 20 cm tri ali štiri trojčke. Na spodnji del plutače namestimo kruh tako, da se počasi topi in vabi ciplje, ki se pridejo hraniti. Ciplji plavajo k vabi in jo jejo. Med plavanjem pri prehranjevanju se sami nabodejo na trnke. Ribič le izvleče plen.

- *Nabiranje »kapelong« s šipko*

Kapelonge so na naši obali izredno redke, če že niso popolnoma izginile. Iz ustnega izročila je znano, da so kapelonge nabirali na nekaterih terenih, ki so danes bonificirani. Kapelonga živi v peščenem dnu. Zakopana je tudi do pol metra globoko. V peščenem dnu je mogoče opaziti dve manjši luknjici, ki sta školjki potrebni za kroženje vode. Nabiralec školjk mora znati prepoznati takšne luknjice. V pravo vtakne pripravo vse v notranjost školjke. Školjka reagira tako, da oklep stisne. Tedaj školjko previdno izvlečemo.

(Foto: Vinko Oblak)

- Nabiranje dondol z grabljami, pedočev in ostrig s strgali

Školjke lahko nabiramo s pomočjo različnih priprav, kot so strgala, grabljice, kavlji, klešče in podobno. Strgala in ostali pripomočki so potrebni tam, kjer so školjke močno zasidrane na dno, grabljice pa koristijo tam, kjer nam pogoji to omogočajo. Za vse opisane načine je potrebno predznanje ali pa mnogo vztrajnosti ter poznavanje habitatov teh školjk.

- Nabiranje školjk in rakov na bibavičnem pasu ter v nizki vodi

Enostavna in razširjena metoda nabiranja školjk in rakov je tudi z »golo« roko. To počnemo lahko poleti s hojo ali plavanjem v morju, pozimi peš po bibavičnem pasu. Nabiralce prosimo, naj ne uničujejo nedoraslih organizmov in naj zaščitene vrste ne pobirajo. Preden se napotimo pobirat školjke ali rake, se podučimo o njih. Zaradi neznanja bi utegnili povzročiti nepotrebno škodo.

(Foto: Vinko Oblak)

- Ribolov z ostmi – »fošino« z obale (sipe, raki, kalamari, razna riba)

Ribolov s »fošino« je zanimiv, predvsem pa daje ribiču in plenu, kot že rečeno, bolj izenačene možnosti. Ribič se sprehaja ob brežini in opazuje morsko dno. Opaženo ribo skuša s »fošino« nabosti. V ribiškem žargonu rečemo, da »ribo fošinira«. Spretnost ribiča in hitrost ribe sta odločujoča za izid. Danes le še nekaj posameznikov prakticira ta nekoč zelo priljubljen način ribarjenja.

Rekreativni ribolov – športni ribiči

Športni ribolov združuje tako *trnkarje* kot *podvodne ribiče*. Povedati gre, da je to le oblika formalnega razvrščanja športnih ribičev in da taki zanesenjaki lovijo na vse mogoče načine in se tehnike enih in drugih prepletajo in dopolnjujejo.

A. *Trnkarji*

Trnkarji lahko izvajajo športni ribolov *rekreativno* ali kot *tekmovalci*. Oboji ribarijo s *čolna* ali z *obale*. Nadalje jih ločimo še po tehniki ribarjenja, in sicer lovijo lahko z ribiško vrvico, popularno imenovano »laks«, *ročno* ali pa z *ribiško palico*.

TRNKARJI – ribolov z obale ali s čolna

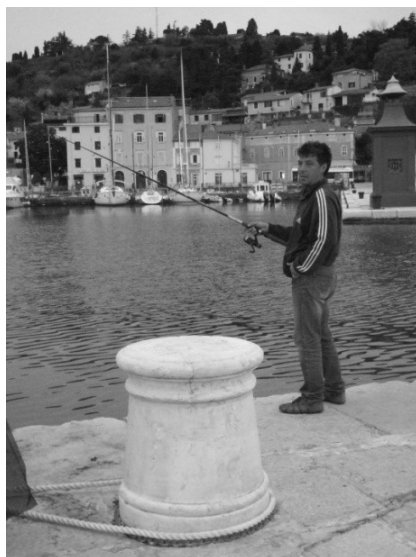
- lov z ribiško vrvico »ročno«
- lov z ribiško palico

- ŠPORTNI RIBOLOV – KOT TEKMOVALCI
- ŠPORTNI RIBOLOV – KOT REKREACIJA

Športni ribiči so danes bolj popularno imenovani »**rekreativci**«.

OPOMBA: Bralce želimo opomniti, da ima slednja razvrstitev predvsem birokratski namen, ki sledi pravno-formalni razvrstitvi morskoribiških aktivnosti.

Ljudi, ki prebivamo ob morju in z morjem, pa slednja definicija ne prepriča. Mi pojmujeemo ribolov z obale in/ali čolna kot način življenja in vsakdana, saj ga prepoznamo in čutimo kot del tradicije in kulture Istranov.

(Foto: Vinko Oblak)

B. *Podvodni ribiči*

Podvodni ribolov

- ☐ lov s podvodno puško (vse vrste rib in mehkužcev)
- ☐ lov z roko (raki, sipe, školjke)
- ☐ lov z ostjo (brez puške)

Izvajanje podvodnega ribolova na ali pod vodno gladino se vrši samo in le s prostim potopom na dah in vedno **BREZ UPORABE JEKLENK !**

(Foto: Vinko Oblak)

Športni ribiči, ki izvajajo podvodni ribolov, lovijo oz. prežijo na ribo ob celotni obali, lovijo pa tudi v večjih globinah. Sodobna oprema omogoča ribolov s podvodno puško celo leto (nekoč je bila omejitev hladna voda, sedaj ni več). Ker izkušen podvodni ribič pozna in prepozna vse značilnosti in skrivnosti obnašanja posameznih ribjih vrst, je pri ribolovu lahko selektiven. V tem športu se selekcija ulova res lahko omeji le na odrasle primerke.

Ribiško strast med trnkarji in podvodnimi ribiči je mnogokrat težko brzdati. Vse dokler športni ribiči lovimo ribo za lastne potrebe ali jo podarimo prijateljem, se obnašamo v športnem duhu. V trenutku, ko prevladajo prodajni vzgibi in je motivacija zaslužek, »izgubimo« športnega ribiča.

NEPOOBLAŠČEN RIBOLOV

Navajamo oblike nepooblaščenega ribolova:

- ***izvajanje ribolova brez dovoljenja***
V tem primeru posamezniki ali skupine ribarijo kljub temu, da nimajo zakonsko predpisanih dovoljenj za izvajanje ribolova.
- ***ribolov ali nabiranje zaščiteneh rib, rakov in drugih morskih organizmov za nedoločen čas***
Gre za ribolov ali nabiranje absolutno **zaščiteneh** ribjih vrst, školjk, rakov ali drugih morskih organizmov, ki jih zakon trajno varuje in zato prepoveduje odzemanje iz morja, saj preti nevarnost da celotna vrsta izumre.
- ***ribolov ali nabiranje začasno zaščiteneh rib, rakov in drugih morskih organizmov za določen čas***
Gre za ribolov ali nabiranje zaščiteneh ribjih vrst, školjk, rakov ali drugih morskih organizmov, ki jih zakon varuje določen čas (obdobje) in zato prepoveduje odzemanje iz morja. Prepovedi so lahko dolgoročne (zaradi obnove populacije) ali kratkoročne (npr. za čas drstenja).
- ***izvajanje ribolova v varovanih področjih***
Ribičem ni dovoljeno ribariti v varovanih morskih območjih, razen če to ni izrecno dovoljeno (npr. izlov cipljev v portoroškem ribolovnem rezervatu za določeno obdobje), vendar se občasno najde tudi kakšen krivolovec, ki prepovedi ne spoštuje.

PREPOVEDANI NAČINI IN ORODJA ZA IZVAJANJE RIBOLOVA

Ribiči lovijo ribe na najrazličnejše načine, tudi na take, ki jih zakon izrecno prepoveduje. Naštejmo jih nekaj:

- ***plašenje rib (med ribiči imenovano tudi »tamburanje«)***
Ribiči poizkušajo z mrežo ujeti čim več rib tudi tedaj, ko se riba manj giblje. To počnejo med ostalim tudi s plašenjem. Na vrv navežejo običajno naravno bel kamen in ga, medtem ko z barčico plujejo gor in dol ob mreži, dvigujejo in spuščajo. Kamen včasih tudi zalučajo, tako da s hrupom povzročijo premik ribe. Lahko pa tudi na zelenem mestu v morje odvržejo kamenje z istim namenom. Nabor podobnih načinov plašenja rib je obsežen. Mi smo opisali le tiste, ki so najpogostejše v rabi.
- ***ribolov z uporabo električnega toka – omamljanje***
S pomočjo sunka električnega toka je mogoče ribo omamiti, vendar je kar nekaj omejitev, ki so odločilne za izvedbo namena (jakost toka, globina morja in vir električne napetosti ...). Način je bolj v rabi med sladkovodnim ribiči.
- ***ribolov s pomočjo eksplozivnih sredstev***
Eksplozija povzroči sunek, ki ima za posledico pogin in poškodovanje rib. Ta nedovoljen način ima zelo dolgo tradicijo in je še vedno ponekod v uporabi. Že od samih začetkov »ribolova« z eksplozivom je bilo ugotovljeno, da se iz morja pobere le manjša količina rib, ki jih eksplozija prizadene, saj večji del rib potone. Dejansko se na ta način uničuje tudi celotno populacijo organizmov na mestu in v okolici eksplozije. Mrtva in ranjena riba, ki jo iz vode posameznik pobere, ima »polomljene kosti« in jo je mogoče z otipom hitro prepoznati. Taka riba nima pričakovane kvalitete. O tej dejavnosti je na našem področju v dokumentih nekaj sledi, vendar vse datirajo nekaj desetletij nazaj. Povejmo še, da je pri tem prepovedanem načinu ribarjenja prišlo tudi do hudih nezgod med udeleženci ribolova.
- ***uporaba toksičnih, omamljajočih ali korozivnih substanc***
Tudi kemična sredstva je mogoče uporabiti za namen ribolova. Gre za snovi, ki na ribe vplivajo tako, da jih omamijo, zato jih lahko iz morja enostavno poberejo. V morskem okolju je malo primernih mest, kjer bi lahko omejeno in nadzorovano uporabili tovrstna kemična sredstva, saj je v večini primerov to mogoče le tam, kjer je morje plitko in tok ni močan, ribe pa so prisotne.

Lahko pa s pomočjo kemičnih sredstev ribo preženejo iz skrivališča. Poznani so primeri, ko je bila v rabi modra galica z namenom, da ribo prežene iz bivališča, z istim namenom tudi karbid. V nekaterih člankih se omenja uporaba mlečka – rastlinske vrste, katere sokovi vsebujejo sredstvo za omamljanje rib. Nismo uspeli pridobiti informacij, ki bi potrjevale njegovo uporabo pri nas.

□ ***uporaba pnevmatskih kladiv ali drugega orodja za nabiranje morskih organizmov***

Pnevmatska kladiva na stisnjen zrak so bila uporabljena za lomljenje kamena – morskih skal, v katerih prebivajo morski datlji (LITHOPHAGA LITHOPHAGA L.), slastne školjke. Kjer pnevmatsko kladivo ni primerno, je v rabi ročno orodje, kladivo, sekač in morda še kak drugačen pripomoček. Vsekakor pa vsa ta orodja puščajo za seboj pravo razdejanje in uničujejo morske habitate velikemu številu morskih organizmov. Zaradi velikega povpraševanja in s tem zaslužka je težko omejiti nabiranje datljev. Ostane le zakonska prepoved nabiranja in rigorozne kazni za nabiralce. Prepovedi vključuje rabo opisanih orodij.

CIPLJI – »IZGUBLJENA PRILOŽNOST«?

Vidnejše mesto v tradicionalnem ribolovu ima zagotovo ribolov cipljev v portoroškem ribolovnem rezervatu. Ciplji so prisotni ob celotni obali slovenske Istre. Najobilnejši ulovi so se dogajali v portoroškem ribolovnem rezervatu, vendar so znani količinsko večji ulovi tudi izven tega območja. Ciplji se v večje jate združujejo v zimskih mesecih ob celotni istrski obali, kot tudi na zahodni obali severnega Jadrana ali bolje od Tržiča (Monfalkona) do Benetk in južneje.

Ulov cipljev v Portoroškem ribolovnem rezervatu se je v povprečju gibal od dva, tri do deset vagonov ujetih rib (en vagon = 10 ton). Ulovi so bili pomembni, saj je šlo za »dogodek leta« v Piranski komuni. Veliki ulov cipljev je bil praznik vseh Pirančanov in prebivalcev bližnje okolice, ribo pa se je dostavljalo vse do Trsta. Šlo je za dogodek, ki je za nekaj dni absolutno in v popolnosti diktiral jedilni list prebivalcev. Ves Piran je dišal po cipljih. Najprej ocvrtih, nato še v vseh drugih variantah. Sprašujemo se: *Zakaj ne bi bilo tako še danes? Ali je nemara že prepozno?* V nadaljevanju na kratko prikazujemo faze ulova cipljev.

*»Bizarka« – ribiški čoln, uporabljen za »kalado« trate, natovorjen z mrežo
in pripravljen za akcijo.
(Foto: Silvano Prodan)*

*Kritičen trenutek – zapiranja jate cipljev je v polnem teku.
(Foto: Radovan Čok)*

Krog je sklenjen, zapiranje jate cipljev je končano.
(Fotoarhiv: Sergio Perentin)

Pričakovanje ... Koliko ribe smo zajeli?
(Foto: Vinko Oblak)

*Pričelo se je trdo delo »tiradorjev«, trato je treba izvlači na kopno.
(Foto: Radovan Čok)*

*Panična reakcija cipljev – skočcev – je dobro vidna.
(Fotoarhiv : F.Č. Borutin)*

Masa ulovljenih cipljev se prikaže, ko je dobršen del mreže izvlečen na kopno.

(Fotoarhiv: Sergio Perentin)

Ulovljeni in natovorjeni ciplji čakajo na iztovarjanje v malem »portu« v Piranu.

(Fotoarhiv: Družina Gobbo)

Pretovor v zaboje (»kašete«), pranje, tehtanje, pokrivanje z drobljenim ledom in odvoz.

(Fotoarhiv: Sergio Perentin)

So okusni? Seveda so! Ni boljših, kot so piranski ciplji!

(Foto: Boris Šuligoj)

Nekateri obožujejo svežo ribo.

(Fotoarhiv: Roman Roškar)

Namen tega prispevka je skozi fotografsko pričevanje spodbuditi ponovno valorizacijo velikega ulova cipljev v portoroškem ribolovnem rezervatu, namigniti tako na atraktivnost obširnih ribiških aktivnosti kot tudi na trženjski vidik, izhajajoč iz velikega potenciala gastronomske ponudbe, ki ju »ševoli« – ciplji – gotovo imajo, saj so v zimskem času izredno okusni.

Zahvaljujem se vsem, ki so mi z naklonjenostjo pomagali s podatki, fotografijami in informacijami kot tudi za povabilo k sodelovanju na seminarju. Zaradi vseh nas je ta prispevek ugledal luč sveta.

Navodila avtorjem prispevkov

zbornika Izvestja Pomorskega muzeja Piran

Izvestja Pomorskega muzeja Piran je letni zbornik Pomorskega muzeja – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano. Prispevki, ki jih objavlja, so v slovenskem jeziku, obravnavajo pa vsa strokovna področja delovanja Pomorskega muzeja Piran, tj. zgodovino pomorstva, na morje vezanih gospodarskih dejavnosti in kulture ter muzeološko problematiko tako zastavljenega predmeta zanimanja, njega raziskovanja, prezentacije in ohranjanja. Regionalno se omejujejo na širše (torej tudi izseljeništvo, misijonarstvo ipd.) slovensko etnično ozemlje in severovzhodni prostor Jadranskega morja z gravitacijskimi območji, pomembnimi za posamezno tematiko. Poročila s konferenc, razstav ipd., polemike in recenzije knjig se vežejo na problematiko pomorstva v muzeologiji.

O sprejemu ali zavrnitvi prispevka odloča uredniški odbor, ki ga sestavi urednik za posamezne primere po lastni presoji.

Prispevki praviloma obsegajo približno 1,5 avtorske pole, tj. do 22 strani običajnega tipkopisa (1.500 znakov s presledki na stran). Besedilo je jezikovno pravilno (lektorirano), vsebinska razčlenitev pregledna in logična, zaželeno strukturiranje po metodologiji IMRAD (razen zapisov in poročil, polemik, recenzij knjig ...).

Naslov je kratek in jasen in natančno opredeli vsebino prispevka, lahko je dopolnjen s podnaslovom. Če je avtorjev več, se sami odločijo za vrstni red imen avtorjev.

Avtorji dostavijo:

- članek – natisnjen in na elektronskem mediju, ki poleg besedila vsebuje tudi:

- izvleček – predstavi glavne rezultate prispevka in ne presega 20 vrstic, razumljiv mora biti sam po sebi, brez poznavanja celotnega besedila prispevka. Avtor naj upošteva priporočila standarda SIST ISO 214;
 - ključne besede – enostavni izrazi v prvem sklonu ednine, primerni za indeksacijo;
 - seznam uporabljenih virov in literature;
 - priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. s podnapisi (pojasnili, izvor). Na iztisu članka je označeno, kje naj bo posamezna priloga objavljena;
- natisnjen izpolnjen obrazec za registracijo prispevka (na spletni strani www.pommuz-pi.si);
 - podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic;
 - ustanovo, kjer je avtor zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv.

Opombe naj bodo na vsaki strani pod črto, označene z arabskimi številkami v naraščajočem zaporedju od začetka do konca besedila. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju Viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov in številke strani.

Poglavje Viri in literatura vsebuje sistematično navedene vire in literaturo, ki so uporabljeni v opombah. Ločeno se navaja arhivske vire, ustne izjave ipd. V okviru posameznega sklopa so zapisi urejeni po abecednem vrstnem redu.

Primeri za navajanje virov in literatre

Arhivski viri:

- AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi tudi številke škatel).
- V opombi zadostuje navedba: AS 231, (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura:

Monografije: priimek, kratica imena avtorja, (leto izida): naslov in podnaslov dela. Kraj, založba.

- Jenkins, K. (2009): At the limits of history. Essays on theory and practice. London, Routledge.

Članki: priimek, kratica imena avtorja, (leto izida): naslov članka. Naslov periodike ali zbornika, letnik, številka. Kraj izida, obseg strani.

za prispevek v periodiki:

- Tanselle, G. T. (2001): Thoughts on the authenticity of electronic texts. Studies in bibliography, 54. Charlottesville, 134–137.
- Ankersmit, F. R. (1989): Historiography and postmodernism. History and Theory, 28, 2. Middletown, 137–153.

za prispevek v zborniku:

- Barbieri, E. (1999): Tra filologia dei testi a stampa e storia del libro: Ridolfi, Cicerchia e le 'contrastampe'. V: Harris, N. (ur.): Bibliografia testuale o filologia dei testi a stampa? Udine, Forum, 35–58.

Besedila naj bodo napisana v običajnih računalniških programih, natisnjena enostransko na papirju formata A4. Ime datoteke naj bo ime avtorja članka (npr. kovac.doc). Slikovno gradivo je v elektronski obliki z ločljivostjo najmanj 300 dpi v približni velikosti objave v reviji v formatu tif brez kompresije.

Za prevode izvlečkov in ključnih besed v tuja jezika (italijanščino ali angleščino) poskrbi uredništvo revije. Izbiro jezika prevoda izvlečka in ključnih besed določi avtor v obrazcu za registracijo prispevka (alineja Naslov v italijanščini ali angleščini).

Za trditve, znanstveno korektnost in jezikovno pravilnost odgovarjajo avtorji člankov.

Prispevke sprejema uredništvo:

Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano

Uredništvo zbornika Izvestja

Cankarjevo nabrežje 3

SI-6330 Piran

Slovenija

e-naslov: igor.presl@guest.arnes.si

Obrazec za registracijo prispevka

Naslov in podnaslov prispevka (v slovenščini):

Naslov in podnaslov prispevka (v angleščini ali italijanščini):

Priimek in ime avtorja oz. avtorjev in podatki o njihovi zaposlitvi:

(1)

(2)

(3)

Kontaktna oseba:

Ime in priimek:

Naslov:

Tel.:

e-mail:

Podpisani avtor(ji) v primeru materialne ali moralne škode, nastale zaradi nenaklepnega ravnanja uredništva zbornika *Izvestja Pomorskega muzeja Piran* ob izdaji prispevka, ne bodo zoper odgovorno pravno in fizično osebo uporabil(i) pravnih sredstev ali ukrepov, ki bi se reševali po sodni poti.

Avtor(ji) ohrani(jo) avtorske pravice in dovoljuje(jo) objavo prispevka v zborniku *Izvestja Pomorskega muzeja Piran*, ki je predmet tega obrazca, za ta primer.

Podpis(i)

(1)

(2)

(3)

Kraj in datum:

Izdal in založil:	Pomorski muzej – Museo del Mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano
Zanj:	Martina Gamboz
Uredil:	Igor Presl
Prevod izvodkov:	Ivan Marković (it.), Petra Berlot Kužner (angl.)
Prelom in oblikovanje:	Igor Presl
Naklada:	500
Tisk:	Graph

Slikovna predloga na ovoju: Izposoja oslov za ježo pred hotelom Palace v Portorožu leta 1929. Fotoatelj Adria, Portorož (Negativoteka Pomorskega muzeja Piran)